This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Celt
5116
4

Celt 5116.4

Harvard College Library

FROM

Paul D. Evans

Dansville, N.Y

COFIANT

Y DIWEDDAR

BARCH. DANIEL GRIFFITHS,

SOAR, CASTELLNEDD, SWYDD FORGANWG;

YN CYNWYS

EI HANES A'I NODWEDDIAD

FEL DYN A GWEINIDOG I IESU GRIST:

YN NGHYD A BYR

Hanes Bywyd a Marwolaeth Tri o'i Blant.

GAN Y PARCH. P. GRIFFITHS,
ALLTWEN.

> "Ystyr y perffaith, ac edrych ar yr uniawn: canys diwedd y gwr hwnw fydd tangnefedd."
> DAFYDD.
>
> "Efe oedd ganwyll yn llosgi, ac yn goleuo; a chwithau oeddych ewyllysgar i orfoleddu dros amser yn ei oleuni ef."
> IESU GRIST.

ARGRAFFIAD AMERICANAIDD.

REMSEN:
ARGRAFFWYD YN SWYDDFA Y CENHADWR AMERICANAIDD.
1850.

Pris 25 cents.——Postage 21 cents

COFIANT

Y DIWEDDAR

BARCH. DANIEL GRIFFITHS,

SOAR, CASTELLNEDD, SWYDD FORGANWG;

YN CYNWYS

EI HANES A'I NODWEDDIAD

FEL DYN A GWEINIDOG I IESU GRIST:

YN NGHYD A

Byr Hanes Bywyd a Marwolaeth Tri o'i Blant.

GAN Y PARCH. P. GRIFFITHS,
ALLTWEN.

"Ystyr y perffaith, ac edrych ar yr uniawn: canys diwedd y gwr hwnw fydd tangnefedd." DAFYDD.

"Efe oedd ganwyll yn llosgi, ac yn goleuo; a chwithau oeddych ewyllysgar i orfoleddu dros amser yn ei oleuni ef." IESU GRIST.

ARGRAFFIAD AMERICANAIDD.

REMSEN:
ARGRAFFWYD YN SWYDDFA Y CENHADWR AMERICANAIDD.
1849.

Celt 5116.4

Harvard College Library
Oct. 19, 1915.
Gift of
Paul D. Evans
Dansville, N. Y.

AT Y DARLLENYDD.

ANWYL GYFEILLION,—Dymunaf eich hynawsedd yn yr ymweliad hwn o'm heiddo â chwi drwy gyfrwng yr argraffwasg. Yr hyn sydd genyf i adrodd i chwi, yw yr hyn a welais gan mwyaf â'm llygaid, ac a glywais â'm clustiau, o barth i hanes fy anwyl ymadawedig frawd. Nid oeddwn yn ystyried fy hun yn addas i ysgrifenu dim i'r cyhoedd oddiar fy anfanteision mewn llenyddiaeth, ond wrth gofio fy mod yn gwybod mwy am wrthrych y Cofiant hwn na neb o'r holl fyd, anturiais i roddi darluniad goreu ac y medrwn o hono, yn ei fywyd defnyddiol â'i farwolaeth ddedwydd, i ddwylaw ei gyfeillion lluosog, ar eu taer ddymuniad. Hefyd, fel y gallai yr oes a ddel, wrth ddarllen a chlywed am ei enw, ffurfio rhyw ddrychfeddyliau pa fath ddyn ydoedd ; ond yr oeddwn yn amcanu yn benaf i gasglu ei hanes er mwyn ei anwyl blant, pa rai nis gallant fyth wybod fawr am eu hanwyl dad heb ryw gymhorth o'r cyffelyb.

Mae rhai pobl yn annghymeradwyo Cofiantau, o eisiau na byddent yn nodi holl feiau eu gwrthrychau fel eu rhinweddau. Gŵyr pawb am bob *dyn* nad oes ynddo ef, hyny yw, yn ei gnawd, ddim da yn trigo; a'r hyn a deilynga Gofiant yw, fod da wedi cael ei roddi iddo, a'i fod yntau wedi defnyddio y da hwnw, Matt. 25: 21, 23.

Wrth gasglu yr hanes canlynol, ymdrechais ddylyn yr Apostol at yr Hebreaid (pen. 11 a'r 12), lle y darlunia rinweddau y Patriarchiaid a'r Prophwydi, a chymanfa y rhai cyntaf-anedig, y rhai a berffeithiwyd, heb nodi dim am eu colledion.

Dichon y bydd y Cofiant hwn yn rhoddi gormod o ganmoliaeth i rinweddau ein brawd; ond nid oeddwn wrth ysgrifenu heb gofio fob genyf *gydwybod*, fel nad wyf wedi ei dolurio wrth ddywedyd dim ond gwirionedd, a gwirionedd heb ei chwyddo.

Dymunaf fod yn ddiolchgar i'r gweinidogion a roddasant lythyrau er addurno gwyneb y Cofiant, ac i eraill oedd yn barod i wneud yr un peth; ond gorfuwyd talfyru, rhag chwyddo y llyfr yn ormod o faint.

Dymunaf i bawb a ddarlleno y llyfryn bychan hwn, gael meddu ar yr un gras ac a gododd ei wrthrych o'r llwch, gan ei osod gyda phendefigion ei bobl, i fod yn rhan ac yn etifeddiaeth iddynt byth; ac am hyny gweddiaf yn daer.

Ydwyf, fy hoffus gyfeillion,

Eich brawd mewn galar,

PHILLIP GRIFFITHS.

ALLTWEN, Chwef. 19eg, 1847.

COFIANT.

PENNOD I.

Arweiniad i'r hanes—Ei rieni—Ei frodyr a'i chwiorydd—Duwioldeb ei fam—Ei arafwch fel plentyn pan yn ieuanc—Teimladau crefyddol—Myned i'r ysgol ddyddiol a Sabbothol—Dysgu ac adrodd y Bibl—Myned i'r gyfeillach—Teithio gyda'r achos—Dechreu pregethu—Ei alw yn fisol i amryw fanau—Cael galwad i Bryste—Myned i'r ysgol i Baran—Llwyddiant gyda'r ysgolion—Myned i Neuaddlwyd—Taith i'r Gogledd—Diwygiad mawr yn Neuaddlwyd—Cael ei erlid—Galwad o Dalybont—Ei ddull yn y teuluoedd—Galwad yn Nghastellnedd a Melincwrt.

Gwirionedd safadwy yw i'r Arglwydd wneuthur, o'r un gwaed, bob cenedl o ddynion, i breswylio ar holl wyneb y ddaear; ac er mai o'r un gwreiddyn yw pawb, eto mae cryn wahaniaeth a rhagoriaeth mewn rhai ar y lleill: mae rhai wedi derbyn cryfach cyneddfau, mwy helaeth manteision, a lluosocach talentau na'u gilydd. Yn mhellach, mae llawer yn dibrisio eu manteision, ac yn cuddio eu talentau; tra mae eraill yn eu diwyd ddefnyddio er gogoniant eu Rhoddwr, eu cysur eu hunain, a lles eraill. Felly y cawn hanes am lawer o deulu Duw yn yr Hen a'r Newydd Destamentau, ac mae eu coffadwriaeth yn fendigedig gan Dduw a'i eglwys. Ac er fod yr hanes ysbrydoledig wedi ei derfynu er dyddiau Ioan, fel na chawn syllu ar neb enwogion ychwaneg ar faes y Bibl,—eto, y mae gan Sïon, er dyddiau yr apostolion hyd heddyw, ei chedyrn, fel Samson—ei rhai ffyddlon, fel Moses—ei rhai selog, fel Phineas—ei rhai diwyd a llafurus, fel Paul—a'i rhai o ysbryd arall, fel Caleb a Joshua, a'u gwraidd gyda deddfwyr Israel. Ond ein galar yw gorfod gofyn, "Y tadau, pa le maent hwy—ydynt hwy yn fyw byth? Blin, a blin iawn, yw gorfod ateb, eu bod wedi ein gadael, ac wedi gorphen eu gyrfa yma, ond nid yn archolledig ar y maes, eithr buddugoliaethus. Aml y dywedir fod rhai o gedyrn Israel wedi gadael y maes, a bod "gwr mawr wedi syrthio yn Israel heddyw." Felly y bu, ac felly y mae yn rhaid i Sïon adrodd a theimlo yn bresenol; a'r gwir trwm canlynol, rhaid i swydd Forganwg, a Chymru oll, ac yn mhellach na hyny, ei swnio,—"Marw y Parch. Daniel Griffiths, o Gastellnedd." Nid oes genym, bellach, gyda chredu ei athrawiaeth, cofio ei gynghorion, ymarfer â'i bregethau, &c., ond gofalu am ei esgyrn, fel Israel am Joseph, a chadw ei enw mewn coffadwriaeth i'r oes a ddaw, trwy ysgrifenu ychydig o'i hanes fel dyn, Cristion, a chenad dros Grist.

Yr oedd Daniel Griffiths yn fab i weithiwr (saer wrth ei gelfyddyd). Enw ei dad oedd William Griffiths, un o bobl Henllan, Cwmnedd, (fferm o'r enw hwnw,) yn mhlwyf Illtyd, swydd Forganwg, lle yr oedd ei achau wedi bod er oesoedd o flaen pob hanes sydd ar gael yn bresenol. Enw ei fam oedd Eleanor Griffiths, un o bobl Ynysnedd, o'r un plwyf, merch i ffermwr cyfrifol, pobl pa un oedd wedi bod yn bywiolaethau yn y lle uchod tu hwnt i gôf neb yn yr oes hon. Yr oedd ei rhieni yn ddynion parchus a chymeradwy. Yr oeddynt yn byw mewn tŷ oeddynt wedi adeiladu eu hunain, a alwant y *Bottle and Glass*, yn y plwyf uchod. Yr oeddynt yn proffesu crefydd eill dau, ac yn hynod o barchus a duwiol, ond yn enwedig ei fam—yr oedd yn tra rhagori mewn duwioldeb ar y rhan fwyaf o'i chyd-oesolion. Bu iddynt chwech o blant; William oedd yr henaf, yr hwn a fu farw Awst 1, 1844. Yr oedd yn ddyn hynod iawn yn ei oes, yn grefyddwr er yn ieuanc; ac yn ddyn o ymddiried mawr. Bu yn oruchwyliwr ar waith glo dan Mr. Penrose ac eraill dros ddeugain o flynyddoedd: a bu farw, er mor hoff oedd gan y gweithwyr a phawb eraill am dano. Bu farw John ei frawd pan yn ddyn ieuanc. Thomas ei frawd a fu farw yn America, o gylch chwech neu saith mlynedd yn ol.

Mae Mary ac Elizabeth eto yn fyw, ac yn proffesu Mab Duw yn Geidwad eill dwy. DANIEL oedd yr ieuengaf: claddodd ef ei dad pan yn ieuanc iawn; ond ni welodd gymaint o'i eisiau, am fod ei frawd hynaf mor ofalus, ac yn cario cymaint o lywodraeth dealuaidd. Nid oedd achos iddo ond edrych arnynt; byddent oll mewn dystawrwydd ar unwaith. Pan oedd Daniel yn blentyn, nid oedd ef y gwrolaf yn ei ymddangosiad, ond yr oedd yn un bach gwanllyd, afiach; a dywedir eu bod yn canfod arwyddion afiechyd arno pan yn bedwar diwrnod oed. Yr oedd rhyw gyfyngder yn ei *frest*—yn methu llyncu ei ymborth: byddai yn gorfod codi oddiwrth y bwrdd, a myned allan er ei gael yn ol, ac felly y parhaodd nes oedd yn ddyn yn ei faintioli; ond gwellhaodd lawer o hyny cyn ei farw, ond ni wellhaodd ddim o'i *frest*, nes iddo gael y trecha arni yn angeu; ond, fel y dywedodd ganwaith, hi ddaw yn iach, ac mae yn hollol iach heddyw. Yr oedd ei fam yn teimlo yn fawr dros Daniel, yn fwy na'r lleill, wedi claddu ei dad; ac wrth deimlo ei phabell yn dadfeilio, llawer gwaith y gweddiodd ar ei Thad nefol am gymeryd ei un bach afiach ato ei hunan. Gweddiodd felly lle clywai Daniel lawer tro, gan ddymuno arno ei achub a'i gymeryd, rhag y byddai heb dad na mam yn y byd brwnt hwn; ond bu iddi fel i Paul: ni atebwyd hi fel ag oedd yn gofyn, ond yn llwybr y nefoedd codwyd ymwared arall, ac o le arall i Daniel, ar ol claddu ei anwyl a'i dduwiol fam. Yr oedd ef yn hoff iawn o'i fam; byddai yn myned â'r llusern (*lantern*), a goleu ynddi, i gyfarfod â'i fam wrth ddod o'r gyfeillach. Nid oedd ond bychan iawn; byddai yn dychrynu yn arw wrth weled llewyrch y ganwyll yn y nant wrth fyned trwyddi. Hyfforddodd ei fam ef yn mhob peth a allai, ac a allai yntau ei ddal pan yn ieuanc. Gwnai iddo ddiolch am ei ymborth, gostwng ar ei liniau wrth fyned i'w wely, ac wrth godi o hono. Yr oedd efe yn hynod o hoff o'i fam, ac o'r enw *mam* tra fu byw yn y byd. Ond bu farw ei fam, ac felly gadawyd ef heb neb i ofalu am dano ond ei frodyr a'i chwiorydd, pa rai a fuont rieni tyner iddo. Magodd Mary ei chwaer ef fel pe buasai ei phlentyn naturiol. Yr oedd pan yn fachgen bychan, er yn afiach, eto yn dra thlws, ac yn hynod o siriol, ac arwyddion callineb mawr ynddo. Yr oedd mor esmwyth â phe buasai yn hen wr; a'r hen wr y byddent yn ei alw, am ei fod yn gymaint yn wahanol i blant eraill; oblegid nid oedd un o'r plant yn beiddio, gan eu brawd hynaf, chwareu, masweddu, cellwair, cablu, nac unrhyw ddrygioni—dim cymaint a dywedyd "Yn wir," ond bob amser gyda eu llyfrau; ac yr wyf yn cofio pan ddaeth ef gyntaf i'r ysgol ddyddiol, ei fod yn d*arllen* y Bibl ac yn ysgrifenu yn rhagorol, ac nid llawer oedd yn ysgrifenu yn well nag ef; yr oedd ei law yn addurn ar bob llyfr ag y rhoi efe hi arno. Ond, er pob peth a nodwyd, fel y tystiasai lawer gwaith, "Calon heb un *grain* o ras—er yn afiach—codiad mewn teulu crefyddol—clywed mam yn gweddio—myned i'r gwely dros ei thraed, pan yn ymbil am ras i mi, eto gelyn i Dduw wedi'r cwbl." Pan yn blentyn, byddai yn cael dod i'r oedfaon i Felincwrt a lleoedd eraill; a rhyw oedfa pan oedd yn naw mlwydd oed, a'r Parch. Thomas Bowen, Castellnedd, yn darllen rhan o air yr Arglwydd, daeth adnod at ei feddwl fel mellten, nes oedd yn teimlo yn ddwys; ac er iddo aros ac iachau cryn amser cyn dod at yr achos, eto nid aeth yr oedfa hono o'i gôf tra fu byw. Llawer gwaith y dywedodd wrth bregethu am hyny, gan ddangos y fan oedd yn sefyll, a gofidio na fuasai yn cael nerth i ddod y pryd hwnw i arddel Iesu Grist.

Pan ddaeth i fyny yn gryn fachgen, aeth i weithio ar y camlas; ar ol hyny, rhoddwyd ef i gynorthwyo dyn i lanw badau; ac wedi hyny rhoddodd ei frawd ef yn saer badau (*carpenter*), lle y bu am rai blynyddau yn dysgu ei gelfyddyd. Yn y cyfamser, daeth i'r ysgol Sabbothol ac oedd yn Melincwrt, yr hon nid oedd ond ieuanc y pryd hwnw; yna dechreuodd adfywiad gyda y gwaith o ddysgu pennodau, a dechreuodd ef, ei frawd, a'r ysgrifenydd, adrodd rhanau helaeth o air Duw yn yr oedfaon. Adroddwyd yr epistol at y Rhufeiniaid yr un Sabboth, ac felly yr holl epistolau, a rhanau eraill o'r gair sanctaidd. Cododd hyn sylw y wlad ato ef ac eraill, a bu cryn swn am y peth, nes oedd cymydogaethau pell yn clywed, a rhai nad oedd wedi ein gweled yn holi am danom, ac yn anog eu plant i'n dylyn; a bu ymofyn am danom i amryw fanau er adrodd y Bibl. Buom yn Nghastellnedd, Ty'ncoed, Blaencwmnedd, a'r Fonachlog; a chafodd Daniel Griffiths Fibl yn wobr am ei lafur gan Joseph Price, Ysw. Buan y dechreuasom ddysgu ac adrodd Holwyddoreg y Parch. T. Charles, Bala, a llyfrau eraill, a bu galwad arnom i amryw fanau er adrodd y pynciau, er enyn y tân hwn mewn manau eraill, yr hwn nid oedd ond dechreu yn Neheudir Cymru, o'r hyn leiaf, yn Morganwg; a buan yr enynodd y sel yma mewn amryw fanau eraill. Eto yr oedd Daniel, ei frawd Thomas, a William Morgan, (yn awr o'r Llwyni,) ac eraill oedd gyda 'r ysgol yn o flodeuog, heb blygu ac arddel Iesu Grist; ond yr oedd yr ysgrifenydd wedi cael y fraint o wneud proffes o Grist er ys deng mlynedd cyn hyny, wedi byw gauaf caled gyda'r achos, ac wedi gweled llawer yn troi yn ol, heb rodio mwyach gyda'r Iesu. Yr oedd eu hymdriniaeth hwy â'r arfau nad ydynt gnawdol yn peri i ni gryn orfoledd, trwy fod argoelion gwanwyn ar grefydd; ac o hirymarfer â'r cleddyf dau-finiog yma, dechreuwyd clwyfo rhai o honynt, ac adnewyddodd y teimlad oedd wedi bod yn effro yn mynwes Daniel er ys amryw flynyddau yn ol, a daeth ef ac amryw eraill dan ddwys argyhoeddiadau. Dechreuodd adrodd ei galon wrth Dduw, ac wrthyf finau ac eraill; a mynych y byddai yn dywedyd ei fod mewn "sefyllfa ofnadwy, a'i fod yn ofni mai colli byth a fyddai arno," a llawer o'r tebyg ymadroddion. Dywedais a fedrwn wrtho, gan ei anog i weddio ac ymwasgu at deulu Duw. Yr oedd yn eu gweled yn rhy lân, ac yntau yn rhy aflan i ddyfod atynt; ond nid hir y bu yn y cyflwr hwn, daeth tua'r gyfeillach; yr oeddwn i fyned gydag ef; yr oedd genym tua phum' milldir i fyned wedi gadael ein gwaith. Mi gofiaf am y daith hono tra byddwyf byw. Yr oedd yn teithio yn hwylus weithiau, bryd arall yn arafu, ac yn barod i droi yn ol; ac aml y dywedai yn ddisymwth, "Ai myned i gael fy'm lladd yr wyf fi heno." Ymdrechais ei wroli, gan fynegi iddo fod eisiau ein lladd i ni ein hunain, a'n bod ar y ffordd i gael bywyd byth. Erbyn i ni gyrhaedd y gyfeillach, yr oedd yno ddau frawd ieuanc eraill yn gofyn y ffordd tua Sïon, ac am le o fewn y tŷ isod. Holwyd ychydig arnynt gan hen bregethwr a ddygwyddodd fod yno, (Mr. John Jones, Abernaint,) ond lled wanaidd yr oeddynt yn ateb. Meddyliais ganwaith am hyny gwedi'n. Fe allai fod cofio ei wendid, wrth wynebu y tro cyntaf, wedi bod o help mawr iddo fod yn dyner wrth y gwan oedd newydd eu geni yn Sïon; ac nid llawer oedd yn fwy tyner a deheu wrth dderbyn rhai i mewn i eglwys Dduw nag oedd efe. Fe gofir gan ganoedd am ei ddull dengar, siriol a thyner wrth roesawu rhai newydd at fronau Iachawdwriaeth. "Deuwch," meddai, "mi ddechreuaf gyda chwi. Mae'r nef a'r ddaear yn foddlon i chwi dd'od," &c.

Derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys gynulleidfaol oedd yn cyfarfod yn Melincwrt, dan ofal gweinidogaethol y Parch. Thomas Bowen o Gastellnedd, yr hwn oedd yn meddwl ac yn siarad yn uchel a pharchus am "Daniel bach" er pan yn blentyn bychan; ac felly y parhaodd i feddwl a siarad am dano hyd ei fedd. Gwedi ei dderbyn, tystiai yr hen wr oedd yn ddiacon, "Wele," eb efe, "mae Daniel yn ei le heddyw, yr oedd o fywyd crefyddwr o'r blaen, mae yn grefyddwr heddyw." Gwedi ei dderbyn yn aelod, nid oedd i fod yn segur: rhoddwyd arno weddio yn gyhoeddus yn y gyfeillach nos Wener, aeth ati dan grynu a siarad yn araf a chall â'i Wneuthurwr mawr, fel pe buasai yn astudio pob gair cyn ei ddywedyd: ond yr ail waith, boreu y Sabboth yn y cyfarfod gweddi, ymollyngodd ei ddawn, fel pe buasai llong yn cael ei gollwng i'r elfen ddwfr. Yr oedd ei ysbryd mor hwylus, a'i eiriau mor llithrig ac mor gymhwys, ac yn derchafu ei lais fel udgorn, nes oedd nefoedd a daear yn gwenu; aeth yn wylo a moli, a'r hen bobl yn gofyn, "Beth fydd y bachgenyn hwn?" Dywedai un, "Mae Mr. Davies, Abertawe, yr ail, wedi codi." Sylwodd yr eglwys arno, a'r byd hefyd yn ei ryfeddu, ac yr oedd yr holl gymydogaethau yn cadw eu golwg arno ef a'i gydaelodau ieuainc; ond nid oedd a wnelent nac a ddywedent yn effeithio dim arno fel i'w godi i anghofio ei hun fel pechadur mawr; fel yr arferai ddywedyd, "Pechadur mawr, a gras mawr," oedd ei arwydd-eiriau drwy ei oes. Yn y cyfryw amser, sef pan newydd gael ei dderbyn, nid aeth fel llawer i eistedd i lawr gan ddangos ei fod wedi gorphen ei yrfa a'i waith; ond dangosodd mai dechreu ei yrfa a'i waith ydoedd. Glynodd gyda'r ysgol Sabbothol, a'r cyfarfodydd gweddio, a'r gyfeillach neillduol, yr hon oedd ar nos Wener; ac yr oedd ganddo i ddod oddiwrth ei waith, rhwng 5 a 6 milldir, ac yn myned yn ei ol y noson hono; ac yn dod adref nos Sadwrn eilwaith, 6 milldir. Yn yr amser yma, yr oedd ef, a'r ysgrifenydd ac ereill yn dra diwyd o barth dysgu pennodau a'r Holwyddoreg, lle y treuliasom lawer nos Sadwrn, hyd haner nos, yn hwylio erbyn y Sabboth. Yn fuan wedi ei dderbyniad ef, a thri neu bedwar eraill, yn Melincwrt, a Thomas ei frawd, a William Morgan, (yn bresenol gweinidog y Llwyni a Llangynwyd,) a rhai eraill gyda'r Methodistiaid yn yr Ynysfach, codasom gwrdd gweddi i ni ein hunain ar nos Sadwrn, a phrydiau eraill. Byddem ni o flaen Cwmnedd, a rhai oedd yn byw o amgylch Melincwrt, yn cyfarfod nos Sadwrn yn nghapel Pendarren, weithiau â goleu ac weithiau hebddo. Cawsom lawer o wenau yr Arglwydd ar yr oedfaon hyn. O! nid aiff rhai o'r cyfleusderau hyny byth o gôf rhai o honom. Pe gallem ofyn i fy anwyl frawd sydd wedi gorphwys heddyw, "A ydwyt yn cofio am yr oedfa hynod hono, pan y tarawyd y tŷ gan y cenllysg a'r ystorm, pan aeth rhwymau pawb yn rhyddion, ac y tywalltodd Duw arnom ysbryd gras a gweddiau, nes oeddym wedi anghofio pob peth ond un peth, ac y gweddiodd yr holl frawdoliaeth, heb gofio codi i ganu rhwng y gweddiau?" "O ydwyf," fyddai yr ateb, "nid oedd genym ni y pryd hwnw ond defnyn bach o'r môr wyf fi yn nofio ynddo heddyw, gwna frys i ddyfod ataf." Hefyd yr oedd genym le yn y cwm, uwchlaw y capel uchod, dan graig fawr arswydol, ar gàreg afon Clydach, lle y byddem yn myned i weddio ar ol y cyfarfod deg, cyn amser yr oedfa tri, neu ysgol fel y byddai. O! cafwyd oedfaon da yno, a bydd côf am danynt gan rai dan gysgod cadarnach craig, ac ar lan afon mwy prydferth a gloyw. Aml y byddai un o honom yn myned i weddi wrth ymadael ar y croesffyrdd—amryw o fanau o'r byd yma a gysegrwyd yn allorau gweddiau. Unwaith wrth fyned i gymanfa Taihirion, ar y mynydd aeth Daniel i weddi mewn hen ffald, wrth aros dau eraill oedd yn dyfod ar ol, ac felly aethom ein pedwar, a bu byd da arnom yno; ac erbyn ein bod yn Taihirion, yr oedd y bobl yn dod o'r oedfa ddeg; cawsom yr oedfa dri, a daethom i Lantrisant y nos hono. Gweddiodd Daniel yn y teulu y noson hono, a thueddwyd un at yr achos drwy ei weddi: fel hyn y treuliodd ef ac eraill o honom flwyddyn gyfan ac ychwaneg. Yr oedd y fath undeb rhwng y ddau ddyrniad pobl, y rhai oedd yn proffesu yn Melincwrt (Independiaid), a'r Ynysfach (Methodistiaid), fel nad oeddynt yn cadw cyfarfodydd ar yr un amser; dim ond y gyfeillach a'r cymundeb oedd y gwahaniaeth; ac aml ar y Sabboth y cadwent gyfeillach neillduol gyda eu gilydd. Pan fyddai yr ysgol yn nghymanfa yr Annibynwyr, ysgol Melincwrt oedd ei henw; ond pan yn *association* y Methodistiaid, ysgol yr Ynysfach oedd yn cael ei galw. Codwyd arferiad ganddo ef ac eraill wrth holi ac adrodd y *Catecism*, o goffau adnodau nad oedd wedi eu nodi yn y pwnc, fel yr achlysurwyd ef ac eraill chwilio y Bibl am adnodau cymhwys i ateb i'r gwahanol faterion a ddysgem, hyd nes y daeth yn hynod gyfarwydd yn ngair yr Arglwydd; a phan fyddai yr holwr yn gofyn gofyniad, byddai yn cael fe allai ddwsin o adnodau yn atebiad; a bu hyny yn effeithiol iawn ar y gwrandawyr.

Teithiai Daniel i bell ac agos, y nos fel y dydd, bob cyfle a allai gael, er gwrando enwog weision Crist: elai heb flino ar ol gadael ei waith hyd Ty'nycoed, Godre'rhos, Castellnedd, Cymar, Hirwaun, Aberdare, Merthyr; ac nid dyn segur y byddai yno, na dyn gwag yn ei ddychweliad. Teithiai i gymanfaoedd a chyfarfodydd mawrion pob enwad oedd yn enwi enw Crist, heb un gwahaniaeth. Bu am yspaid ychydig gyda blwyddyn, cyn dechreu llefaru, yn Taihirion, Talgarth, Aberhonddu, Penybont, Gwynfau, &c. Weithiau byddem yn myned ffwrdd dechreu y nos, ar ol gadael ein gwaith. Felly y bu wrth fyned i Penybont a Gwynfau, er nad oedd ond corph gwanaidd afiach y pryd hyny, eto teithiodd o flaen Cwmnedd, dros y Mynydd Du i Gwynfau, erbyn saith y boreu. Gwrandawodd saith pregeth, a daeth â'r saith pregeth ganddo yn ei ol yr un diwrnod. Nid ydwyf yn adrodd y pethau hyn fel defnydd ei gymeradwyaeth ger bron Duw, ond dywedyd fel yr oedd ein brawd anwyl, sydd wedi tewi, yn crefydda yn moreu ei oes, fel y gallo y darllenydd ieuanc gasglu oddiwrth ei lafur a'i ddefnyddioldeb, nad oes dim gwybodaeth na phrofiad i gael yn sypynau ar y ffordd, neu yn y farchnad, ond rhaid llafurio ac ymdrechu cyn cyfoethogi mewn gwybodaeth na phrofiad.

Wedi treulio mwy na blwyddyn fel y nodwyd uchod, wrth weled ei ffyddlondeb—ei ddeall da yn yr athrawiaeth—ei ddawn yn y gyfeillach—yn nghyd â'i ddawn mawr ar weddi—ac i goroni y cwbl, ei fywyd duwiol, addas, isel a gostyngedig, cymhellwyd ef gan yr eglwys, wedi iddi ymgynghori â'r Parch. Thomas Bowen, ei gweinidog, i arfer ei ddawn i bregethu; yntau yn dra ofnus a chrynedig, wedi iddo ddwys bwyso y mater, a gweddio ac ymgynghori â'r Arglwydd, a hysbysu y peth i'w frawd (William) ac i'r ysgrifenydd; anogasom ef i fyned ati, gan ystyried fod llais cynifer o bersonau a phethau yn debyg o fod yn ol meddwl yr Arglwydd; ac hefyd dyna oedd ein meddwl am dano, a meddwl yr holl ardaloedd, er pan dderbyniwyd ef, mai pregethwr a fyddai.

Cyhoeddwyd cyfeillach i'r dyben hwnw—darllenodd yr ysgrifenydd yr 20 Salm, a gweddiodd am nerth a goleu. Cododd Daniel, a cymerodd destun yn Jer. 51: 19, "Nid fel y rhai hyn, eithr Lluniwr y cwbl oll, yw rhan Jacob." Aeth trwyddi yn gall a synwyrol. Y Sabboth canlynol, cyhoeddwyd cyfeillach am dri, yn nghapel y Methodistiaid; cymerodd ei destun yn Salm 51 : 10, (a dechreuodd William Morgans, yn awr o'r Llwyni, arfer ei ddawn yr un diwrnod, yn yr un lle, oddiwrth Salm 79 : 9.) Ac wedi bod yn pregethu dair neu bedair gwaith yn y gyfeillach, daeth gyda yr ysgrifenydd i Langynwyd, ar ryw Sabboth yn ganlynol, a gwynebodd ar y byd er cyhoeddi Crist yn addas, yn gyflawn a digonol Geidwad i'r penaf o bechaduriaid. Dechreuodd tai y gymydogaeth ag agor eu drysau iddo. Aml y caffai gymhelliadau i bregethu ar nosweithiau o'r wythnos, drwy holl *Flaen*-Cwmnedd, Penwain, Ystradfellte, Clyndulais, Castellfforchnant, Ynysgerwn, Castellnedd, &c. Nid oedd ganddo ef na'r dynion un gwahaniaeth pa un ai tŷ addoliad, neu dŷ anedd, neu allan y pregethai, ac nid oedd dim mewn golwg genym, ond enill y byd i Grist yn fuan; yr oeddym yn meddwl mai hyny a wnelsem, ond siomwyd ni, mae Satan yn trigo yma eto; ond daw y cyfnod dedwydd hwnw i ben, pan y bydd holl deyrnasoedd y ddaear yn eiddo ein Harglwydd ni a'i Grist Ef. Gwawrio a wnelo'r boreu gyda brys.

Yn yr amser yma, anfonwyd am dano o wahanol eglwysi er dod yn fisol. Cafodd gymhelliad i ddod i Godre'rhos, ac aeth i'r Graigarw, lle yr oedd ysgoldŷ bychan ac ysgol Sabbothol, ac amryw fanau eraill; eto gofalodd am Felincwrt i gadw ei Sabboth yno a'i gymundeb, oddigerth fod ryw alwad neillduol iawn. Gofalodd dalu arian y weinidogaeth yn ei eglwys bob chwarter, hyd nes aeth i'r ysgol i Baran, at y Parch. Roger Howells. Yn fuan daeth yn adnabyddus fel pregethwr yn Nghastellnedd, ac ymserchodd y Cadben Morris ynddo, ac aeth ag ef yn ei long i Fryste, at y Cymru oedd yno newydd eu corpholi yn eglwys; bu yno am rai Sabbothau. Cafodd alwad ganddynt er dod yn weinidog iddynt. Cymhellwyd ef i ddyfod adref, am ein bod am ei gadw yn Nghymru. Daeth adref, a phenderfynodd fyned eilwaith at y Parch. R. Howells, i'r ysgol, yr hwn a fu iddo megys tad, a thad anwyl a ffyddlon y bu iddo hyd ei farw. Wedi iddo fyned i Baran, ymaflodd yn ei ddysgeidiaeth gyda'r Gramadeg, a phethau eraill, ac aeth rhagddo yn o lew; ond buan iawn daeth yr ieuenctid oedd gyda'r ysgolion o'i amgylch, i'w ymofyn idd eu dysgu i gânu, i'w holi, ac i bregethu trwy yr holl ardaloedd. Adfywiodd yr ysgolion, cynyddodd y gwrandawyr, ac aeth yr holl ardaloedd i'w ganlyn; ac wrth weled y plant a'r ieuenctid yn tŷnu ar ei ol, cymhellwyd ef i ardaloedd y Cwmbach (Carmel), Cwmllynfell, a pharhaodd fyned i'r Graigarw a Godre'rhos. Byddai yn pregethu amryw weithiau bob wythnos—holai'r ysgol, a byddai yn canu gyda'r teuluoedd nes byddai haner y nos wedi myned heibio. Gwnai ragymadrodd a diweddglo i byngciau yr ysgolion, yr hyn a fyddai yn gryn addurn ar ddydd yr adroddiad neu'r gymanfa, ac wrth weled y plant a'r bobl ieuainc yn tueddu at ddaioni, gwresogodd calonau yr hen bobl ato gymaint, fel y parchasant ef tra y bu byw, ac mae ei enw yn anwyl ganddynt wedi iddo farw. Yr amser hawddgar hyn ar grefydd, yr oedd y bobl yn llifo i'r moddion, a drysau pawb yn agored i dderbyn yr efengyl; a byddai rhai teuluoedd cyfrifol agos ag ymrafaelio am gael yr oedfa, ac am roi lletŷ i Daniel Griffiths, a hyny yn rhad. Gwnaent gasgliadau iddo er dwyn ei draul, fel na chostiodd ei ysgol ddim iddo ef nac i'w frawd, y blynyddau y bu yn Baran. Pregethai yn fisol yn y Graigarw, yn yr ysgoldŷ bychan oedd yno, lle yr oedd ysgol Sabbothol enwog a blodeuog. Cyrchai i'w wrando yno amryw gannoedd, a phregethai allan iddynt; y canlyniad fu, i unar-bymtheg o grefyddwyr i benderfynu adeiladu addoldy heb neb yn eu cynorthwyo; ac yr oedd y rhan fwyaf o'r gweinidogion yn anfoddlon iddynt, ond casglasant drwy yr ardal eu hunain, a daeth yn barod; ac yn bresenol mae wedi ei adeiladu, yn mesur 1632 o droedfeddi yn *scwâr*, ag oriel helaeth, a rhai cannoedd o aelodau ynddo. Llafur Daniel a ddechreuodd y lle hwn; gelwir y lle "Panteg," yn y Graigarw. Yr oedd y bobl yn ei anrhegu â bwyd, dillad, arian, llyfrau, a benthyg eu ceffylau i fyned lle y mynai;

ond ni chlywais i neb erioed yn dweyd ei fod yn ymgodi mewn balchder, er yr holl barch a'r derchafiad oedd yn ei gael. Mynai un dyn diblant iddo ei alw ef ei dad; rhoddai ei dŷ iddo yn artref, ei geffyl, ei fwyd, ei wely, a byddai Daniel yn ei alw yn *dad*, ac felly y galwodd ef y dyn hwnw hyd ei farw. Er fod pawb agos a bod drosto, eto denwyd rhai gan Satan i annghymeradwyo ei ddull o holi yr ysgolion, fel yr erlidiwyd cryn lawer arno gan rai personau; ond ni wnaeth hyny iddo na llwfrhau yn ei lafur na thramgwyddo wrth eu personau, ac ni ddialodd ar neb o honynt byth, er iddo gael cyfleusderau lawer gwaith; y pellaf oddiwrth hyny oedd ef bob amser. Parhau oedd ef yn ymdrechu am enill y byd, a theithiai i gyfarfodydd mawrion a chymanfaoedd. Byddai yn cael pregethu mewn cymanfaoedd, er nad oedd ond bachgen. Cofir yn hir am gyfarfod Ty'nywern, yn nghymanfa y Groeswen.

Wedi treulio rhai blynyddau yn Baran, a llafurio drwy'r eglwysi cymydogaethol, penderfynodd ef a'r ysgrifenydd i fyned i'r ysgol i'r Neuaddlwyd, swydd Aberteifi, dan ofal y Parch. Thomas Phillips, D. D. Gwnaeth yno gryn ymdrech am wybodaeth; aeth dros y *Grammar* a'r *Exercise*, *Watts' Logic*, a'r *Greek Grammar*. Nid hir y bu wedi iddo fyned yno cyn i'w ddawn canu, gweddio, a phregethu dynu sylw y Ceredigion; a thua diwedd yr haf cyntaf, torodd diwygiad nerthol allan, y mwyaf nerthol yr wyf yn gofio erioed. Nid gydag ef y torodd allan, eithr dechreuodd y cyffro ryw Sabboth pan oedd Dr. Phillips yn pregethu ar 1 Pedr 4:6. Sabboth rhyfedd oedd hwnw. Yr oedd swn mawr yn y capel, ac heb swn hefyd. Cofiaf y cyffro hwnw tra fyddaf byw. Ail-enynodd y tân mewn cyfeillach yn Cilfforch, ac yn ganlynol, dan y Parch. T. Griffiths, Hawen, yn y *Caehaidd* (fferm o'r enw.) Yr oedd yr adnewyddiad hwn mor nerthol fel nad oedd nemawr o neb heb orfod teimlo, a daeth ugeiniau at yr achos. Gyda'r mudiad hwnw, dechreuodd Daniel, ac amryw eraill o'r myfyrwyr, hwylio yn gampus ar dônau llwyddiant; pregethai pa le bynag y danfonid am dano. Aeth i waered i Aberayron, a thua Ffosyffin, ac i waered i'r Cainewydd, ac i fyny i Llanddewi-aberarth, Llannon, a Chefn Llanddewi. Rhandir y brodyr Methodistiaid oedd y llefydd hyny; a chychwynodd amryw tua'r Neuaddlwyd o'r parthau hyny. Byddai rhai capeli yn anfon am dano fel pe y buasai y diwygiad wrth ben ei fysedd ef. Anfonai yr Arminiaid am dano, ac yr oedd yn myned i bob man. Yr oedd yn pregethu allan yn y caeau, ar ben y cloddiau, a miloedd yn ei ganlyn yn mhob ardal. Pan aeth i waered i gymanfa swydd Benfro, yr oedd llawer yn sibrwd drwy y dorf fod Daniel Griffiths yno, a llawer yn ymholi am gael ei weled. Adroddwyd hynyna wrthyf gan y gweinidog henaf yn swydd Gaerfyrddin heddyw (Chwef. 1.) Ond, er yr holl ddaioni a wnaeth i grefydd yn swydd Aberteifi, cafodd lawer o'i erlid, a'i ddno pe gallesid. Dywedwyd llawer o gelwyddau arno—bygythiwyd ef—drwgliwiwyd ef—dymunwyd yr elai yn sawdiwr—dywedwyd wrtho am fyned oddiyno i ryw ardal arall—rhybuddiwyd ef nad elai i bregethu i dŷ fferm yn agos i Ffosyffin, ac onite y buasai rhyw dŷwydd, bid sicr; ond ni wnai ef un cyfrif o honynt, eithr pregethu ac achub eneidiau oedd ei arwydd-air (*motto*) yn mhob lle. Yr oedd miloedd lawer yn ei ganlyn. Fe allai na welwyd dim mwy o dorf yn Aberayron nag oedd yn ei wrando ar y nos Sabboth pan y llefarodd yn *Yard* y Brenin. Cofir yr oedfa gan lawer. Ganed rhai o newydd yno, ac y maent ar fur Sïon heddyw. Cafodd lawer o garedigrwydd o Forganwg, mewn rhoddion, pan yn swydd Aberteifi, a derbyniodd lawer gan bobl Neuaddlwyd a'r cymydogaethau, fel na threuliai ef un geiniog o'i arian yr holl amser y bu yno. Dechreu yr haf cyntaf y daeth i'r ysgol, aeth i'r Gogledd yn amser y gwyliau, a chofia cannoedd am dano byth. Ca'dd amryw alwadau yn y Gogledd i ddyfod yn weinidog, ond ni thueddwyd ef i ateb yr un o honynt. Rhoddodd pobl Talybont, swydd Aberteifi, ryw awgrym iddo ddyfod atynt hwy, ond nid oedd gymaint am siarad â hwynt, am eu bod yn ymddyddan am un arall. Pasg, 1822, daeth yr ysgrifenydd adref o'r Neuaddlwyd, am nad oedd yn iach, ac wedi cael cymhelliad gan bobl Cwmllynfell ac eraill i ddyfod atynt. Wedi hyn, nid hir yr arosodd yntau ar fy ol yno, am fod pobl Castellnedd a Melincwrt yn aros i un o honom gael galwad, fel y gallent hwythau gymeryd y llall.

Yr haf hwnw, daeth dau o aelodau Talybont drosodd i dŷ Daniel Griffiths â galwad iddo oddiwrth yr eglwys hono, yr hyn a achlysurodd iddo fyned tuag yno, a bu yno am rai troion; *ac wrth* ddyfod oddiyno ryw dro, galwodd am lety mewn rhyw dŷ fferm gerllaw i Langeitho, enw yr hwn oedd Llety-twm-sais, neu rywbeth tebyg. Yr oedd y teulu yn cynwys dwy ddynes a gwas, a thebyg fod y gwas yn berthynas i'r menywod. Wedi swperu, a bod ar ddyledswydd, aeth Daniel i siarad â'r bobl am eu mater tragywyddol. Bu y gwragedd yn dra chyndyn cyn toddi na dyfod i deimlo dim am eu cyflyrau; ond wedi hir siarad a gwasgu, gorfu arnynt blygu. Aeth at y bachgen, ac yr oedd hwn yn hynod o galed a dideimlad; ond wedi ei drafod, ei gynghori, ei anog, a'i rybuddio, gorfu arno yntau ymostwng a thoddi, ac aeth yn wylo, canu, a chanmol, os nad neidio, cyn tori'r wawr. Daeth y tri at grefydd. Mae'r dyn ieuanc yn awr yn weinidog yn Ngogledd Cymru (Parch. J. Morgans.) Daeth amryw eraill, mewn canlyniad, o'r parthau hyny at grefydd. Mae tri neu bedwar o weinidogion wedi codi o'r parth hwnw. Fel hyn y byddai yn siarad â dynion lle y lletyai. Ar ol darllen a gweddio, dywedai wrthynt am fater eu heneidiau, ac am y pwys oedd iddynt weddio a byw yn dduwiol, ac arddel Iesu Grist yn y byd; ac nid yn gyffredin y byddai yn eu gollwng nes y gorchfygai hwynt. Nid oedd ef byth, wrth wasgu atynt, yn tramgwyddo neb o honynt, ond yn wastad yn eu henill i'w garu, a'i garu yn fawr a pharhaus. Tua diwedd y flwyddyn 1822, ca'dd yr ysgrifenydd alwad i'r Alltwen a'r Panteg: yna'r eglwysi yn Nghastellnedd a Melincwrt, a'r holl gymydogaethau, yn ofni colli ein brawd o swydd Forganwg, lle magwyd ef, a ymaflasant yn yr adeg yn union er rhoi galwad iddo i fod yn gyd-weinidog â'r Parch. Thomas Bowen, ei dad yn yr efengyl. Yntau, yn araf ac yn ostyngedig iawn, a benderfynodd roi Talybont i fyny, a gwynebu ar y gwaith mawr yr oedd yn cael ei alw ato yn ei artref, lle y magwyd ef fel dyn yn yr ardal, ac fel Cristion yn yr eglwys.

PENNOD II.

Ei urddiad—Ei lwyddiant—Ei attaliad a'i ofid—Ei godiad—Y cyfundeb yn rhwygo—Heddwch yn cael ei adferyd—Galwad i Gaerdydd—Ei briodas—Adeiladu Soar—Ymdrech i dalu'r dyled—Ei deithio wrth gasglu—Lleihad y dyled—Galwad i Mynyddyslwyn—Mawredd ei lafur—Ei glefyd—Adeiladu ei dŷ ei hun—Ei daith i Liverpool—Ei daith i Lundain, yr ail waith—Marwolaeth ei fab hynaf, a'i frawd hynaf—Ei glefyd olaf—*Ei farwolaeth*—Ei angladd—Galar yr ysgrifenydd.

Chwefror 13, 1823, urddwyd ef i waith y weinidogaeth, yn gyd-weinidog â'r Parch. T. Bowen, yn Nghastellnedd a Melincwrt, pryd y gweinyddwyd gan y Parchedigion canlynol: Joseph Harrison, Aberdare; T. B. Evans, Ynysgou; M. Lewis, Storehouse; James Williams, Ty'nycoed; R. Howells, Baran; D. Evans, Mynydd-bach; T. Davies, Abertawe; a J. Rowlands, Cwmllynfell; o'r rhai y mae pedwar wedi myned i boblogi yr un byd anweledig ag yntau. Wedi ei urddo, dechreuodd ymaflyd yn ei waith fel cawr, gyda'r ysgolion Sabbothol, cyfarfodydd gweddi, cyfeillachau neillduol, ac ymweled â'r cleifion, a phregethu, trwy yr holl gymydogaethau, hen wlad ei enedigaeth, ac o amgylch Castellnedd, Llansawel, Fonachlog, a'r holl ardaloedd cyfagos. Adfywiodd yr ysgolion, a daeth amryw o hen ac ieuainc at grefydd yn y lleoedd uchod. Am ysbaid tair blynedd a haner, bu yn dra llwyddiannus ac heddychol yn yr eglwysi, Castellnedd a Melincwrt. Teithiai i gymanfaoedd pell ac agos, o làn môr Ceredigion hyd derfynau y Cymry i ardaloedd Pontypool, drwy bob cyfundeb o weinidogion; a da oedd ei weled a'i glywed yn mhob man yr elai. Felly y bu ein brawd hyd nes darfod rhwygo cryn lawer ar deyrnas y gelyn, ac yr oedd yn myned rhagddo yn ei weinidogaeth, fel yr haul yn ei nerth. Ond, er gofid, a gofid mawr iddo ef, a miloedd gydag ef, cododd rhyw gymylau duon ac arswydol iawn. Lluniwyd rhyw hanes hynod o anhyfryd am dano; aeth y sibrwd allan am y peth; galwyd arno i'r gyfeillach, a rhoddwyd y cyhuddiad i'w erbyn; ac o herwydd fod pethau yn sefyll fel yr oeddynt y pryd hwnw, cynghorodd yr eglwys ef i sefyll yn ol, hyd nes gweled pa fodd y deuai pethau i'r amlwg, yr hyn a wnaeth mewn ufudd-dod i gynghor yr eglwysi. Yn yr amser ag y bu ef yn ddystaw heb bregethu, yn aros i weled pethau yn dod oddiamgylch, magodd y swn anhyfryd hwnw lawer o dybiaethau a rhagfarnau a phleidiau &c.; ac wedi i dalm o amser fyned heibio, ac i lawer o bethau ddyfod i'r golwg yn ei ffafr, aeth i ymofyn am ei le yn ol, a cha'dd ei le yn ei fam eglwys Melincwrt. Yr oedd yn byw yn nes yno nag oedd i Gastellnedd. Yr oedd cannoedd am ei weled â'i draed yn rhydd, ac aml oedd y cymhelliadau gan lawer iddo ddechreu pregethu, tra yr oedd eraill yn ei ddrwgliwio, ei erlid, ac am ei ladd, pe gallasent, heb niweidio eu hunain. Yr oedd y wlad a'r eglwysi yn rhanedig yn eu barn am ei achos; felly yr oedd y gweinidogion hefyd ar y mater. Cafodd genad gan eglwys Melincwrt i bregethu, ond safodd eglwys Castellnedd yn ei erbyn; bu hyny yn achlysur i rai o aelodau y dref fyned i fyny i Felincwrt, a chymhellasant ef i ddod i bregethu i'w tai i Gastellnedd. Cafodd genad gan rai o'r gweinidogion i wneud hyny. Wedi iddo ddechreu udganu yn ei udgorn mawr, buan y casglodd y bobl ato, nes y bu agos ag ennill yr holl eglwys i'w ffafr, oddigerth o gylch 60. Ond yr oedd eu dylanwad mor gryf, a llawer o'r gweinidogion o'u plaid, nes penderfynasant fynu gweinidog eu hunain i Gastellnedd. Yna, rhaid oedd i'r bobl oedd yn canlyn Daniel chwilio allan am le i addoli. Rhentwyd hen ystordy, neu *coach-house*, rhyw hen adeilad; gwnawd lle cyfleus i bregethu yno. Aeth saith o weinidogion, er agor y lle newydd: felly bu hyny yn achlysur i rwygo'r cyfundeb. Safodd y saith yma, a'u cynulleidfaoedd, o blaid iddo. Cynaliasant gyfarfodydd misol a chwarterol; trodd gweinidogion eraill atynt, nes oedd y rhan arall o'r cyfundeb yn rhy wan i gynal cyfarfodydd mawrion. Yr oedd yr holl wlad o blaid Daniel Griffiths; ac o'r diwedd, wedi cryn drafferth ac ystwr, penderfynwyd yn nghymanfa y tair sir, yn y Taihirion, i gyhoeddi heddwch rhwng y ddwy blaid. Felly y terfynodd y mater gofidus a blin hwnw; ac nid wyf yn amheu na ddyoddefodd ef ac eraill fwy o ofid am y mater hwnw nas gellid adrodd. Clywais ef yn dywedyd lawer gwaith, "mai un cryf iawn oedd enaid, cyn ei fod yn gallu dal dan gymaint o bwysau." Edrychai ar ei gorph, gan ryfeddu ei fod yn gallu dal enaid o fewn i ddal dan gymaint o bwysau; rhyfeddai na buasai ei enaid yn llethu ei gorph, gan fawredd y wasgfa *oedd* arno am ofid ac helbulon Sïon Duw.

Yn yr amser ag y bu yr adfyd yma arno, derbyniodd alwad oddiwrth eglwys fechan oedd yn Nghaerdydd. Bu yno am rai gweithiau; ond yr oedd ei afael ef am bobl Castellnedd a Melincwrt, a hwythau am dano yntau, yn rhy sicr i ollwng y naill y llall wrth lef eu hanwyl frodyr o Gaerdydd. Wrth dramwy y ffordd hono, daeth i adnabyddiaeth â Miss Thomas, o'r Aber, gerllaw i'r Groeswen, yr hon wedi hyny a briododd, a bu iddo yn ymgeledd gymhwys holl weddill ei oes; ac y mae yn bresenol yn galaru ar ei ol, yn gorfod byw heb ei gyfeillach na'i gymhorth. Bydded Tad yr amddifaid a Chymhorth y weddw o'i phlaid byth, hi a'i hanwyl blant amddifaid. Cafodd Daniel Griffiths gryn lawer o gyfoeth gyda Miss Thomas—rhai miloedd o bunnau: eto, ni wnaeth hyny un math o wahaniaeth ynddo. Yr oedd mor ostyngedig o feddwl ag o'r blaen—dim yn ei iaith, ei ddull, ei wisgiad, ei gyfeillach. Gwyddai pawb iddo gael golud, ond ni allai neb adnabod hyny wrtho. Yn fuan wedi iddo briodi, aeth hen Soar yn rhy fychan i'r cymunwyr, a'r holl dorf allan yn yr heol. Awd i ymofyn am le er adeiladu capel. Cafwyd rhyw le, ond rhwystrwyd hwynt gan ryw bersonau gwrthwynebol. Cawd lle arall, ac arall; ond gwnawd yn yr un modd eilwaith ac eilwaith. Yna daeth R. Thomas, Ysw., ei dad-yn-nghyfraith, yn mlaen, a phwrcasodd ddarn mawr o dir, er cannoedd o bunnau, a sicrhawyd darn o hono am byth i'r Ymneillduwyr, er adeiladu tŷ addoli a mynwent helaeth. Cadwodd Mr. Thomas ran o hono, a rhoddodd ef i Mr. D. Griffiths, ei fab-yn-nghyfraith, er adeiladu tai. Adeiladwyd ugain o dai arno, pa rai sydd yn eiddo Mrs. Griffiths a'i hetifeddion am byth. Nid oedd y lle yn gyfleus iawn i adeiladu, am ei fod mor wlyb; ac o herwydd hyny, bu cryn draul cyn cael sylfaen addas i'r addoldy, a chario pridd mynwent o bell, er ei chodi uwchlaw y dwfr. Wedi sicrhau lle yr addoldy, cloddiwyd am sylfaen, a chynaliwyd cyfarfod mawr ar yr achlysur o roi y gareg sylfaen i lawr. Bu y Parch. R. Howells, D. Griffiths, yr ysgrifenydd, ac amryw eraill, yn gweini ar yr achlysur. Claddwyd gwraig i Dafydd Henry, o'r Fonachlog, yr un diwrnod—dechreuwyd adeiladu a chladdu yr un diwrnod. Yr oedd y lle mor llaith—byddent yn rhoi ceryg o dunelli i lawr heddyw, ac erbyn y boreu byddent o'r golwg oll. Fel hyn, achlysurodd hyny, a llawer o bethau eraill, fod traul adeiladu Soar mor fawr. Daeth i ben; mae yn mesur 55 troedfedd o hyd, a 45 o led, ac oriel fawr a helaeth iddo. Costiodd dros ddwy fil o bunnau. Er fod y gynulleidfa yn fawr, eto tlodion oeddynt gan mwyaf i gyd; ond, rywfodd, cafwyd pob rhwydd-deb, ac arian erbyn bod eu heisiau. Bu yma lawer o ymdrech ganddo ef lawer gwaith, cyn dod â'r adeilad mawr yma i ben; ond gorphenodd ef. Bu yn gweithio yn galed ei hun wrtho fel saer. Bu mawredd y ddyled ar Soar yn erbyn yr achos am rai blynyddau, er cael dynion cyfoethog i uno â'r eglwys; ond, er hyny, "Arhodd ei fwa ef yn gryf, drwy ddwylaw grymus Duw Jacob." Ymdrechodd y gynulleidfa hon a'i gweinidog yn mhell uwchlaw eu gallu yn yr ymdrech rhyfedd o godi Soar, tŷ i Dduw am oesau y ddaear; rhwng casglu llog cymaint o arian, a threulio y corph, yr oedd yn faich trwm iawn. Bu ein hanwyl frawd yn sefyll ei hunan dan ddeunaw cant o bunnau o ddyled Soar; ond cariodd ei faich, a bu agos ei weled ar lawr yn hollol. Teithiodd trwy Fynwy a Morganwg, rhanau o Frycheiniog, &c., agos bob tŷ. Ca'dd garedigrwydd gymaint, os nad mwy nag a gafodd neb o'i flaen at achos Crist erioed; daeth â'r dyled i lawr hyd £1308 18s. 8c. Yn mhen ychydig, cyffrôdd y cynhwrf mawr yn y gogledd o barth i dalu holl ddyled addoldai yr Ymneillduwyr yn Nghymru. Aeth Mr. Griffiths i Rhaiadr, i'r gynadledd, dros Forganwg, a rhoddodd ei enw yn ymyl y Parch. W. Williams, Wern, am £50, drosto ei hun. Bu ef yn un dros yr undeb yn casglu at yr ymdrech mawr yma. Wedi cyfarfod mawr Llanymddyfri, rhoddwyd pob sir ar ei phen ei hunan. Cynhyrfodd hyn fy mrawd ac eraill er cael tai ein Duw yn ddiddyled yn Morganwg. Rhanwyd y swydd, rhoddwyd 16eg o *addoldai iddo* ef i ymweled â hwynt, yr hyn a wnaeth bum' waith yn yr un flwyddyn; a chasglwyd at achos Crist yn y flwyddyn hono £2040. Yr ail flwyddyn y bu ein brawd ar yr un daith, casglwyd £841 12s. 1½c. Erbyn hyn yr oedd dyled Soar wedi dyfod i £890. Cymerodd yr ysgrifenydd ei blaid am flwyddyn, a chasglwyd yn Soar a'i chylchoedd £390, nes cael y dyled i £500. Wedi hyny aeth llawer o draul i *baintio* y tŷ, a gwneud pwlpud ynddo, ac adeiladu y Sciwen, (tŷ addoliad newydd,) fel mae yn aros rai cannoedd o bunnau eto; ond er y cwbl, cynyddu oedd cariad y bobl at Soar, a'r gwrandawyr yn ychwanegu. Ond beth yw'r dyled presenol pe byddai bosibl iddynt ei gael ef i roi un floedd uwch ben y dorf luosog; meddwl yr wyf, pe caent ef, y rhoddent y dyled i lawr yr un boreu. Ond gwell tewi: "Yr Arglwydd a roddodd, yr Arglwydd a ddygodd ymaith, bendigedig fyddo enw yr Arglwydd." Yn ystod y tymhor y bu yn casglu, teithiodd filoedd lawer o filltiroedd, gan bregethu drwy yr holl wlad, eto nid oedd yn esgeuluso Soar, yr oedd yn gofalu am gartref yn gyson; ac mae'r gwaith a wnawd yn Nghastellnedd a'i chylchoedd, yn profi ei ddiwydrwydd a'i ffyddlondeb yn ystod ei yrfa weinidogaethol. Cafodd alwad i Godre'rhos, pa un a gymerodd dan ei ofal, lle y bu am amryw o flynyddau yn llafurio yn ddyfal ac yn llwyddiannus iawn. Cylymodd y bobl hyn gymaint âg ef, fel nad oedd modd iddynt ei ollwng ef, nac yntau i'w gollwng hwythau, er ei anog bron â dagrau i'w rhoi i fyny, oblegid mawredd ei waith, pellder y ffordd; ac yntau yn afiach a gwanllyd, eto nis gwnai er neb, ond aeth atynt hyd y gallodd. Casglodd yr eglwys hon at eu gilydd, a gwnaethpwyd gwelliant ar y capel yn ei amser, heblaw adeiladu eu heneidiau yn y ffydd ddiffuant; ond collasant ef rhwng eu dwylaw; bydded iddynt gael un i'w bugeilio wrth fodd calon Duw, ac a'u portho â gwybodaeth ac â deall, ac a'u cynorthwyo i deimlo yn eu cyflyrau waith gras yn eu cyfnewid i ddelw y Cyntaf-anedig yn mhlith brodyr lawer. Cafodd alwad i Fynyddyslwyn, gan yr eglwys hoffus hono, ar ol marwolaeth y Parch. T. Harries, ei gweinidog; bu peth tuedd ynddo fyned yno, i hen gymydogaeth ei wraig; ond cynhyrfodd sel, cariad, à phob peth oedd yn hawddgar a da yn Soar, fel nad oedd modd ymadael er unrhyw beth. Cafodd gymhelliadau i amryw o fanau eraill yn ystod ei daith weinidogaethol, ond gwrthododd y cwbl am ei *Soar*. Llafuriodd yn galed yn Nghastellnedd a'i chyffiniau, gwnaeth gam mawr â'i natur drwy bregethu mor aml: yr oedd yn pregethu, weithiau, bedair gwaith yr un Sabboth, a thrwy yr wythnos, ar hyd y tai, ac mewn angladdau. Clywais ef yn adrodd iddo bregethu ddwy waith ar bymtheg yn yr un wythnos, heblaw y llafur cartrefol. Yr oedd yn rhoi cyhoeddiadau wythnosol i Abertawe, Alltwen, Cwmafon, Llwyni, Hirwaun, Aberdare, Merthyr, &c.; ac anaml iawn y byddai yn aros heb fyned adref y nos hono ar ol yr oedfa, yr hyn, yn ddiau, a wanychodd ei iechyd wrth deithio, ar ol chwysu, drwy awyr y nos, ar bob tywydd.

Cawsai ei gymhell i angladdau pell ac agos, i amryw gymydogaethau heblaw Castellnedd a'i chyffiniau, oblegid yr oedd mor ddymunol a thyner, a'i ddull mor ddengar, nes byddai pawb, agos, yn hoffi y dweyd, pa mor llym bynag y byddai. Yr oedd yn un hynod i ymweled â'r cleifion. O! y cannoedd gweddiau gwresog a dderchafwyd ganddo yn ymyl gwelyau y cleifion; mae bendith cannoedd o'u perthynasau sydd yn byw ar eu hol, yn disgyn ar ei enw wrth ei goffâu. Bu ei weddiau gyda'r claf o enill mawr i grefydd, heblaw i'r cleifion—agorodd lawer o ddrysau i'r achos, enillodd eneidiau, cafodd Soar fawr ac aml roddion, fel ffrwyth ei ddagrau. Cododd lawer o ysgolion Sabbothol yn ei amser heblaw Soar: mae canghen ar y Thimle, Melingryddan, Llansawel, Reading, Tonnau, Bryncoch, Sciwen, lle yr adeiladwyd capel hardd, ac mae amryw ynddo yn codi colofn er coffadwriaeth am angeu Calfaria. Hyfryd oedd ei weled ar ddydd yr undeb, pan y byddai yr holl ganghenau yn cyfarfod, ac yntau yn eu hanerch â'r dwfr ar ei ruddiau, â Bibl neu Destament yn ei law, fel gwobr i'w rhoddi am ragoriaeth llafur. O! fel y byddai yn eu *hanerch*, a hwythau yn gwrando, gan wylo a llawenhau ar yr un pryd, gan nerth ei ddylanwad arnynt. Yr oedd yn hynod o ddiwyd yn holi yr ysgolion; nid oedd neb yn yr holl ddeheudir yn cael ei adael yn well nag ef yn y gorchwyl hwn. Yr oedd yn feistr ar y gwaith o wrth-holi yr ysgolion; nid eu harwain i ddywedyd, ie, a nage, ond eu dysgu i esbonio yr adnodau yn y fath fodd, fel y byddai y dorf yn cael defnydd pregethau wrth wrando yr ysgolion. A diamheu genyf, i'r ffordd hon fod yn llawer o gymhorth i agor deall ugeiniau, y rhai sydd yn aelodau hardd a defnyddiol, eraill yn swyddwyr, a rhai ar fûr Sïon yn gwahodd i'r wledd fawr sydd i fod yn mynydd yr Arglwydd. Heblaw ei lafur cymydogaethol, yr oedd yn cael ei gymhell i gyfarfodydd chwarterol a chymanfaoedd, pell ac agos; a byddai ei bresènoldeb yn gwneud adfywiad drwy y dorf pan y deuai; a phan ddyrchafai ei lais fel udgorn mawr, byddai yn tynu sylw yr holl dorf, er cymaint o filoedd fyddent. Cysegrodd ei holl fywyd, wedi ei urddo, at waith y weinidogaeth, heb ddylyn un fasnach, na chanlyn un alwad, oddigerth yr hyn a fu yn weithio wrth adeiladu eglwys Soar, tŷ ei Dduw, a'i dŷ ei hun, ger y Tonnau, lle y terfynodd ei yrfa. Anhawdd gweled tŷ, ystabl, beudy, ysgoldy, a gardd, a phob peth o gylch i dŷ, yn fwy dymunol nag oedd ganddo ef: yr oedd yn dangos yn amlwg fod dyn o feddwl wedi bod yn eu trefnu a'u llunio. Yr oedd yn baradwysaidd iawn; a'i deulu mor ddedwydd, ac mor dawel a hoff. Ond er mor hoff ac anwyl oedd ei fyd, gwelaf gymylau duon yn

codi: y cyntaf a gododd oedd iddo gael ei anog a'i gymhell gan ei gyfeillion, a chan ei feddwl ei hun, i fyned i Gaerludd i gasglu, er cwbl dalu dyled Soar, yr hyn oedd ar ei feddwl drwy ei oes i'w wneud. Aeth yno dechreu'r haf, 1844, a phan yn parotoi er myned i gasglu, yn nhŷ Mr. Jones, 8 *Commercial Road*, pan yn cyrchu ei ddillad o'r blwch, syrthiodd i *fit*, a bu yn farw am amryw oriau; a phan adnewyddodd, nis gwyddai ei fod wedi bod ddim o'i le. Gofynodd i'r Parch. E. G. Williams, Scetty, a oedd rhyw beth wedi dygwydd y noswaith hono, wrth weled y *doctor* yn ymadael. Anogwyd ef i fyned adref gan Dr. Jenkyn ac eraill, ac felly y gwnaeth. Effeithiodd y daith hon yn fawr arno, gorph a meddwl. Yr ail gwmwl a gododd, bu farw ei fab hynaf, Daniel. Mae'r hyn a ganlyn o hanes ei fab, yn fyw a marw, wedi ei ysgrifenu ganddo ef ei hun, a'i fwriadu i'w roi yn y "Diwygiwr:"—

"*Teimladau hiraethlawn Tad a Mam &c., ar ol eu Cyntafanedig.*

"MR. GOLYGYDD,—Os gwelwch fod rhyw beth yn yr hyn a ganlyn yn tueddu i ddaioni rhieni a phlant yr oes, byddaf ddiolchgar i chwi am eu cyhoeddi.

"Gwrthrych y Cofiant hwn yw DANIEL ROWLAND GRIFFITHS, mab Daniel Griffiths, gweinidog Soar, Castellnedd. Ganwyd yr un bach yn Aber-tridwr, tŷ ei daid a'i famgu, yn ymyl Caerphili, Mehefin 28ain, 1828. Bu farw yn nhŷ ei dad a'i fam, yn y Tonnau, yn ymyl Castellnedd, Mehefin 28ain, 1844, yn 16 oed, yn agos i'r awr.

"Cof genyf fy mod yn ystabl yr Aber, pan yr oedd yn galed ar ei fam wrth esgor, yn gweddio am ei weled â'i aelodau yn eu lle, &c., a'i fam yn ddiangol. Cof byth fydd genyf fy mod yn fy ystabl fy hunan, y dydd y bu ef farw, yn dymuno i'r Arglwydd ei gymeryd o'i boenau mawr. (Ymadrodd trwm oddiwrth dad tirion, ond felly y bu!) Atebwyd fi yn y ddwy ystabl felly. Felly clowyd fy ngenau a'm calon rhag grwgnach dim; ond nythodd yr hiraeth, ac y mae yn cadw ei nyth yn ddwfn dwfn yn y galon.

"Mae myfyrio ar ei holl fywyd, yn cynyddu yr hiraeth yn fawr. Yn erbyn ei dad a'i fam, ni phechodd gymaint â dweyd 'Na wna' erioed. Yn hyd y deuddeg mlynedd y bu yn y gwahanol ysgolion yn Nghymru a Lloegr, daeth â'i gymeriad adref o bob man, fel un wrth draed Gamaliel o ran ei barch. Tra yn blentyn, nid oedd dim plentyneiddrwydd yn perthyn iddo; a thra yn fachgen, nid oedd ddim yn fachgenaidd ychwaith. Ar ol iddo fyfyrio deuddeg, pymtheg, neu ddeunaw awr, yr oedd yn rhaid ei yru at blant bach a'i gyfoedion i chwarae, er mwyn ymiawnu ei feddwl; ac nid hir y buasai yn aros gwedi'n. Yn ol at ei wers fel ysgolhaig, neu at y Bibl fel pechadur. Adroddodd y tri mis diweddaf y bu fyw, ac yn abl adrodd dim, driugain ac wyth o'r Salmau o'r bron. Treuliodd ei ddwy flynedd ddiweddaf gyda Mr. Taliesin Williams yn Merthyr Tydfil. Barnasom o'r diwedd ei fod fel llong yn barod mewn llawn hwyliau i fyned i fôr y byd, i chwilio am ei fara a'i ddwfr mewn ffordd onest. Rhoisom ei amser iddo i ddewis ei alwad. Cawd yr ateb. Ond cyn cael lle, aeth i achwyn anhwyldeb (*y tro cyntaf erioed o bwys*). Yna aeth ei dad (yr hwn, bellach, sydd bron yn gyfarwydd â phob afiechyd) i ymladd â'i afiechyd. Ei afiechyd oedd yn enill y dydd. Yna galwyd meddyg proffesedig—yna meddygon; ond, er y cwbl, yr *oedd angeu* yn chwerthin am ein penau. Ac yn mhen y pedwar mis i'r diwrnod, enillodd angeu y dydd. Gorfu ymadael.

"Rhaid dweyd hyn; nid oes yma ddim colled, ond hiraeth. Mwy, ni cha'dd yntau ddim colled, ond enill tragywyddol. Y prawf sydd genyf am hyn yw ei ymddygiadau y naw mis diweddaf y bu fyw.

"Yr oedd ofn ei dad arno tu hwnt i fesur, er nad oedd na chraith na chlais arno erioed o'm hachos i. Dim ond ymresymu a throi fy llygaid. Er hyn, ychydig fisoedd cyn ei glafychu, wrth ddychwelyd o'r oedfa o Soar, ein dau ar yr un anifail, ebe fe, yn yr iaith Saesoneg, gan mai yn yr iaith hono y siaradem yn gyffredin,—'Nhad, onid yw yn awr yn amser i mi ddod atoch chwi?' 'Onid ydym gyda ein gilydd, fy machgen?' 'Gwyddoch beth wyf yn feddwl o'r goreu—i fod yn aelod o eglwys Crist.' 'O ydyw, mae yn hen bryd i chwi ymuno â phobl Dduw er ys wyth mlynedd. A garech chwi ddyfod?' 'Carwn, Syr.' 'Paham na ddaethoch chwi er ys llawer dydd, ynte?' 'Yr oeddwn yn rhy wan i ddweyd wrthych chwi, ac yr oeddwn yn meddwl nad oeddwn yn addas.' "Ac y mae arnoch awydd mentro yn awr fel yr ydych chwi, os bydd i mi a'r eglwys fod yn foddlon i'ch derbyn?' 'Oes, Syr.' 'A ydych yn edifarhau am eich beiau?' 'Ydwyf, Syr; yn wylo llawer wrthyf fy hun, ac yn gweddio ar Dduw am ei bardwn, goreu y medraf.' 'Maent yn defnyddio bara a gwin yn Soar bob mis; a ydych chwi yn bwriadu gwneud yr un fath, os derbynir chwi?' 'Ydwyf, Syr.' 'A ydych chwi yn meddwl y gall bara a gwin eich cadw?' 'Nac ydwyf.' 'Beth a'ch ceidw?' 'Ffydd yn yr Arglwydd Iesu Grist.' 'Paham y cymerwch fara a gwin?' 'Am fod Iesu wedi dweyd, Gwnewch hyn er coffa am danaf.' 'Ac yr ydych am wneud hyn mewn ufudd-dod i'r Arglwydd Iesu Grist?' 'Ydwyf, Syr.'—Fe'm gorchfygodd i, ac fe ga'dd ddod, a chafodd ei dderbyn.

"O hyn allan, o radd i radd, aeth waeth-waeth, nes cyfyngu ei fyd yma i un ystafell a gwely. Un boreu, gofynodd i mi yn sydyn fel hyn: 'Father, ?' 'Well, Daniel.' 'Will you be angry if I will tell you one thing?' 'No, Daniel: what is it?' 'I believe that you are the best father in the world;

—but—I don't think that you will be angry.' 'Well, what then?' 'I have a better father than you.' 'Have you, my boy?' 'Yes, Sir.' 'I am glad to hear that; and I cannot be angry for that, because I have been praying a thousand times for it. Well, please to kiss me then.' Felly y bu. Yn mhen gronyn bach gwedi'n, rhoddodd uchenaid drwm, ac a ddywedodd, 'O! that I should go home.' Yna gofynais iddo, 'Where is your home, Daniel?' 'Oh, with Jesus, Sir.' 'Do you think that you shall go to Jesus, my boy?' 'I hope so, Sir.' 'Yn mhen tipyn, dywedodd, 'Oh, yes, dear father; you and I shall be there before long.' 'Do you think that I shall go there?' Fe drodd ar ei ochr, ac agorodd ei lygaid, a dywedodd, 'Oh, yes; I believe that these many years.'

"Dranoeth yr oedd ei fam gydag ef, ac yn gofyn ei helynt. 'Very bad.' 'Where are you bad?' 'All over.' Should you like to become better, and live a little longer?' 'This pain is not very pleasant.' 'Which would you rather, come well again and live with us, or die?' 'I rather die, mother.' 'Are you tired of your father and mother?' 'No, I could live with you for ever.' 'Well, why should you rather die, then?' 'Because, if I would recover and live, I would sin against God again.'

"Felly, bu farw yn dawel, a phob tebyg yn gadwedig. Gorph. 2, ymgasglodd tyrfa fawr i ymyl y tŷ, er myned â'i gorph tua thŷ ei hir gartref, wrth fur Soar, ar gyfer y pwlpud, lle y byddai ei dad yn arfer sefyll dros Grist. Gweddiodd y brawd D. Griffiths, Soar; a phregethodd y brawd D. Evans, Capel-isaf, a'r ysgrifenydd."

Yn yr un haf, clafychodd ei frawd William, yr hwn a fu dad tyner a gofalus i'w frodyr a chwiorydd, ond yn enwedig i Daniel, a bu farw Awst 1, 1844. Yr oedd yn dywydd o wynt a gwlaw gyda'r mwyaf wyf yn gofio. Aeth Daniel i Gwmnedd i'w gladdu, a gwlychodd a chafodd anwyd, heblaw tywydd ei feddwl, wrth gael ergyd ar ol ergyd. Cafodd wrth ddod adref waredigaeth fawr; diwreiddiwyd pren dirfawr gan y gwynt, a bu agos a'i gyrhaedd wrth gwympo, ond diangodd. Yr un haf, cwympodd y ceffyl dano, a bu i'w fraich fyned o'i lle. Bu yn farw ar yr heol—nid oes neb a ŵyr pa faint. Bu ei fraich o'i lle am bump wythnos. Fel hyn y treuliodd ef yr haf hwn, eto yn parhau i bregethu. Bu un waith yn Nghaerdydd, yn lle y Parch. L. Powell, yr hwn a aeth i Gaerludd i gasglu at Soar yn ei le yntau. Yr oedd yn gwanhau ac yn gwaelu yn rhyfedd; ac yn mhlith pob curo, yr oedd ei anwyl ferch, Mary Ann, yn sal iawn, ac arwyddion mawr o'r darfodedigaeth ei fod yn ei cheisio. Yr oedd ef yn peswch, a hithau yn yr ystafell nesaf yn gwneud yr un wedd, yr hyn oedd yn boen deublyg iddo ef. Nid oedd ef yn iach erioed, fel yr hyntais o'r blaen; eto, bu am amser yn lled wych tua chanol ei yrfa grefyddol, ond ni bu heb achwyn ei frest yn aml. Llawer cannwaith y rhoddodd ei law arni yn galed, er llaesu ei loesion; eto, byddai yn myned rhagddo yn ei bregethu, gan udganu fel udgorn, nes gwneud i'r rhai fyddai yn arferol o fod yn fud lefaru am rinweddau gras. Collodd lawer o'i gysgu o achos ei frest; ond yn y diwedd ca'dd gysgu yn dawel, heb un o'i loesion i'w attal mwy: mae yn holliach heddyw. Bu yn glaf lawer o'r gauaf canlynol, weithiau yn waeth, ac weithiau yn well. Daeth i gymanfa y Llwyni mis Mai, 1845, a phregethodd yno yn dra hwylus; ni chlybuwyd ef erioed yn parablu yn well nag oedd yno. Yr oedd, fel y dywedai un, yn ei "ddillad goreu." Hon oedd y bregeth olaf a draddododd mewn cymanfa, ac mae ei choffadwriaeth yn felus gan lawer ag oedd yno. Yr oedd yn hynod o glaf a gwanaidd yn ei iechyd yr amser hwn. Daeth eilwaith i gymanfa Cwmaman, lle y ca'dd addewid o'r gymanfa bedair-sirol i fod yn Soar, yn mhen y flwyddyn. Dywedodd lawer wrth ei bobl am dani, a gweddiodd lawer am lwyddiant iddi; ond methodd a dal dan bwys ei faich iddi ddod. Yr oedd yn ei fedd bron tri mis cyn y gymanfa. Yr oedd yn hynod o lesg yn Nghwmaman; nid allodd bregethu, ond gweddiodd ar derfyn oedfa deg o'r gloch, a cha'dd y dorf ei boddi mewn dagrau wrth weled ei olwg wael, a chlywed ei lais hyfrydol. Rhoddodd ei lais gyda'r mawl ar derfyn yr oedfa, ddwy neu dair gwaith, fel pe buasai yn ffarwelio â mawl y byd hwn: ac felly y bu, ni chlybuwyd ef yn soniaru mawl byth mwy yn nghymanfaoedd y saint yma. Yn mhen yr wythnos, daeth i fyny i Gibeah, i angladd y Parch. H. Herbert, Drefnewydd, yr hwn oedd hefyd yn y gymanfa, ac wedi dod i dreulio ychydig ddyddiau yn ngwlad ei enedigaeth; a bu i ewyllys ei dad nefol anfon i'w alw adref i'w orphwysfa nefol mewn brys—dim ond rhyw ddeuddydd neu dri o gystudd ysgafn. Felly terfynodd Mr. Herbert ei oes yn y tŷ y ganed ef, a chladdwyd ef wrth Gibeah, addoldy sydd ar dir ei frawd, lle treuliodd gannoedd a miloedd o ddyddiau ei ieuenctid. Pregethodd Griffiths yn ei angladd yn dra chryf; yr oedd ef fel yn well nag oedd yn y gymanfa, a dyma y daith olaf a wnaeth o dref byth wedi'n; ond byddai yn myned i Soar a'r Sciwen i lefaru trwy'r hydref. Tua diwedd y flwyddyn hon, gwaethygodd ei iechyd, a gwaelodd yn ei gorph yn fawr; eto, ymdrechai fyned ar ei gaseg i'r dref i'r oedfaon, a phregethai pan na byddai neb arall. Cododd peswch arno un tro, pan yn llefaru yn Soar, fel y tybiwyd y buasai farw yn y pwlpud. Fel hyn ymdrechai gyda gwaith ei Feistr mawr, a'r holl frawdoliaeth â'u llygaid arno yn ei weled yn myned yn rhwydd, ac eto yn gobeithio y deuai yn well am ryw ychydig; ond gwaelu yr oedd tua Chalan, 1844. Pregethodd yn Soar, Ionawr 4, y boreu a'r nos; Matt. 7 : 24—27, "Tŷ ar y tywod, a'r tŷ ar y graig." Ion. 11, aeth i Sciwen, a phregethodd a thorodd fara, a dyma'r waith olaf iddo gyhoeddi iachawdwriaeth i ddynion colledig; pregethodd oddiwrth Ioan 17 : 17, "Sancteiddia hwynt yn dy wirionedd." Methodd a dod i Soar ryw Sabboth, ac O, fel y swniodd y newydd yn mhell ac yn agos; yr oedd i ni fel cenad angeu, yn eglur gyhoeddi fod gyrfa ein hanwyl frawd ar ei therfynu. Codai o'i wely bob dydd, a byddai yn myned hyd Gastellnedd ar ddiwrnodau hindda.. Aeth yn waelach yn niwedd mis Ionawr, a'r ddau fis canlynol. Yr oedd yn codi bob dydd, a llawer o weinidogion ac eraill yn dod i'w weled, a byddai yn siarad â hwynt. Yr oedd yn gweithio yn galed, fel y dywedai, yn peswch drwy y nos, ac yn y foddfa o chwys; eto, nid oedd yn grwgnach dim dan law ei Dad nefol, ond cyfarchai y boreu y byddai ei frest yn holliach. Teimlai yn fawr wrth glywed ei anwyl Mary Ann yn peswch yn yr ystafell nesaf. "O, mae gweithio caled yn y *room* nesaf." Dywedodd hyny lawer gwaith mewn dagrau calon. Yr oedd dyfodiad ei frodyr yn yr Arglwydd ato yn adnewyddiad meddwl iddo; byddai wedi gwellhau cryn lawer cyn yr ymadawent, wrth siarad am yr achos goreu. Ni chlywais ef yn gofidio am ddim, ond poen ei ferch hoff, ac achos ei Dduw yn Soar. O, fel y byddai yn dywedyd am bobl ei ofal, wrth feddwl ei fod idd eu gadael fel yr oeddynt. Ymdrechaswn ei gysuro, gan geisio gobeithio y cawn ei weled eto gyda hwynt, yn eu dysgu a'u harwain at y ffynonau bywiol sydd yn yr iachawdwriaeth; er nad oedd genyf un gobaith, ond ei fod yn arfer bod *yn* sal ac yn dod eilwaith. Y tro olaf ag y bum yn ei weled, yr oedd yn ei wely: pan y daethom i mewn, "Wel, wel," ebe fe, "dyma fi yn y *room* olaf ond un heddyw," a throdd at y pared; ac wedi i dalm o amser fyned heibio arnom mewn dagrau, ymiachasom ychydig, a dechreuodd siarad; a buan ar ol hyn, daeth y Parch. W. Morgan, Llwyni, yno. Adnewyddodd ei ysbryd, a galwodd ei anwyl wraig i hysbysu iddi fod gweinidogion yr holl fyd wedi dod i'w weled ar yr un dydd. Yna dechreuasom ar hanes ein gyrfa grefyddol boreu-ddydd ieuenctid ein crefydd; yr oedd i ni fel diliau mêl; ac wedi cyfeillachu oriau ein tri, bu gorfod arnom ymadael, a siglo dwylaw am y tro olaf byth. Gwaethygodd o ddydd i'r llall, a gweddi ddyfal oedd gan ei gyfeillion am iddo gael ei ryddhau o'i ddirfawr galedi: oblegid teimlent drosto yn ei boenau mawr. Y nos olaf y bu byw, yr oedd un o'r brodyr yn ei wylied; clywai y dyn ef yn siarad, fel pe buasai yn ymddyddan â rhyw rai. Tybiodd y dyn ei fod yn syfrdanu, ac atebodd ef yn ol fel yr oedd yn dywedyd. Yn mhen ychydig, dywedodd, "Yr oeddych chwi yn fy nghamsynied i yn eich ateb; nid gofyn i chwi a oedd plant genych oeddwn i; ond yr oedd gyda mi dri o blant glandeg yr olwg arnynt, a gofyn oeddwn i plant pwy oeddynt; a dywedasant mai plant Duw oeddynt, a'u bod yn ymofyn am wr y tŷ i ddod gyda hwynt; ac wrth ymadael dywedasant, Pan ddelom nesaf, rhaid i chwi ddod gyda ni." Dranoeth yr oedd llawer yn dod i ymholi am ei helynt; nid oedd llawer yn cael ei weled, am ei fod mor waned. Yn eu plith, daeth Mrs. Morris a Mrs. Morgans, ei hoff gyfeillesau. Bu yn siarad â hwynt: cododd i lawr o'r gwely. Yr oedd gair o hymn ganddo yn ei sibrwd o hyd; ond yr oedd yn methu ei gofio. Gofynai i Mrs. Morris, (yr hen fam, fel y byddai yn arferol o'i galw,) "Pa fodd y mae ei ddechreu?" Adroddodd Mrs. Morris—

> "Ar fyr fe syrthia'r babell
> 'R wy'n trigo ynddi 'nawr," &c.

Canodd ef gyda Mrs. Morris; ac adroddodd hanes y plant a welodd, a'u bod i ddod eto. Yr oedd hyn o gylch tri o'r gloch. Aeth Mrs. Morris a'i merch, Mrs. Morgans, ymaith; ac yn fuan wedi iddynt fyned, gwelai y plant eilwaith, a dywedodd, "O, wel, y maent yn bedwar yn bresenol. Mae yn rhaid i mi gusanu Jenny a'r plant, cyn dod gyda chwi; ac wrth ddod rhaid i mi farw." Anfonwyd am rai o'r plant oedd yn Ngastellnedd, ac aeth ei anwyl briod a'i deg plentyn ato, a chusanasant ef, gan ei anwylo, ac felly gwnaeth yntau â hwynt oll; ac yn dawel, a'i law dan ei ben, aeth gyda hwynt, sef y plant dyeithr. Yr oedd wedi gadael ein byd ni cyn chwech o'r gloch y pryduawn. Siarad a chanu am dri, ac am chwech yn y tragywyddoldeb pell, (Ebrill 1, 1846.) Felly y bu fyw a marw yr enwog DANIEL GRIFFITHS. Aeth y newydd trwm hwn i Gastellnedd; ac am ei bod yn nos marchnad, ehedodd drwy yr holl ardaloedd cyfagos fel mellten, a theimlodd miloedd oddiwrth y newydd, ond yn enwedig ei anwyl berthynasau naturiol a chrefyddol. Dydd Mawrth canlynol, ymgasglodd rhyw lawer o filoedd o bob cyrau o'r wlad a'r trefydd cyfagos, i hol a hebrwng ei wael gorph tua thŷ ei hir gartref. Yr oedd ei arch wedi ei threfnu â darn o wydr ar gyfer ei wyneb, a *slider* o *blank* i'w nesu drosto. Yr oedd hyn wedi ei amcanu, fel y gallai ei frodyr yn y weinidogaeth a'i gyfeillion gael golwg arno unwaith wedi bod dan ddwylaw angeu. Bu lluoedd yn ei weled yn y tŷ, ond gorfuwyd rhoi attalfa arnynt ddod i mewn, gan addo y caent ei weled ar yr elor ar ol dod allan; ond cyn iddynt ei ddwyn allan o'i dŷ, yr oedd y miloedd wedi casglu, a'r dorf mor fawr, fel nad oedd modd i ganfod ei phen draw; gan hyny, ni allwyd cael golwg arno mwy. Yna wrth y tŷ, darllenwyd rhan o'r gair, a gweddiwyd gan y Parch. Thomas Rees, Siloa. Wedi hyn ffurfiwyd yr orymdaith ryfedd hon gan saith-ar-hugain o weinidogion, ac o ddeg i ddeuddeg o bregethwyr, wedi eu gwisgo ag arwyddion galar, a'r miloedd yn mlaen ac ar ol. Cychwynwyd yn araf, dan ganu yr hymnau mwyaf pruddaidd, a'r tonau mwyaf galarus, o'r tŷ hyd Soar. Yr oedd yr holl ffordd mor llawn o ddynion, fel yr oedd yn anhawdd symud; lluoedd yn rhedeg drwy y caeau—pob croesffordd yn llawn—pob drws a ffenestr ag oedd heb eu cau, yn llawn wynebau, a llygaid yn llawn dagrau. Cauwyd yn agos bob siop oedd yn ffordd yr angladd, os nad drwy yr holl dref. Safodd llawer o'r gweithiau drwy yr holl gymydogaethau, a gwnawd pob arwydd o barch i was y nefoedd. Wedi cyrhaedd o fewn cryn lawer o ffordd i Soar, safodd y dorf â'r corph; methwyd myned yn mlaen; yr oedd drws Soar wedi ei gau, a'r tŷ yn llawn—y dorf yn methu troi, a'r corph yn methu cael myned i mewn. Ni fu neb o'r blaen yn rhwystro Daniel i fyned i'w Soar hoffus. Yr oedd yno swn mawr ac anhyfryd; rhai yn gwaeddi hyn, ac eraill y peth arall, a llawer yn gwaeddi am eu bywyd, oblegid yr oedd cannoedd o fywydau mewn perygl mawr; yna aeth un o'r gweinidogion yn mlaen, ac, oddiar ben rhyw beth, efe a waeddodd yn groch, ac adferwyd trefn, agorwyd ffordd, aethant â'r corph i mewn, ac aeth y gweinidogion gan mwyaf drwy y ffenestr i mewn; yna daeth maer y dref i'r ffenestr, gan ddangos ei ofn rhag i'r *gallery* dori; yna penderfynwyd i fod yn fyr, heb ganu, a dechreuwyd yr oedfa gan y Parch. R. Pryse, Cwmllynfell. Pregethodd y Parchedigion D. Evans, Castellnedd, oddiar Matt. 25: 21, a W. Morgans, Llwyni, oddiar 2 Tim. 4: 7, 8; yna rhoddwyd ei gorph yn y bedd (*vault*), gyda Daniel ei fab, o dan y gof-golofn hardd oedd ef wedi osod ar ei fab anwyl. Areithiodd y Parchedigion John Hughes, Dowlais, a David Rees, Llanelli, a therfynwyd drwy weddi gan y Parch. L. Powell, Caerdydd. Rhoddwyd yr hymnau allan gan y Parch. W. Morris, Glandwr. Yna, wedi canu, ymwasgarodd y dorf heb un meddwl cyfarfod mwy, gan adael Daniel yno, er pob peth a wnawd, a ddywedwyd, a deimlwyd, ac a ddangoswyd tuag ato. Dangoswyd llawer o barch iddo hefyd, drwy ysgubo yr heolydd yn a thuallan i'r dref, a thaflu tywod ar hyd-ddynt—cauwyd y siopau—gorchuddiwyd ffenestri—taenwyd brethyn du ar ei *seat* a'i bwlpud, ar *front* y *gallery*, ac ar yr holl ganwyllbrenau—golchwyd ei *vault*, ac ysgeiniwyd hi â blawd llif; ond er pob peth, angeu gariodd y dydd arnom—aeth ag ef yn ysglyfaeth er ein goreu a'n gwaethaf. O hen elyn ein cenedl ydwyt! Paham y gwnaethost y fath rwyg yn eglwys Dduw, a gofid i gymaint o ddynion da yr oes? Ond er i ti gario yn y tro hwn, ddim ond mewn *rhan*, a dim ond *am ychydig amser*, daw dy dro dithau i fod yn isaf byth, pan y caiff Daniel, a thorf y gwaredigol lu, ganu wrth dy soddi yn môr annghof byth. Cenir yn uwch nag y canodd Israel wrth foddi Pharaoh yn dy angladd di, hen elyn dyn. Caiff nefoedd a daear guro eu dwylaw wrth swn y fuddugoliaeth—"O angeu, pa le mae dy golyn? O fedd, pa le mae dy fuddugoliaeth? Ond i Dduw y byddo y diolch, yr hwn sydd yn rhoddi i ni y fuddugoliaeth drwy ein Harglwydd Iesu Grist."

Wedi cauad y bedd, gorfu arnaf finau droi fy nghefn dan ruddfan ac ocheneidio, a sibrwd rhyngof â mi fy hun, gan waeddi yn fy meddwl, O fy mrawd, fy mrawd, pa beth a wnaf am frawd yn dy le? A gaf fi ddim un cyhoeddiad eto i ddyfod i'r Alltwen, lle y buost gynifer o weithiau, a lle yr oedd cymaint o dderbyniad i ti, a phawb yn dy barchu? A raid bod heb dy glywed byth mwy? A oes dim un llaw i gael eto i'w siglo? A oes dim un wên hoff i gael ei dangos eto i ni? A oes dim modd cyfeillachu dim â thi mwy, a ninau yn gwybod y fan wyt yn bod? Beth yw y tywydd dyeithr hyn, fy anwyl frawd? Paham y gadewaist ni mor gynar o'r dydd, a chymaint o waith heb ei wneud? A wnaethom ryw beth yn dy erbyn? Paham yr aethost ymaith mor ddisymwth, megys yn nghanol dy ddiwrnod gwaith? Mi gefais agos pum' mlynedd o flaen arnat i ddyfod i'r byd brwnt hwn; deg mlynedd i eglwys Dduw; mwy na blwyddyn i'r pwlpud; a dau fis i'r weinidogaeth;—ond pa fodd y cymeraist yr Iorddonen o fy mlaen? Ti a yraist heibio i mi yn bresenol. A ydwyt yn mhell iawn o'r blaen? O fy mrawd, pa sawl milltir sydd rhyngof â thi? Ond nid gwiw i mi holi, nid oes neb yn ateb yn iach i ti, fy anwyl ac anwyl frawd. Nid oes achos i ti ocheneidio mwy, wylo rhagor, na dyoddef ychwaneg, oblegid darfu dy boen am byth. Mi a'th ganlynaf yn fuan—mi wn pa le y mae cael gafael ynot—mi welais dy wyneb yn tueddu tua Chanaan. Caf dy gyfarfod, nid dan wylo, fel yr ymadawsom, ond mewn tymher lawer gwell. Ond hyd nes y deuaf yna, pa beth a wnaf am frawd i adrodd fy ngofid? pwy a wrandaw arnaf yn dywedyd fy mhrofiad? pwy a gyd-ofidia â mi am anwiredd y ddinas? a pha fodd y rhodiaf rosydd Moab heb dy gyfeillach? O, fy mrawd, cysg dy hûn; er fod dy wely yn oer a gwlyb, ti a ddeffroi yn iach; aethost i lawr yn wan, di gyfodi yn gryf; aethost i lawr mewn gwaeledd, ond codi mewn gogoniant.

O Daniel, cariadus ac anwyl oeddem yn ein bywyd, ac yn dy farwolaeth ni wahanwyd ni. Merched Israel, wylwch am Daniel: efe oedd yn eich dilladu ag iachawdwriaeth yn Nghrist, ac yn eich addurno ag aur o Galfaria. Gofid sydd arnaf am danaf ti, fy mrawd Daniel; da iawn fuost genyf, a rhyfeddol oedd dy gariad tuag ataf—tuhwnt i gariad gwragedd. Ffarwela am ychydig. Gallaf droi geiriau y Prydydd ataf fy hun a thithau!—

"Cant gwyn fyd, fy mrawd anwylaf,
  Blaenaist fi i'r nefoedd draw;
Ar dy ol di, dros y tònau,
  Minau fyddaf maes o law.
Blaenu 'chydig wnaethost arnaf,
  Beth yw mynyd fach neu ddwy;
Cyn y deuwyf lle 'rwyt tithau,
  Ni chai aros fawr yn hwy."

PENNOD III.

Am dano fel dyn—Ei agwedd gorphorol—Ei synwyr cyffredin—Ei lais—Ei amynedd a'i hunanlywodraeth—Ei hynawsedd, &c.

Wedi colli ein golwg ar ein brawd yn y bedd, nis gallaf lai nag ymdrechu yn annherffaith, rhoi desgrifiad o hono fel *dyn;* y rhagoriaethau ag oedd Awdwr natur wedi ei gynysgaeddu â hwynt, fel y gallo rhai nas gwelodd ef, gael rhyw ddrychfeddyliau am dano, yn enwedig ei blant bychain, y rhai na allant gofio dim pa fath ddyn oedd eu hanwyl dad. Yr oedd Mr. Griffiths yn ddyn lled dàl, o gylch pum' troedfedd a naw modfedd o hyd, yn lled deneu, o gorph cadarn, (er heb fod yn iach erioed;) yn ddyn gewynog, heibio i'r cyffredin. Yr oedd ei agwedd yn ddirodres, yn ymddangos hefyd fel pe buasai yn wr boneddig o godiad gwych. Yr oedd pan yn marchogaeth yn rhagori mewn dull ar lawer; nid llawer oedd yn well marchogwyr nag oedd efe; ac yr oedd yn cadw anifail da at hyny bob amser. Yr oedd yn trafaelu yn gyflym iawn, ac felly yr oedd yn gallu myned mor bell, a chyflawni cymaint o addewidion. Yr oedd ei olwg yn dra serchog bob amser, yn hardd a glandeg, a'i drwsiad yn hollol weddus; yn hawddgar ei gyfarchiad, nes byddai pawb yn caru ei gyfarfod ar y ffordd. Yr oedd plant yr holl wlad yn ei gyfarch, ac yntau yn eu cyfarch hwythau, ac yn tyru o'i amgylch yn mhob lle y byddai. Yr oedd o edrychiad llon, bywiog; gwyneb lled fain, hir, a dau lygaid mawrion yn chwyddo i fyny, ac yn eglur ddangos fod enaid mawr yn byw o fewn y tŷ ag oedd wedi ei addurno â'r fath ffenestri hynod; a phan fyddai ei ysbryd a'i galon yn cynhyrfu ynddo wrth ymwneud â Duw neu ddynion, chwyddent allan, nes y byddai yn hawdd i bawb gasglu fod rhyw bethau mawrion i gael oddiwrtho. Yr oedd ei feddwl mawr a chryf yn gweithio nes agos newid agwedd gyffredin. O mor hynod o angylaidd y byddai ei agwedd pan gynhyrfai ei feddwl wrth draethu am angeu'r groes. Pan safai i fyny uwchben torf o ddynion, byddai ei ddull a'i agwedd yn pregethu y fath nes byddai dynion yn teimlo pwys y mater cyn clywed nemawr o air. Yr oedd ei olwg mor hawddgar ac mor nefolaidd pan fyddai ei enaid yn gwresogi wrth dân crefydd, fel y gallasai miloedd ei gofleidio a'u breichiau gyda eu calonau. Yr oedd rhywbeth fel *swyn* ynddo i dŷnu pawb agos yn ffryndiau iddo.

2. Yr oedd ein brawd wedi derbyn *synwyr cyffredin* cryf a helaeth. Mae rhai â digon o synwyr a dawn pregethu a gweddio, ond nid yn fawr yn eu synwyr cyffredin i lywyddu eu hunain, na'r rhai a fyddo dan eu gofal; fel y gellir cyfrif fod llawer gofid wedi bod ar eglwys Dduw o achos annoethineb eu blaenoriaid a'u gweinidogion. Nid oes eisiau i gynllunio, trefnu a dyfeisio ffordd i rwygo eglwysi, dim ond peidio bod yn gall, hwy ânt yn ddrylliau o honynt eu hunain. Ond yr oedd gwrthrych y Cofiant hwn yn gall fel y sarff, a diniwed fel y golomen; yr oedd fel y dywed y Bibl, â'i lygaid yn ei ben, yn gweled y drwg o bell, ac yn ymguddio. Nid oedd yn siarad llawer, ond yr oedd yn siarad digon i'w wneud yn un o'r cyfeillion mwyaf dymunol a fu neb yn ei gyfrinach erioed; eto, byddai mor wyliadwrus ar ei feddwl, fel na fradychodd ei hun i neb erioed. Nid oedd yn ymddiried ei hun i neb, am y gwyddai beth oedd mewn dyn. Yr oedd yn gyfaill â phawb, ac eithaf cyfaill oedd; eto nid oedd felly yn rhy agos at neb; siaradai, cyfeillachai, gwenai, a gwnai pob peth er eich dedwyddu fel ffrynd mynwesol, a rhwng eich dwylaw. Yr oedd rhyw fawredd yn ei ddull, a rhyw noddfa fel castell cudd ganddo i fyned iddo, fel na ddaeth neb o'i gyfeillion goreu erioed yn rhy eofn arno. Yr oedd yn wir fawr yn ei ddeall a'i synwyr cyffredin wrth drafod dynion, gadawai iddynt fyned yn mlaen i *blano*, trefnu, a rhaglunio, eto deuai â hwynt i'w gynlluniau ei hun, heb eu tramgwyddo wrth ddinystrio eu ffyrdd hwynt; symudai hwynt

i'w drefn ef heb yn wybod iddynt, nes byddent mor foddlon â phe buasent wedi cael eu llwybr eu hunain. Nid oedd yn cynyg trwy orfodiaeth—nid oedd heb wybod pa bryd oedd yr amser i dewi, a'r amser i lefaru. Yr oedd yn gwybod mai ei harwain oedd y natur ddynol am gael, ac nid ei gyru, ac fel y cyfryw y trafododd ef blant Adda. Yr oedd bob amser mor gall yn ystyried gwerth y nwyfau a fyddai yn ei drafod: os dynion, fel dynion ag eneidiau i fyw byth ganddynt, a'u bod yn werth gwaedu a marw i'w cadw i fywyd tragywyddol. Os anifeiliaid, yr oedd yn ymddwyn tuag atynt fel bôdau rhesymol, neu bethau yr oedd yn rhy gall i roi ei galon arnynt. Defnyddiodd y byd heb ei gau arfer—mae enw mawr i Dduw am roddi deall da iddo: Diar. 2: 6; Iago 1: 5.

3. Un o hynodion y dyn hwn oedd ei *lais*. Yr oedd yn berchen ar lais mor fawr a chryf (eto o'r fath bereiddiaf) â neb oedd yn ei gyd-oesoli; byddai yn llefaru yn uchel a chryf bob amser, ond yn ei berthynas â phethau y cysegr y caf sylwi arno:—Yn ei waith yn darllen rhoddai ei sain yn fawr ar y pwyslais; ac wrth ddechreu ei weddiau a'i bregethau byddai yn llefaru yn gadarn a chryf iawn; ond pan elai yn mlaen yn ei waith, codai ei lais yn uwch, gan ei barablu fel udgorn a hyny o'r arian goreu; a phan godai ei lais i'r man uwchaf, yr oedd yn hynod o gryf ac uchel, er nad mor hyfryd a pheraidd ag oedd ar y codiad cyntaf. Hawdd oedd adnábod ei lais ef oddiwrth bob llais arall, yr oedd yn bloeddio pan y byddai yn pregethu, nes y byddai y dorf, beth bynag fuasai eu rhif, yn ei glywed yn rhwydd. Dywedir eu bod yn ei glywed dros Gwmnedd a'r ardaloedd, o gylch tair milltir; a diau y clywid ef yn mhell iawn. Yr oedd yn syndod mor gryf oedd ei swn; treuliodd lawer o nerth, mwy na nemawr o ddyn yn rhoddiad ei lais allan. Nid arbedodd ef ddim erioed arno ei hun, ond dywedodd hyd y gallai bob amser. Yr oedd yn gânwr rhagorol: gyda bod ei lais yn fawr, yr oedd yn deall cryn lawer am ganu—canodd lawer yn y tai y byddai yn lletya wrth deithio, a byddai ei ganu mawr yn gyru ymaith bob brys a phob trístwch ar y pryd o'r teulu

hwnw, ac yn agor drws iddo ef ddod yno eilwaith. Byddai pawb yn foddlon tewi i gael ei glywed ef yn canu. Yr oedd ei lais i'w glywed yn nghanol ugain mil o leisiau—hawdd oedd ei adnabod; ac eto, er yn uwch na hwynt oll, cyd-gordiai â hwynt yn hyfryd. Pan roddai ei floedd yn y mawl mewn cymanfa, byddai yr holl dorf, ar y *stage*, yn troi eu llygaid, gan wenu, at y fan y byddai. Yr oedd ei lais yn ddiarebol: dywedent am ryw lais cryf, "Mae yn debyg i lais Griffiths, Castellnedd." Yr oedd ei lais yn demtasiwn i rai pregethwyr a gweddiwyr ieuainc, i geisio ei *efelychu*; nid wyf yn rhyfeddu cymaint am hyny, oblegid yr oedd yn addurn i bob cyflawniad o'i eiddo, ac yn fwyniant i deulu Duw lle y byddai. Ond nid oes neb wedi gwisgo ei ddillad eto, ond dichon Duw roddi y dawn i'r neb a fyno, a'r pryd y myno; mae'n rhanu ei dalentau fel yr ewyllysio. Y ganmoliaeth sydd iddo ef yw, iddo ei gysegru i waith a gwasanaeth ei Dduw; ond er ei sŵn a'i bereidd-dra, a'i gwbl, mae'r tafod fu fel cloch Aaron yn ddigon dystaw heddyw, er wedi bod yn effeithiol, a hyny ar bob teimlad dynol, ac yn lloned gwlad o sŵn, yn lloned Soar fawr, wedi tewi byth yma. Cadwodd ei lais hyd y diwedd, a chanodd yn hyfryd dair o oriau cyn ei farwolaeth; ac er i'w lais beidio, mae ei sŵn ar glustiau Sïon eto, a bydd yn hir yno.

4. Yr oedd yn amlwg o fawr yn ei *amynedd* a'i *hunan-lywodraeth*. Nid llawer oedd yn gallu meddiannu eu hunain yn well nag oedd ef, yn ngwyneb cymaint o wrthwynebiadau oedd iddo, a hyny yn ddiachos; fel y mae yn bod yn wastad i ryw un hynod, neu un fyddo am ddiwygio gwlad, neu deulu, neu berson. Lluosog yw'r anwireddau a ddywedwyd arno mewn gwahanol fanau. Aml oedd y dirmyg a roddwyd ar ei berson a'i nodweddiad. Ymdrechwyd ei lwyr ddisodli, attal ei ddylanwad, anog pobl i'w gasâu: ond er pob tywydd, yr oedd ef yn myned rhagddo yn dawel heb senu neb yn ol. Nid oedd yn gwneud un sylw o honynt, ond rhedeg ei yrfa heb ymrwystro gyda eu gwaelder. Mae wedi dygwydd i bawb a fu yn elynol iddo, fod rhyw ragluniaeth wedi eu

darostwng, nes eu dwyn i afael y gallasai ddial arnynt, ond nis gwnaeth, ond ymgeleddodd amryw o honynt. Dyoddefai, heblaw ei glefyd, bob peth, heb rwgnach ond ychydig. Synodd llawer pa fodd oedd yn gallu dyoddef llawer o bethau a ddyoddefodd, ac oddiwrth lawer y gallasai ddiystyru rhoi eu tadau gyda chwn ei ddefaid. Eto, cofied y darllenydd, nid ydym am iddo gredu nad oedd ynddo nwydau llygredig, a'i fod wedi cyfranogi o lygredd fel holl blant Adda; ond yr oedd yn gwybod pa fodd i'w llywodraethu a'u ffrwyno. Nid mynych y byddai ei dymherau yn myned o'u lle; eto, yr oedd ynddo dymherau, a gwelwyd hwy ar dân, ac yn oddaith o dân pan y byddai gras yn gweithio ynddynt a thrwyddynt. Er nad crefydd y dymher oedd ganddo, eto yr oedd ei grefydd yn gwneud defnydd o'i dymherau, er derchafu mawl i'w *Geidwad* bendigedig. Byddai weithiau yn myned yn *ddi-lywodraeth arno ei hun*, yn nghanol moli teulu Duw. Fe gofia llawer am gymanfa Llantrisant. Yr oedd llawer yn credu y gwnai lawer pryd niwed iddo ei hun, pan godai y gwynt yn uchel, ac yntau yn hwylio fel heb gwmpawd nes byddai y berw brigwyn yn tòno mawl yn soniarus. Yr oedd yn dwyn mawr serch mewn peth da yn wastadol. Yn ei amynedd, gwisgodd ddelw ei Flaenor mawr yn fwy na llawer; ond mae ein hyder ei fod yn gwbl ar ei ddelw heddyw, mewn gwlad heb eisiau amynedd.

5. Yr oedd ynddo beth arall oedd yn ei enwogi yn fawr, *hynawsedd.* Cariadus iawn oedd, meddai ryw 'ran fawr o ysbryd dyngarol. Yr oedd yn ddyn tyner a mwyn iawn; nid oedd nemawr creulondeb yn perthyn iddo. Yr oedd yn dyner o bersonau, meddiannau, enwau, a phob peth a berthynai i ddynion. Tyner iawn oedd o enwau da dynion; nid llawer all achwyn arno iddo niweidio na cheisio niwed i gymeriad neb erioed. Yr oedd yn ei ystyried yn dlws rhy werthfawr i'w ddrygu, oblegid nid oes gan lawer ddim ond hwn. Pan elai y drwg yn waethaf, yr oedd yn hynaws a chariadus yn yr ardal lle y trigiannai, ac yn barod haner nos fel haner dydd i'w cynorthwyo y peth a allai. Mae agwedd

yr ardalyddion a'u swn yn profi hyny. Felly y byddai yn ei deulu; yr oedd ei ofal, serch, a'i swn am ei deulu, ac yn enwedig ei anwyl briod, yn dra hynod. Mae hyny yn bresenol yn peri bod eu colled yn fwy, a'u hiraeth yn drymach.

Bydded i'r Arglwydd mawr eu cynorthwyo fel gweddw ac amddifaid, ac yn enwedig ein hanwyl chwaer, yr hon sydd ar dori ei chalon ar ei ol, ac nid rhyfedd—colli un oedd mor gariadus. Cynorthwyer hi gan ei Llywydd nefol, i fagu a meithrin ei theulu lluosog yn addysg ac athrawiaeth yr efengyl. Yr *oedd yn dra* thirion o'i blant hoffus; yr oedd yn eu caru yn fawr, ac yr oeddynt hwythau mor hoff o hono yntau: byddent yn ei gusanu bob un wrth fyned i'r gwely bob nos. Yr oedd yn cadw llywodraeth dŷn arnynt, fel nad oedd achos iddo ond ymresymu ac edrych arnynt, byddai pob un o honynt mor dawel ac addfwyn â'r oen, ac mor ddystaw â'r bedd. Fel hyny y dygodd ef ei deulu i fyny; yr oedd mor dyner o honynt, fel nad oedd yn foddlon i'r gwynt chwythu arnynt. Ond pan y byddai yn lledaenu eu hachos o flaen gorsedd gras, yma byddai ei galon yn cael lle i ddangos ei hansawdd tyner a chariadus. Bu fyw yn gariadus â'i berthynasau a'i gymydogion; a bu farw felly ar aelwydydd eu serchiadau, ac mae ei goffadwriaeth yn felus ganddynt. Dyma rai o'i eiriau i'w eglwysi,—"Peidiwch ymrafaelio â'ch gilydd byth; cymerwch blaid yr hen, y claf, a'r gwan." Maent yn arogli ansawdd calon gariadus.

PENNOD IV.

Am dano fel Cristion—Ei brofiad—Ei ddawn gweddi—Ei bregethu—Ei ysbryd cyhoeddus—Ei ffyddlondeb a'i ddiwydrwydd—Ei boblogrwydd a'i lwyddiant.

Tybiaf fod yn addas i mi ddangos i'r cyhoedd pa fath ddyn oedd Daniel Griffiths, yn ei berthynas â Duw'r gras. Diau mai dyn Duw oedd efe, ac mai drwy ras yr oedd yr hyn ydoedd; ac am fod Duw wedi gwneud dyn yn ddyn iddo ei hun, mae yn ddyledswydd arnaf finau i hysbysu i'r oes a ddaw, yn mha bethau yr hynododd ei Dad nefol ef. Yr oedd felly o ran ei *brofiad fel Cristion*, ger bron Duw, ac yn mhlith ei frodyr. Yr oedd yn dyner iawn a thoddedig, yn teimlo cryn lawer o'i wendid a'i annheilyngdod, a thrwy hyny yr oedd yn gweled ei hun yn un bach iawn yn mhlith ei frodyr, ac yn llai o flaen ei Dduw. Nid oedd yn ddedwydd i fyned drwy un rhyw gyflawniad crefyddol, heb fod ei galon neu ei enaid yn cael tamaid. Yr oedd yn profi llawer o bleserau crefydd wrth fyfyrio, canu, a gweddio, a phregethu, ond yn enwedig yn y gyfeillach grefyddol. Os byddai rhyw gyffro yn y gwersyll, byddai ef gyda'r blaenaf yn derbyn y dylanwad. Yr oedd yn ddyn byw wrth bob tebyg yn ei gyflwr. Yr oedd y galon gareg wedi ei thynu ymaith, a chalon dyner o gig wedi ei rhoddi yn ei lle. Cofia pobl ei ofal (gynt) am y cànnoedd cyfeillachau y clywid ef ac eraill yn adrodd eu teimladau wrth eu gilydd o barth i waith gras ynddynt; ac er y cyfrif rhai hyn yn rhagrith, a ffolineb, a thwyll, ond nid felly oedd yn ei gyfrif ef. Aml y dywedai fel Dafydd, "Deuwch, y rhai oll a ofnwch Dduw, a mynegaf yr hyn a wnaeth efe i'm henaid." Hoff oedd o'r geiriau hyny, "Ein cymdeithas ni yn wir sydd gyda'r Tad, a chyda'i Fab ef Iesu Grist." Nid aiff o'm cof tra fyddwyf byw am y milltiroedd a deithiasom, yr oriau a safasom, y nosweithiau a dreuliasom, a'r amser a eisteddasom yn nghyd i adrodd wrth ein gilydd ein teimladau crefyddol, y rhai oedd yn gweithio ynom, weithiau drwy ofn, hyder, bryd arall drwy ddymuniad; weithiau drwy orfoledd, tynerwch, a mwyniant grasol. Crefydd, heb deimlad bywiog a gwresog, sydd debyg i efydd yn seinio, neu symbal yn tincian; nid yw ond offer canu, heb un enaid ynddynt. Duw byw yw ein Duw ni, Crist byw, Ysbryd byw, enaid byw—rhaid cael crefydd fyw, dan ddylanwad Ysbryd byw, drwy Grist byw, cyn *teimlom* yn addas er addoli y Duw byw, a'r Brenin anfarwol. Aberthau byw oedd yr Arglwydd yn ymofyn dan yr hen oruchwyliaeth; felly eto, rhaid i ni gael ein hadnewyddu yn ein hysbrydoedd, a'n creu o newydd, fel byddo dirgel ddyn y galon yn cael ei ddwyn i'r un ffurf a delw â'i Fab ef, Iesu Grist.

2. Yr oedd ei Feistr mawr wedi rhoddi iddo dalent fawr iawn o *ddawn gweddi.* Yr oedd gyda y mwyaf yn ei oes yn mhlith pob enwad o Gristionogion, ac yn oes neb sydd yn cofio. Pan byddai yn cyfarch ei Greawdwr mawr, O mor bwysig oedd ei agwedd a'i eiriau, mor ddwys oedd yn ymaflyd yn y gwaith hwn, nes byddai yn gweithio teimlad drwy bawb a fyddai yn wyddfodol. Wrth ddechreu ei weddi, byddai yn ocheneidio, nes byddai yn rhwydd i chwi gasglu fod mawredd Duw o flaen ei feddwl, yr hyn a dystiodd lawer gwaith, ei fod wedi cael y fraint o gadw mawredd Duw o flaen ei feddwl fel y peth mwyaf, drwy ei oes grefyddol. Yr oedd yn gweddio yn dra phrofiadol, a'i enaid yn derbyn ac yn cyfrinachu â'r Arglwydd wrth ei orsedd fawr. Aml y byddai mor doddedig nes byddai ei ddagrau yn cyfnewid ei lais yn ei swn; nid rhyw dori geiriau, er mwyn tori geiriau oedd, ond yr oedd ei afael ar weddi yn ddigon i roi ar ddeall i bawb fod a fynai yr Arglwydd âg ef, a bod a fynai yntau â'r Arglwydd. Nid yn gyffredin clybuwyd neb cystal ag ef yn gallael troi pob amgylchiad o fewn ei ddawn gweddi. Yr oedd yn crynhoi pob amgylchiad, bydded y peth a fyddai, gyda deheudra tuhwnt

i bawb, pa un ai bedydd, angladd, teulu, claf, hen neu ieuanc, dechreu oedfa neu gymanfa, neu beth bynag a fyddai—cynwysi y cwbl yn gryno, yn eglur, ac i bwrpas, mewn iaith addas, a geiriau newyddion, yn aml fel y gallesid dywedyd fel y dywedwyd amryw weithiau, "Hynod fel y mae'r dyn yna yn *ffito* pob peth yn ei weddiau." Os teulu y byddai yn gweddio drostynt, casglai y plant wrth eu henwau o flaen yr orsedd—mewn angladdau cyflwynai y weddw a'r amddifaid, neu dad neu fam—rhoddai hwynt wrth eu henwau i Dduw. Yr oedd ei ddawn mor rhwydd a llithrig, fel y gallasech feddwl mai argraffiad newydd o eiriau a drychfeddyliau oedd ei holl weddiau.

Nid wyf yn meddwl fod ei ail yn yr oes bresenol yn y dalent werthfawr hon. Diau y bydd cannoedd o'i gyfeillion, a theuluoedd, wrth ddarllen y llinellau hyn, yn cofio, mewn dagrau, am awer o'i weddiau taerion, toddedig, melus, a chynwysfawr, y rhai a offrymodd drostynt ac yn eu clyw. Llawer gwaith y clywodd yr ysgrifenydd ef yn gweddio (pan wrth deithio i bregethu) mewn euluoedd, nes byddai'r holl deulu yn wylo a gwaeddi, nes methu myned i gysgu, na myned allan, nac ymadael. Pan y byddai mewn ambell i dref, byddai torf o ieuenctid yn ymgasglu ato er mwyn cael ei glywed yn canu, a chyn yr ymadawent byddai yn myned i weddi, a digon tebyg yr enillai hwynt oll yn gyfeillion 'w garu, a'i garu yn barhaus. Fe gofir, gan amryw, am y weddi hono yn *parlor* y *Black Lion*, Llanymddyfri, tŷ Mrs. Howells, pan wedi canu hyd ddau o'r gloch y boreu; tystiodd rhai eu barn, fod tŷ yn crynu hyd ei sylfaen; ond tebyg mai hwy oedd yn crynu nddo, ac nid y tŷ. Pan yn agos gartref, mewn cyfarfod gwein-dogion, neu gymanfa, rhaid fyddai ei roddi ef i weddio; byddai yny, gan y dorf, gystal â'r bregeth oreu fyddai yno; llawer wrdd a adnewyddwyd, pan yn lled farwaidd, drwy ei weddiau. Bydd cof hir, os nad bythol, am ei weddi yn nghymanfa'r Alltwen, yn y flwyddyn 1826: lledaenodd achos y gymanfa, yr eglwys, c yn enwedig y gweinidog, o flaen yr orsedd, gyda rhyw nerth a deheuder iaith, bron heb ei ail. Tywalltwyd Ysbryd gras a gweddiau, nes oedd y dorf mewn rhyw deimladau hynod iawn; gwaeddai rhai nes oeddynt i'w clywed o bell ffordd; eraill oedd wedi dechreu eu ffordd adref, yn gollwng eu hanifeiliaid o'u dwylaw, ac yn nesâu at y dorf, heb gofio fod eu hanifeiliaid ganddynt; a'i elynion yn gorfod tewi a'i ryfeddu. Yr oedd nefoedd a daear yn agos iawn i'w gilydd ar y mynydau hyny. Mynai rhai fyned i fyny i'r *stage*, a'i roddi i bregethu er yn ymyl cartref. Tystiai rhai y peth hyn, a rhai y peth arall, am y tân a ddisgynodd. Dywedai un gweinidog, heb achos ei enwi, yr hwn nid oedd o'r un farn â'r gymanfa, "Nid wyf yn credu fod Ysbryd Glân, ond os oes Ysbryd Glan, ac os bu yn nghymanfa'r Alltwen, pan oedd Daniel Griffiths yn gweddio y bu." Offeiriad yr Eglwys Wladol a dystiodd, ar ol clywed y weddi hono, yn ngwyneb bod sŵn annymunol wedi bod am dano, a'r byd a'r eglwysi yn rhanog yn eu barn am y mater, "Na chredai ef byth fod y dyn hwnw yn euog o'r cyhuddiad a ddygwyd i'w erbyn, heb iddo ef ei weled yn pechu â'i lygaid ei hun." Bu ei weddiau o les i filoedd o blant Duw, pan yn trafaelu tua Sïon: cawd llawer o wlith a gwlaw i waered drwyddynt, a buont yn gymhorth i lawer gwan a chlaf; ond mwy na'r cwbl, tebyg iawn i filoedd o honynt gael eu gwrandaw gan y nefoedd; ac mi obeithiaf yr etyb y Tad nefol eto y gweddiau a anfonwyd ganddo dros ei deulu anwyl, ei weddw, a'i blant bach amddifaid. Rhodded y nefoedd ras iddynt bob un: a gwrandawer ei weddiau dros Soar, yr holl aelodau, a'i hen wrandawyr, a thros Gastellnedd. O gweddiodd lawer dros y dref hon, a throsof finau hefyd, fel y traethwn yn hyf ddirgelwch yr efengyl, megys y perthyn i mi draethu. O na ddisgynai deuparth ei Ysbryd ar holl grefyddwyr yr oes hon, ond yn enwedig ar holl ddynion y pwlpud.

3. Bellach, deuwn at hanes ein brawd fel *pregethwr neu genad Crist*. Yr oedd yn hyn o orchwyl yn glodwiw: yr oedd gyda'r mwyaf poblogaidd ei ddawn yn Nhywysogaeth Cymru yn ei ddydd a'i dymhor. Fel pregethwr, yr oedd yn feddiannol ar wyb-

odaeth gyffredinol. Yr oedd yn deall cryn lawer am bethau naturiol. Yr oedd yn deall daearyddiaeth, hanesyddiaeth eglwysig, hen a diweddar. Yr oedd yn deall Saesonaeg: siaradai yr iaith hon fel y Gymraeg, a phregethai ynddi hefyd. Bu yn llefaru yn Soar ar gais Charles Tennant, Ysw. Ond ei wybodaeth fwyaf neillduol oedd y Bibl—hwn oedd ei lyfr, ei *study* fawr ef. Yr oedd yn meddu rhyw lawer o lyfrau, ond nid oeddynt oll yn ei feddwl ond megys ffyn i gymhorth y llyfr hwn. Yr oedd yn dra chyfarwydd ynddo: yr oedd hanes teulu Duw drwy holl linell y gair yn troi yn ei gof, ac wrth law ganddo i'w ddefnyddio y pryd y mynai, ac fel y gwelai yn dda. Yr oedd o farn iachus am athrawiaethau y Bibl, yn agos iawn i'w le. Nid oedd yn troi i'r deau na'r aswy; yr oedd ei athrawiaeth y fath nas gallesid ei beio na'i gwrth-ddywedyd—bob amser ar ganol y ffordd. Nid yn gyffredin y clybuwyd neb yn dywedyd iddo fyned yn rhy bell, na methu myned yn ddigon pell; ond traethai holl gynghor Duw i'w wrandawyr yn ddi-dderbyn wyneb a dibartïaeth. Ei brif faterion yn ei bregethau cymhwysiadol a champus oedd hanfod, priodoliaethau, a mawredd Duw—Trindod o bersonau—gogoniant a mawredd person Crist—ei werthfawr aberth—effeithiol waith yr Ysbryd Glân—addasrwydd a rhadlonrwydd yr iachawdwriaeth—gwerth enaid ac amser—y pwys o fyw yn dduwiol—angeu—barn—adgyfodiad—byd i ddyfod, a'i ganlyniadau. Mynych y dywedodd, "Mae bod yn gymeradwy gan yr Arglwydd yn bwnc o anfeidrol bwys; nid oes dim yn bwysig ond sydd â thragywyddoldeb yn nglyn ag ef. Ni byddai marw ynddo ei hun o un pwys, oni bai fod enaid a thragywyddoldeb yn cyfarfod â'u gilydd yno." Yr oedd yn darllen llawer, ac yn meddwl mwy. Yr oedd yn astudio ei bregethau yn ddwys a manwl, ac yn ysgrifenu eu penau, ond yn lled fyr, a rhy fyr o lawer, er gwneud fawr defnydd o honynt, ac hefyd colli y drychfeddyliau aml a rhagorol oedd ganddo ar bob pregeth. Y mae yn gryn syndod ynwyf wrth weled cynifer o gannoedd o bregethau yn garneddau yn ei *ddesk*, a'r enaid mawr fu yn eu meddwl, a'r corph cryf a'r llais clochaidd fu yn eu traethu i glyw pechaduriaid colledig, wedi tewi a'i symud oddiwrthym ni. Cynifer o saethau llymion yn gorwedd yn farw, ac eisiau eu defnyddio, ac heb un law i'w trafod; ond rhaid tewi, dyma yw'r ewyllys fawr, gwneler hi trwy'r ddaear fel y nefoedd. Pan yn pregethu, byddai ar ol codi ei destun yn rhagymadroddi yn dra nuturiol, nid er mwyn rhagymadroddi, ond arweiniai ei wrandawyr er cael meddwl y testun, nes byddai y mater yn amlwg i bawb o bell. Rhanai ei fater yn gyson ac yn eglur, mewn geiriau byrion, llawn *o ddrychfeddyliau*, ac â iaith uchel a phrydferth, nes byddai yn casglu meddwl y gwrandawyr at ei borth, er cael ei weled yn agor iddynt o uwyddau y Bibl. Yna elai rhagddo, gan egluro a phrofi, a phwyso a mesur materion, yn eu gwerth a'u tueddiadau, gan gymhwyso pob athrawiaeth i ogoniant Duw, ac at brofiad, bywyd, a defnyddioldeb y Cristion. Eto, er y byddai wedi myfyrio ei fater a'i ysgrifenu, aml y byddai yn gadael ei fater bwriadol, ac yn myned rhagddo fel o flaen yr awel gref, lle y mynai y Llywydd mawr. Yr oedd ei wybodaeth o'r Bibl, a'i ddawn a'i athrylith mor fawr, fel gallai deithio ffordd ddisathr gyda yr hawsdra mwyaf, ac yn y dyogelwch sicraf, fel nad allai neb adnabod nad oedd ei bregeth wedi ei hastudio bob sillaf. Gall cannoedd brofi gwirionedd hyn, wrth gofio pa fodd y byddai yn traethu ar yr un testynau, ar wahanol amserau. Medrai fyned yn mlaen heb ragfeddwl fawr na dim, ond gweled ei fater; ac nid myned rhywfodd oedd, ond yn gampus, nes creu awydd yn y bobl am gael y cyfryw athrawiaeth y Sabboth nesaf. Yr oedd heibio i neb a adnabyddais erioed yn y peth hwn; hyny efallai a'i galluogodd i fedru pregethu cymaint i'r un bobl, a chadw yn ei flas. Byddai yn llefaru, fel yr awgrymwyd eisoes, o bymtheg i ugain o weithiau yn yr un wythnos—y nos yn y tai, a'r dydd mewn angladdau; a hyfryd oedd ei swn a'i eiriau yn y cyfryw leoedd. Yr oedd ei ddull mor hynod wrth draddodi ei bregethau, fel mae yn anhawdd i ddarlunio ar bapur o flaen y meddwl fel ag yr oedd ef yn ymddangos o flaen llygaid y corph. Hefyd, yr oedd ei lais mawr a hyfryd fel rhyw udgorn mawr yn hollti yr awyr; a'i ddawn mor llithrig, a'i ddrychfeddyliau mor rhagorol, a'i iaith mor ysblenydd, nes byddai y dorf yn synu, rhyfeddu, wylo, gwaeddi, ocheneidio, a chodi ar eu traed, a rhai yn gofyn, "Ai dyn sydd yn llefaru, neu angel." Byddai yn cylymu ei ymadroddion, fel pe buasent yn brydyddiaeth o'r fath brydferthaf; gwisgai y prif-eiriau a fyddai yn ei fater â'r ansawdd-eiriau mwyaf tlws, nes byddai calon pob dyn deallus yn gorfoleddu neu yn synu, am fod Duw wedi rhoddi i ddynion mewn cnawd fodd i ddywedyd am dano ef a'i bethau ardderchog. Byddai weithiau yn ehedeg yn ei ddawn ar ol ei wrthrych, fel ar adenydd y gwynt. Os Iesu Grist a fyddai gwirionedd enaid-gynaliol ei fater, dangosai ef i'r dorf mor amlwg ag y gallai iaith ei *ddangos*: rhedai dros ei deitlau, o Had y Wraig yn Genesis hyd Haul Malachi, ac o Iesu Matthew hyd Amen y Datguddiad. Clywais ef yn dywedyd am angeu; personolai ef rywbeth fel y canlyn:—"Angeu, gelyn ein natur ni—gelyn ofnadwy—hen elyn. O, dy galon galed di—O, dy wyneb presaidd—O, dy gefn cryf—dy fraich rymus—dy ddwrn trwm—dy fynwes ddidrugaredd. Mae dy ewinedd yn hirion—dy wely yn oer—dy lety yn llaith—dy wrthbanau yn bwysig, a'th gymydogaeth yn ddigariad. Nid oes modd i dy attal yn dy waith ysgeler. Methodd doethineb Solomon dy rwydo, amynedd Job dy flino, glendid Esther dy ddenu, grym Samson dy faeddu, duwioldeb Dafydd dy rwystro. Ni dderbyni arian—ni chymeri gyfoeth—ni wrandewi wylo gweddw ac amddifaid: ond er y cwbl, cefaist dy faeddu—cyfarfyddaist â'th drech—llyncwyd di mewn buddugoliaeth gan Iesu, ar foreu'r trydydd dydd, ac ni gawn ninau dy gefn cryf di i lawr ryw foreu, drwy yr un Gwr. Cawn waeddi, "O angeu, pa le mae dy golyn? O fedd, pa le mae dy fuddugoliaeth?' Ond i Dduw y byddo'r diolch, yr hwn sydd yn rhoddi i ni y fuddugoliaeth trwy ein Harglwydd Iesu Grist." Nid yw yr ychydig eiriau uchod ond ymdrech i ddangos pa mor hedegog oedd ei ddawn, ac mor flodeuog oedd ei iaith. Mae'r cwbl a allaf roddi o flaen y darllenydd na chlywodd ef yn pregethu, yn rhy fach i osod ond darluniad anmherffaith o hono. Yr oedd wedi ei godi gan Dduw wrth bob tebyg, a'i addurno â dysglaerdeb seren oleu yn ffurfafen eglwys Crist; ond machludodd, a hi eto yn ddydd. Ond wrth gofio cymaint a lefarodd allan yn yr awyr mewn cymanfaoedd, ac ar ben cloddiau, ystolau, ac yn mhob lle cyfleus, gan luosogrwydd ei wrandawyr, ac mor nerthol a diarbed oedd yn dodi wrth ei natur, nes byddai yn mygu fel ffwrnes, a'i chwys yn llifo, a'i *enaid* yn ymdderchafu fel fflam angherddol o dân dros enw ei Dduw a *lles* dynion, mae yn gryn syndod na buasai yn llwch y bedd lawer o flynyddoedd yn gynt. Yr wyf yn amcanu rhoi pump neu chwech o'i bregethau i mewn tua diwedd y traethawd hwn, er rhoi golwg arno yn ei ddillad ei hun.

4. Yr oedd wedi ei gynysgaeddu â llawer o *ysbryd cyhoeddus*, er efallai mai yn hyn oedd yn fwyaf diffygiol; diau y gallasai fod yn fwy enwog, os nad yn fwy defnyddiol, pe buasai yn meddu mwy o ysbryd cyhoeddus. Yr oedd gwaith mawr i'w godi at ryw bethau cyhoedd. Edrychai arno ei hun yn wael, ac yr oedd yn barnu y gwnai eraill yn well nag ef. Pan fyddai rhyw gyfarfod cyhoeddus yn Neuadd y Dref, byddai ef yn aros tua chwr pellaf y lle, a byddai rhaid ei haner gario yn mlaen, cyn y delai, er nad oedd neb yn esgyn y *platform* â mwy o dderbyniad iddo gan wreng a boneddig. Nid oedd rhai o'r mawrion ddim yn ddedwydd hebddo, yn enwedig Joseph Pryse, Ysw., *Neath Abbey*, ac eraill. Byddai y boneddwr hwn yn gofyn, "A ydyw Daniel Griffiths yna? dere di i fyny yma;" a phan y codai, byddai yr holl dorf yn cyffro ac yn curo, nes dadseinio yr holl le, oblegid gwyddai pawb am ei ddawn areithio, ei fod gyda'r blaenaf yn Nghymru. Dywedwyd wrthyf am dano yn y Bibl Gymdeithas unwaith ar y *Town Hall*, fod nerth ei araeth wedi cario pob peth o'i blaen, fel llifddwfr nerthol, nes oedd wedi enill llygaid, clustiau, côf, a theimladau y dorf, fel y darfu i rai o honynt neidio o orfoledd. Mae y

rhai a adroddodd hyn yn fyw heddyw i allu gwirio yr hanes, ac nad wyf yn ei chwyddo wrth ei adrodd. Nid oedd ein brawd am flaenori dim mewn un gynadledd o weinidogion, er y gallasai tua diwedd ei oes wneud felly, ond eisteddai tua thir machludiad haul, heb ddangos un awydd am un flaenoriaeth, ond goddef ei gymhell at ryw orchwylion allanol crefydd; eto wrth edrych ar ei holl lafur, ei deithiau, a'r cylchoedd oedd yn troi ynddynt, nid oedd yn ddyn bychan o ysbryd cyhoeddus. Fel un oedd felly, byddid yn anfon am dano i gymanfaoedd pell ac agos, a chyfarfodydd mawrion. Pennodwyd ef i fod yn genad dros Forganwg, i gyfarfod yr undeb yn Rhaiadr a Machynlleth. Efe oedd ysgrifenydd swydd Forganwg, ac y mae trefnusrwydd ei lyfr yn rhoddi clod iddo heddyw, a bydd felly i'r oes a ddaw. Bu yn nghymanfa Llundain, Bryste, a Lerpwl. Nid oedd yn gwaeddi, "Wele fi;" ond os galwai rhai ef at ryw orchwyl o waith y cysegr, megys gweddio neu bregethu, byddai yn gwaeddi, "Wele fi, anfon fi." Yr oedd ef yn ganwyll yn llosgi, ac nid dan lestr, a lluoedd oedd yn gorfoleddu yn ei oleuni ef. Bu yn selog dros y Cymdeithasau Crefyddol, y Fibl Gymdeithas, a'r Gymdeithas Genadol, a phob sefydliad dyngarol. Nid oedd yn ol o roddi ei gymhorth meddyliol ac arianol, a hyny nid megys o'r gweddill oedd ganddo, ond yn dra helaeth.

5. Gellir nodi iddo gael ei dueddu gan y gŵr sydd yn cadw allweddau y calonau, i fod yn *ffyddlon a diwyd iawn* yn ei oes fèr. Yr oedd felly fel dyn, yn ddiwyd a ffyddlon; ac os na fydd dyn felly gyda phethau y bywyd hwn, digon tebyg na fydd ef ddim yn amgen gyda phethau mawrion efengyl; oblegid os buoch anffyddlon yn y peth lleiaf, pwy a ymddiried i chwi am y gwir olud? Ond yr oedd ein brawd er ei gychwyniad cyntaf gyda'r achos yn ffyddlon. Nid oedd nemawr o gyfarfodydd wythnosol yr eglwys nad oedd efe ynddynt, er fod ganddo amryw filltiroedd i fyned iddynt. Bu yn ddiwyd gyda'r ysgol Sabbothol trwy foreuddydd ei oes grefyddol; ac wedi ei urddo, yr oedd yn nghyfarfodydd yr eglwys bob amser y byddai gartref, os yn iach, a bu ganwaith pan

nad oedd yn iach, pan oedd yn addasach ei fod yn ei wely o herwydd ei glefyd. Fel gweinidog, anhawdd gweled neb wedi bod mor ffyddlon a diwyd gyda'r ysgol Sabbothol. Yn mhlith dau neu drichant o blant yr oedd fel pe buasai gartref, naill ai yn eu holi, neu yn eu gwobrwyo, neu eu cynghori. Mae cannoedd lawer o'r rhai a fu yn eu hyfforddi, yn ddirgel ac yn gyhoedd, yn golofnau cedyrn dan achos y Gwaredwr mawr; ac nid oes un petrusder ynof na fydd llawer o honynt, wrth ddarllen y llinellau rhai'n, yn teimlo hyd ddagrau, ac yn dywedyd, "O na byddai arnom *heddyw* fel ag yr oedd arnom yn y misoedd hyny."

Bu yn ffyddlon iawn yn ei gylch gweinidogaethol i ymweled â'r cleifion, cysuro y weddw, ac amddiffyn yr amddifaid. Yr oedd yn hynod am ymweled â'i aelodau, y rhai oedd yn byw yn mhell oddiwrth yr eglwys. Nid wrtho ei hun yr elai i'w gweled, ond byddai yn myned ag oedfa iddynt, a thrwy hyny yn dyfod â chyhoeddiad Iesu Grist iddynt: "Lle bynag y byddai dau neu dri wedi ymgynull yn fy enw, yno yr ydwyf."

Bu yn ffyddlon iawn yn sefydlu'r achos yn Soar, ac yn adeiladu y lle, a thalu y dyled mawr bron i gyd. Mae ei ddiwydrwydd yn ei berthynas â'r casglu yn syndod, wrth feddwl gymaint a deithiodd, a'r symiau dirfawr a dderbyniodd at achos Crist gan ei anwyl gyfeillion yn Morganwg, Mynwy, &c. Yr oedd yn ddiwyd iawn gyda chyfarfodydd gweinidogion, ac mae yn fwlch mawr ei golli o'r cyfundeb, ac mae'r cyfundeb yn teimlo, a chyfundebau eraill hefyd, oblegid ei golli, am ei bod yn werth ei gael i'r fath oedfaon. Bu yn ffyddlon yn ei swydd fel ysgrifenydd dros Forganwg, a threuliodd lawer o'i amser a'i bethau at hyny o orchwyl; eto, er ei ddefnyddioldeb, ni ddeallwyd wrtho ei fod yn gweled ei hun felly, ond felly yr oedd. Mae ei golli yn dywedyd fod ei waith o wasanaeth mawr i achos y bendigedig Iesu. Achwynai lawer ar ei galon ei bod mor anffyddlon i'w Dduw, a'i fod wedi gwneud mor lleied gyda'r achos. Dywedai ryw ychydig cyn ei farwolaeth, "Os byw a gaf, mi a weithiaf fwy nag erioed yn ngwinllan Iesu Grist." Gwnaeth gymaint ac a allasai lawer gwaith, a mwy nag a allasai gyda chwareu teg; ond er dyfaled y bu, ac er mor ffyddlon ei gamrau, safodd, eisteddodd, a syrthiodd i dir nad oes na gwaith na dychymyg—lle y gorphwys y rhai lluddedig—lle mae'r gwas wedi ei ryddhau oddiwrth ei feistr.

6. Hawdd y gallwn nodi fod ein parchedig frawd yn enwog yn ei *boblogrwydd*. Yr oedd felly ar ei darawiad cyntaf allan. Pan oedd yn fachgen, yr oedd tyrfaoedd yn ei ganlyn, ac yn dyfod o bell ac agos i wrando arno; felly yr oedd yn ystod yr amser y bu yn ysgol Baran a'r Neuaddlwyd; ac wedi iddo gael ei sefydlu yn Nghastellnedd a Melincwrt, nid aeth ei enw ddim yn llai, ond cynyddai. Nid yn aml y byddai y tai yn gallael cynwys ei wrandawyr parchus; nid allan o'i gydnabyddiaeth, ond yn ei ardaloedd ei hun, lle ganed ac y magwyd ef. Nid oedd yn uchel gyd a'i enwad ei hun yn unig, ond yr oedd felly gyda phob enwad oedd yn enwi enw Crist. Nid oedd ganddo un gwahaniaeth gyda pha blaid y pregethai, ac ni chlybuwyd ef erioed yn gwasgu at ei ochr ei hun mewn gwrthwynebiad i blaid arall; ac ni fyddai yn nesu dim at un blaid arall, pan fyddai yn pregethu gyda hwynt yn eu capeli, ond cerddai ganol llwybr barn, mewn dull, iaith, ac athrylith poblogaidd, nes enill cymeradwyaeth gyffredinol. Ni ddeallais erioed fod lluosogrwydd y dorf yn un demtasiwn iddo, er ei yru i ymffrostio, nac yn gwanhau dim arno i sefyll yn eu gwydd; ac ni chlywais ef un amser yn adrodd bod mwy na mwy yn yr oedfa, dim o'r fath beth erioed. Yr oedd mor boblogaidd, pan y rhoddai gyhoeddiad i un o'r capeli cymydogaethol, â phe buasai o eithaf Gogledd Cymru, ie, a neb yn y byd, pwy bynag a fyddai—yr oedd ei boblogrwydd yn ddiarebol. Pan fyddai rhyw gynhwrf ac ymgynull mawr mewn rhyw le, gyda rhyw berson neu bersonau, y ddiareb fyddai, "Mae mor boblogaidd â Daniel Griffiths;" neu, "yr oedd yno gymaint o bobl â phe buasai Griffiths o Gastellnedd yno." Ond o bob man oedd yn enwog, yn Nghastellnedd oedd ef enwocaf; gwn nad wyf yn camsynied wrth ddweyd

na lanwodd neb Soar mor llawn ag oedd ef yn ei lanw. Llawer gwaith y bu yn rhy lawn i'r canwyllau losgi; ac os llewygai rhyw un ar y *gallery*, nid oedd modd i fyned â'r cyfryw allan—nid oedd dim ond wynebau i'w gweled trwy yr holl dŷ mawr ac eang, ac yntau yn chwythu yn ei udgorn arian, nes oedd y lle yn adsain moliant i Brynwr y byd: ond er y dorf oedd yn ei wrando, yn ei ddylyn, yn ei garu, ac yn ei ganmol, methwyd a'i gadw; er ei fod ganddynt fel cân cariad, a'i hyfryd lais yn canu yn dda, mae wedi tewi. Mae yn rhaid myned heibio iddo i'r capel, *heb gael* un gair, na golwg, na gwên. Ofer ei ddysgwyl—ofer ei gymhell na'i ddymuno mwy. Y Duw bia ei achos yn Soar, ac yn mhob man arall, a ofalo am dano, ac a anfono rywun cymhwys ac addas i sefyll ar yr adwy fawr ac ofnadwy hon.

7. Ei *lwyddiant* oedd yn enwog. Wrth edrych yn ol ar yrfa bywyd ein brawd, a chofio aml gyfnewidiadau, er gwell, a gymerodd le, nis gallwn lai na gweled fod ewyllys yr Arglwydd yn llwyddo yn ei law ef. Buasai yn dda genyf pe buasai fy anwyl frawd wedi cadw dydd-lyfr, a nodi ynddo hanes ei daith, buasai hyn yn gysur mawr, yn ddiau, i weled y swm mawr o lafur a gwaith caled a wnaeth yn ystod ei oes. Diau iddo fedyddio rhyw dorf fawr, claddu rhyw nifer mawr, a derbyn llawer at yr achos. Meddwl yr wyf, wrth edrych ar led ei faes, Melincwrt, Godre'rhos, Capelmaesyrhaf, (y blynyddau y bu yno,) Sciwen, Pontrhydyfen, Llansawel, a Soar, Castellnedd, fod achos Crist wedi cynyddu llawer iawn drwy ei lafur a'i ymdrechiadau; adnewyddodd yr achos yn Ngodre'rhos a Melincwrt yn ei dymhor; yn ei amser ef yr adeiladwyd Soar, ac y casglwyd y dorf fawr sydd yno yn bresenol, oddigerth ychydig a ddaeth gydag ef o'r hen gapel—adeiladwyd Sciwen, ac mae yno amryw yn cofio angeu y Gwaredwr mawr. Bydded Duw Daniel yn Dduw ac yn blaid iddynt oll, a bendithied hwynt â bendith bryniau tragywyddoldeb. Dyrnaid o bobl Soar a ddechreuodd yn Mhontrhydyfen (y Rock,) lle yr adeiladwyd tŷ hardd, ac mae yno gynulleidfa wych heddyw dan ofal

y Parch. William Thomas; bu ef yn dechreu yno yn nhŷ ei chwaer (Mari), yr hon, a'i gwr, a'i theulu, fuont fel sylfaenwyr yr achos yno—boed eu teulu fel teulu Obededom gynt. Dechreuwyd achos ganddo yn Llansawel, a siaradwyd llawer am gapel yno; edrychwyd am dir, ac yr oedd mewn golwg, ond safodd hyd yn hyn; digon tebyg pe buasai yn fyw y buasai yno le i osod arch Duw Israel i gadw. Gobeithiaf na chaiff yr eneth fach yma ddim marw o eisiau magwraeth; gofaled Soar am y chwaer fechan yr hon nad oes fronau iddi, a'r Gwr sydd yn dwyn yr ŵyn yn ei fynwes a'u hymgeleddo oll. Bu yn ei amser ef dri neu bedwar diwygiad; bu dau hynod, un yn dra thanllyd, yr oedd yr holl dref megys ar dân, ac mewn rhyw gyffro mawr. Daeth cannoedd i feddwl am eu cyflwr yn y cyffro hwn. Yr oedd rhai boneddwyr yn dyfod i'r oedfaon i weled y tân: bu rhai o wŷr Llundain yna yn ddirgel yn gweled dull a gwres y Cymry yn addoli Duw eu tadau. Hyfryd oedd eu gweled a'u clywed: rhai yn wylo, eraill yn canu—rhai yn gweddio, eraill yn pregethu, ac yntau yn ei nerth, â'i enaid ac â'i lais nerthol yn rhoddi mawl a chlodforedd i Geidwad plant y codwm mawr; byddent yn canu rhan fawr o'r nos, ac yntau gyda hwy, fel Samson yn dryllio y gwydnau îrion. Bu diwygiad arall mwy araf na hwnw; nid oedd fawr swn yn hwn, ond derbyniodd ef yn Soar yn mhell dros ddau cant. Yr oedd mawr waith yn Soar bob mis; yr oedd rhai drwy lythyron, ereill yn cael eu hadferyd, neu rai yn cael eu derbyn bob mis; ac wrth feddwl am y cwbl a ychwanegwyd at grefydd yn ysbaid y tair blynedd ar hugain y bu yn weinidog, meddwl yr wyf y byddent yn sicr o fod heibio i fil o enwau. Mae rhai yn iach gartref, os oes eraill wedi tynu yn ol; ond mae cannoedd ar y maes. Y Gwr sydd â'r rhyfel yn eiddo iddo, a'u cynalio hyd yn nheyrnas nefoedd. Ond nid yn Nghastellnedd a'i chyffiniau yn unig y bu yn llwyddiannus; llwyddodd yn mhob man y buodd yn aros. Bu felly yn ardaloedd y Graigarw (Panteg); efe a adnewyddodd yr achos, a chafwyd addoldy yno. Trwy ei bregethu a'i lafur ef yn holi yr ysgol enwog oedd yno, y dechreuodd y cyffro hwnw. O na welid y fath ysgol ag oedd hono yn codi yn mhob goror a gwlad, lle nad oes capeli at addoli. Bu llwyddiant yn ei ddylyn yn ardaloedd Baran, Carmel, Cwmllynfell, a Neuaddlwyd, fel yr awgrymwyd, yn amser y diwygiad mawr a fu yno. Torodd i dir newydd; gwnaeth lawer cwr o'r wlad, ag oedd fel anialwch, i flodeuo fel gardd yr Arglwydd. Bu yn pregethu drwy yr holl ddeheudir, ac yn llafurio gyda derbyniad a llwyddiant mawr. Sicr iddo gael y fraint o fod yn offeryn yn llaw yr Arglwydd i enill cannoedd, os nad miloedd, i feddwl am eu cyflyrau, y rhai sydd heddyw uwchlaw wylo nac ofni, tra mae eraill yn dringo i fyny fylchau y creigiau gyda Jonathan a chludydd ei arfau; a diau y bydd llawer o honynt, wrth ddarllen y Cofiant hwn, yn gwirio y dywediad uchod, gan gofio'r oedfa, y lle, a'r geiriau, a aeth at eu calonau. Bu llafur ac ymdrech ein brawd, nid yn erbyn gwaed a chnawd, ond yn erbyn tywysogaethau, awdurdodau, a drygau ysbrydol yn y nefolion leoedd. Bu mewn ymdrech ag amryw o hen ddefodau a thraddodiadau pabyddol, y rhai a drechai drwy chwerthin am eu penau. Bu mewn ymrafael â'r Wylmabsant, yn Ystradfellte; cariodd efengyl ar yr wyl, gwedi dau neu dri chynyg. Gobeithio na bydd neb mewn sylwedd nac mewn enw, yn grefyddol, yn rhoi llaw o gymhorth i godi yr hen arferiad pabyddol hwn. A mwy na'r cwbl, llwyddodd, wrth bob argoel, i fod yn un o'r rhai a gaiff eu cyfrif yn deilwng i ddianc rhag yr holl bethau sydd ar ddyfod, ac i sefyll gerbron Mab y dyn. Bydded i "Dduw'r heddwch, yr hwn a ddug drachefn oddiwrth y meirw ein Harglwydd Iesu Grist, Bugail mawr y defaid, drwy waed y cyfamod tragywyddol, i'ch perffeithio yn mhob gweithred dda, i wneuthur ei ewyllys ef; gan weithio ynoch yr hyn sydd gymeradwy yn ei olwg ef, drwy Iesu Grist; i'r hwn y byddo y gogoniant yn oes oesoedd. Amen." Yr adnodau uchod, yn eu cynwysiad, yw fy nhaer weddi dros holl bobl ei ofal gynt.

PENNOD V.

Barnau eraill am dano—Y Werin—Boneddigion—Yr eglwysi—Pleidiau crefyddol—Y Gweinidogion—Llythyrau.

Meddyliwyf mai nid anmhriodol fyddai dwyn i mewn i'r hanes hwn, beth yw ac oedd meddyliau eraill am gymeriad ein brawd ymadawedig. Nid oes lle i ambeu nad oedd llawer yn meddwl yn wael am dano, fel am bob dyn arall; oblegid ni fu un dyn erioed wrth fodd pawb. Pan fu yr Ail-ddyn, yr Arglwydd o'r nef, yn ein byd ni, gwahanol iawn oedd eu golygiadau am dano. Dywedai un, "mai dyn glwth ac yfwr gwin oedd, a chyfaill publicanod a phechaduriaid." Arall a ddywedai, "Onid hwn yw y Crist, Iachawdwr y byd?" Arall a ddywedai, "Mae efe yn cablu." Meddai eraill, "Ni lefarodd dyn erioed fel y dyn hwn." Hefyd, dywedwyd, "Trwy Beelzebub y mae efe yn bwrw allan gythreuliaid." Arall a wnai ei lw ei fod yn fwy nâ dyn, "Yn wir, Mab Duw oedd y dyn hwn." Os felly oedd barn dynion am y Dyn na chawd twyll yn ei enau, pwy ryfedd fod meddyliau gwahanol gan ddynion ffaeledig am eu gilydd? Ond tybiaf iddo ef ddianc yn lled lew mewn un peth yn ngolwg y cyhoedd; nid oedd llawer, os oedd neb, yn amrywio yn eu barn am dduwioldeb D. Griffiths. Ni ddygwyddodd i mi glywed nemawr yn ambeu ei ras ef erioed; ond cafodd ei gasau, ei ddrwgliwio, a'i erlid mewn gwahanol fanau, gan wahanol bersonau, yn enwedig gan ddynion ar enw crefydd, dan lywodraeth ysbryd rhagfarnllyd a sectaraidd: ond meddyliwyf iddo ddianc drwy y byd hwn, o ddyn mor uchel a chyhoeddus, yn well na llawer; yr oedd meddyliau mawr gan y cyffredinolrwydd o ddynion, o bob graddau a sectau, am dano ef a'i grefydd; ac yn neillduol ei ysbryd a'i ddawn gweddi, canu, a phregethu. Yr oedd y werin yn gyffredin yn ei garu yn mhob man yr elai—hen bobl fel dynion ieuainc o un llais a'i canmolent. Tystiodd llawer o bobl grefyddol, a rhai digrefydd, na charasant ddyn erioed fel D. Griffiths; ac na welsant un erioed mor serchus ag oedd ef yn ei bwlpud a phob man arall. Clywais ugeiniau o fechgyn a merched yr ysgolion Sabbothol yn dywedyd, ac maent yn fyw i ddywedyd hyny eto, "Na fuont gymaint o ffryndiau i ddyn erioed ag oeddynt i Mr. Griffiths." Meddwl un oedd, pan glywodd ei fod wedi marw, "Na fu y wlad, o gwmpas 10 neu 12 milltir o amgylch Castellnedd, erioed mor wag o *ddynion* ag y byddai ar ddydd ei angladd ef;" ac yn sicr felly yr oedd. Un arall a ddywedai am blwyf o gylch chwech milltir o Gastellnedd, "Ni fydd dyn i'w gael yma ar ddydd yr angladd." Hawdd fyddai llenwi cyfrolau o eiriau dynion digrefydd, yn dynodi ei ragoriaethau, a'r meddyliau uchel oeddynt yn goleddu am dano. Yr oedd llawer yn myned i'w wrando ef ag na wrandawent neb arall. Gwnai rhai pobl yn Nghastellnedd, os na byddai ef yn Soar, droi yn eu hol. Yr oedd eu sêl drosto yn cael ei phrofi yn eu rhoddion iddo, eu siarad a'u swn am dano, a'u parodrwydd i ddod i'w wrando. Dyn y werin oedd ac a fu drwy ei oes; llafuriodd dros y werin ac i'r werin; a gweddiodd lawer drostynt—un o fil oedd efe; a gellir dywedyd mai un o genedl oedd mewn rhai hynodion. Dyn mawr wedi ei wneud felly gan ei Berchen, a'i gymhwyso at waith mawr, yr hwn a gyflawnodd ac a orphenodd.

2. Gyda thystiolaeth y cyffredin, gallwn ddangos fod ei enw yn adnabyddus ac yn barchus gyda *boneddigion* ein gwlad. Pan y byddai yn pregethu neu yn areithio byddent yn synu a rhyfeddu, ac yn methu deall beth oedd y dyn hwn. Pan unwaith yr oedd yn areithio ar gareg sylfaen addoldy, ac amryw ynghyd, rhai boneddigion a ddywedent, "Pe cawsai y dyn yna fanteision dysgeidiaeth, buasai gymaint dyn â Syr Francis Pollock." Tystiai un boneddwr iddo fyned lawer gwaith i'w wrando gan feddwl craffu a dal ar ryw wall, "ond bob amser (meddai) yr oedd yn fy nghario ymaith â'i ddawn fel llif-ddwfr, fel nad allwn sefyll o'i flaen."

Un tro, pan oedd ynadon Castellnedd ar yr *Hall* yn siarad am roi rhagor o wylwyr (*watchmen*) o gylch y dref, cyfododd un boneddwr (Mr. A—r), a dywedodd, "Mae yn Nghastellnedd un dyn a wnaiff fwy er sobreiddio a moesoli y dref nâ'r holl wylwyr." Gofynwyd pwy ydoedd? Atebodd yntau mai y Parch. Daniel Griffiths oedd; a bu'r ateb yn foddhaol gan yr holl gyngbor. Pan yn Liverpool, rhoddwyd ef i areithio ar gareg sylfaen addoldy newydd gyda Dr. Raffles, a chyffrodd ei ddawn a'i ffraethder sylw a chalon pob Sais a Chymro ag oedd yno; a darfu i'r cadbeniaid llongau a ddaeth oddiyno i Lansawel, a manau eraill, udganu ei glod drwy yr holl aberoedd a'r trefydd. Yr oedd golwg fawr gan Joseph Pryse, Ysw., a'i gydymaith, —— Tregelis, Ysw., o'r Fonachlog, arno ef; a phan glywodd un o'r boneddigion hyn am ei farwolaeth, "Wel, wel, (eb efe,) dyna y Cymro ag oedd oreu genyf fi am dano wedi marw." Gorchymynodd i'w waith eang i sefyll fel y gallasai ei holl weithwyr fyned i'r angladd. Gallesid yn hawdd goffau amryw o enghreifftiau o barch ag oedd boneddigion yn ddangos i'n hanwyl frawd yn ei fywyd ac ar ol ei gladdu.

3. Yr oedd gan *eglwysi* yr enwad y perthynai ein hanwyl frawd iddo, sef yr Ymneillduwyr, olwg hoffus a pharchus arno. Yr oedd ac y mae rhyw lawer o gannoedd, a rhai miloedd, yn ei garu —ac y mae llythyrenau ei enw yn dda ganddynt eu gweled. Yr oedd un brawd, pan yn gweled ei ben yn dechreu britho, mewn agoriad addoldy, yn tystio na chafodd ef un pleser yn yr oedfaon, er cystal oedd y llefaru, ac na wnaeth ddim ond wylo drwy yr holl gyfarfod, am ei fod yn gweled Griffiths, Castellnedd, yn heneiddio a'i ben yn llwydo. Y mae dywediad un hen wr call a duwiol, nos Cymanfa'r Alltwen, yn 1826, yn rhy dlws i'w annghofio. Yr oedd Griffiths y pryd hwnw newydd ddod o'r gofid a'r aflwydd a ddaeth i'w gyfarfod. Llefai yr hen wr ar g'oedd y Gymanfa, wedi i Griffiths ddarfod pregethu am 6 y nos ddiweddaf, Pwy bynag a lefaro ddim yn erbyn y bachgen hwn, bydd i'r gareg lefain o'r mûr, a'r trawst eu hateb o'r gwaith coed, yn dystiolaeth yn er-

hyn pob un a ddywedo ddim yn ddrwg am dano." Yr oedd meddwl a chymeradwyaeth yr eglwysi iddo, i'w ganfod yn y syched oedd arnynt am ddyfod i'w wrando bob amser ac yn mhob lle; beth bynag fyddai'r amgylchiadau hynod fyddai yn bod, yr oedd yn rhaid ei gael ef i'r canol bob amser, os byddai modd: os agoriad addoldy—sylfaen addoldy—urddo gweinidog—claddu rhyw un cyfrifol gyda'r achos o fewn 15 neu 20 milltir, drwy yr holl eglwysi ag oedd yn hoff o hono ef a'i farn. Neu os rhyw wyl flynyddol er lleihau neu dalu dyled rhyw addoldy, yr *oedd yn* rhaid ei gael ef i bregethu, os byddai modd i ddyfod o hyd iddo. A pharod iawn oedd efe i wneud yr hyn a allasai er pob gwelliant; dyna oedd ei bleser penaf i gael achos Duw uwchlaw'r tonau, i gael y mynydd goruwch yr holl fynyddoedd, fel yr arferai ddywedyd. Gallwn goffau llawer iawn o eiriau hoff blant Duw am ein hanwyl frawd, yn dangos eu galar ar ei ol, ond efallai fy mod wedi dywedyd mwy nag a fydd yn hawdd gan yr oes nesaf ei gredu, ond am yr oes hon nid wyf yn ofni myned heibio i'w cymeradwyaeth iddo: yr oedd yn enwog, ac yn mynwes yr holl eglwysi, ac yn enwedigol ei eglwys ei hun; nid oedd neb pwy bynag yn debyg iddo yn meddwl pobl Soar, ac efallai mai oblegid hyny y collasant ef. Aml y byddai yn cael ei alw ganddynt wrth wahanol enwau, fel arwydd o barch, ac er ei ddesgrifio yn ei ragoriaethau. Weithiau dywedent am dano, "Cloch arian Castellnedd—Crochan aur a manna Soar—Udgorn mawr Morganwg—Prif areithiwr Cymru—Yr *organ* fawr," a llawer o'r cyffelyb enwau; ond er y sain a'r sylwedd, y parch a'r derchafiad, a'r cwbl a wnawd er ei gadw, diangodd o'u gafael, ac o afael pawb, glynodd y tafod wrth daflod y genau, ac fe ellir dywedyd am dano heddyw fel y dywedwyd am Dafydd gynt, "A lle Daniel oedd wag."

4. Gellir nodi fod parch mawr i Griffiths gan wahanol bleidiau crefyddol yn mhob man: yr oedd eu capeli yn agored iddo yn mhob lle yr elai, ac yr oedd yn pregethu yma a thraw mewn tai cyrddau gwahanol enwadau, fel y byddai amgylchiadau yn dyg-

wydd bod. Dangosodd y Trefnyddion Calfinaidd lawer o barch iddo yr holl amser y bu yn gweinidogaethu yn Nghastellnedd; yn amser cyfarfodydd mawrion, cymanfaoedd, a chyfarfodydd ysgolion, newid capeli y byddent ag ef. Buont fyw fel brodyr anwyl a hoff, a brodyr oeddynt ac a fyddant byth mewn gwell castell nâ'r un ar Nedd. Yr oeddynt yn aml yn ymyl ei wely, ac yn taer weddio drosto, a mawr yw eu galar ar ei ol. Bu fyw yn heddychol â'r Bedyddwyr Cymreig a Saesoneg, er yn gwahaniaethu mewn rhyw bethau bychain, eto nid oeddynt mor waned a myned i groes-dynu er rhwystro eu gilydd, na denu y naill y llall at bethau nad yw o gymaint pwys. Bu fyw yn heddychol â phob plaid grefyddol—yr oedd am garu pawb oedd yn enwi enw Crist yn Ben ac yn Geidwad, ac yr oedd pob enwad yn ei garu yntau: yr Eglwyswyr, y Wesleyaid, ac yn enwedig y Crynwyr. Dangosodd pob plaid barch iddo yn ei fywyd, ei glefyd, ac ar ddydd ei angladd. Nid oedd ein brawd yn isel yn meddwl y prydyddion; a phe na buasai yr amcan oedd mewn golwg gan ei weddw a'r eglwys i'r ysgrifenydd roddi ychydig o'i hanes mewn Cofiant, buasai llawer o feirdd a phrydyddion eraill wedi rhoddi ei glod ef allan; ond er yr amcan uchod, torodd rhai dros y terfynau mewn parch ac awydd am ei dderchafu. Cânodd y Parch. Mr. Edwards, gweinidog y Bedyddwyr yn Nghastellnedd, Farwnad iddo, ac a'i hargraffodd yn y Seren Gomer; un Ann Davies a ganodd, ac a'i hargraffodd; aelod o'r eglwys sefydledig a ganodd iddo; aelod o'r Bedyddwyr o Abercarn, swydd Fynwy, a argraffodd Farwnad iddo, ac amryw eraill, heblaw dau o weinidogion ein henwad ni, yr Annibynwyr; a chanodd y Parch. J. Davies, gweinidog yr Undodiaid yn Nghastellnedd, Farwnad ragorol iddo. Mae y pethau uchod, a lluaws o bethau eraill, yn dangos pa mor uchel yr oedd yn sefyll yn nghyfrif gwahanol bleidiau crefyddol y lle.

5. Nid yn meddwl y werin a'r eglwysi o wahanol fanau yn unig yr oedd ein brawd yn enwog ac yn fawr, ond yr oedd felly

hefyd yn meddwl a barn y *pregethwyr* a'r *gweinidogion* o bob enwad, ac yr oedd ei enw ganddynt fel perarogl yn mhob man yr oedd yn adnabyddus. Nid ymddangosiad o barch oedd gan ei frodyr iddo, ond yr oeddynt yn ei wir werthfawrogi, yn gofidio wrth ei weled yn dadfeilio, ac yn cwyno yn fawr eu colled ar ei ol. Llawer a ddywedwyd gan ei frodyr am dano cyn ac ar ol ei golli. Maent yn sefyll yn syn heb wybod pwy a geir i lanw ei le. Dywedai un gweinidog parchus, ei fod yn barnu mai efe oedd y mwyaf hyawdl a nefolaidd ei ddawn a glywodd ef erioed yn mhlith un enwad o bobl; arall, mai efe oedd un o flodau Cymru; y nesaf, fod ynddo ryw fawredd nad oedd yn neb arall a adwaenodd ef erioed. Rhyfeddwyd ef gan lawer o weinidogion yn ei nerth, ei lais, ei ddrychfeddyliau, ei ddull o eirio, ei gof, ei iaith hedegog, ystwyth, a blodeuog, a'r modd ardderchog y byddai yn ei thraddodi nes y byddai yn eistedd ar feddwl a chalon ei wrandawyr; ond gan fy mod yn meddwl rhoddi yn y Cofiant hwn ychydig o lythyron o gymeradwyaeth oddiwrth frodyr parchus, dysgedig, a duwiol o bell ac agos, ni ychwanegaf ddwyn tystiolaethau o'r gwahanol ymddyddanion sydd wedi bod ac yn bod, gan frodyr parchus, am ein hanwyl frawd. Hawdd y gallaswn gael llythyr oddiwrth bob brawd yn y weinidogaeth drwy y Deheudir, a llawer o'r Gogledd, a lleoedd eraill, er addurno gwyneb y Cofiant; ond buasai hyny yn chwyddo gormod ar y llyfr, a thrwy hyny buasai yn myned o afael cannoedd o'i gyfeillion, y rhai sydd yma yn dlawd; gobeithio yr esgusodir fi gan fy mrodyr am beidio derbyn eu hawgrymiadau, eu llythyron, a'u parodrwydd i addurno ei Gofiant. Pob parch i chwi, fy anwyl frodyr, am y cwbl a ddywedasoch, a ddangosasoch, ac a feddyliasoch yn barchus am fy hoff, ac hoff byth, ymadawedig frawd. Yr wyf wedi dewis yr ychydig lythyron canlynol i'w rhoddi i mewn oddiwrth ei anwyl frodyr. Cofied y darllenydd fod y llythyron a ganlyn wedi cael eu cyfarwyddo ataf fi:

At y Parch. P. Griffiths, Alltwen.

FY ANWYL FRAWD,—Nis gallaf gael geiriau i amlygu fy hen gariad at y diweddar Barchedig Daniel Griffiths, Castellnedd, a'ch anwyl berthynas chwithau. Pe bawn yn gwybod holl ieithoedd meibion Adda, mi a'u defnyddiwn i gyd i roddi clod i'r gras a'i galwodd, a'i neillduodd, a'i cymhwysodd, a'i danfonodd, a'i cynaliodd, a'i hamddiffynodd, a'i dyrchafodd, a'i harddelodd, a'i llwyddodd, Ie, ac a'i gogoneddodd. Mae fy nghalon yn ei galar-wisg wrth feddwl, siarad, ac ysgrifenu am dano, a'i gofio fel dyn, brawd, priod, tad, cymydog, &c. &c. O ddyn teimladwy, caredig, tyner, a chymwynasgar i'r tlawd, y claf, a'r anghenus; un da gan bawb, i bawb, i bob peth, ac yn mhob man. Mae papur sidan, llythyrenau arian ac aur, inc goreu y byd, a doniau goreu Cymru yn rhy brin i draddodi ei glod i'r oesau a ddaw; er hyny, dymunaf ei goffa—

1. Fel gweddiwr. O ei eiriau, ei ddoniau, a'i ysbryd gostyngedig, taer, hyderus, a thoddedig, o flaen gorseddfainc y gras.

2. Fel moliannwr. Cyfrifaf ef yn mhlith cantorion blaenaf y deml, yn ei dymher hwylus a'i swn peraidd a soniarus wrth ganu mawl Arglwydd Iôr yr holl fyd. Nid â Tabor, Llantrisant, y Llwyni, a Chaerdydd, o'm cof am dano yn moliannu.

3. Fel gwrandawr. O mor llon a siriol y byddai yn gwrando; yr oedd yn siampl i oesau o wrandawyr, proffeswyr, pregethwyr, a gweinidogion, yn ei olwg a'i ymddygiad hawddgar a bywiog; ei Amen a'i Fendigedig a wnai y gwan yn gadarn, a'r cadarn yn gadarnach. Yr wyf yn ei gofio mewn llawer lle heblaw Soar cyntaf a'r ail, a'r Mynyddbach.

4. Fel pregethwr yn esgyn ac yn ymddangos yn y pwlpud ac ar y *stage*, yn newisiad, darlleniad, eglurhad, deongliad, a chymhwysiad ei destunau. O ei bethau a'i bynciau amlwg, blasus a melus, a'i ddull pwysig a nerthol i argyhoeddi, perswadio, maethu, a chysuro! O y fath udganwr, areithiwr, a deffrowr! Iesu Grist, a hwnw wedi ei groeshoelio, oedd nefoedd ei feddwl a haul ei weinidogaeth. Yr oedd megys tân yn toddi y creigiau callestr, a'u gwneud yn llynoedd. Mentrais ddweyd am dano yn Llundain, wrth Alderman Hunter, y pregethai, yn llaw ei Feistr, nes y byddai afon Thames yn dân. Hynod fel yr eglurai eiriau Duw.

5. Fel aelod cymdeithasau dyngarol, crefyddol, wythnosol, misol, chwarterol, blynyddol, a chasgliadol, ni ddysgodd ac ni ddywedai, Na. O ei enaid heddychol, unol, diwyd, ac anogaethol. Pwy deithiodd gymaint? pwy bregethodd gymaint? pwy ymdrechodd gymaint? pwy lafuriodd gymaint? pwy yn y fintau a âi o'i flaen, er cystuddiau, poenau, rhwystrau, costau, ac ystormydd? Cofiodd a chyflawnodd y geiriau, *Dos dithau hyd y diwedd.*

6. Fel cyfaill, yr oedd yn gynnes, gofalus, ac haelionus. Cofiaf ef yn rhy

Mr. W. Hopkins, Torygelli, yn parotoi yn ddystaw at im' gael y *suit* ddillad gan eglwys Soar, Castellnedd, heb ddweyd dim, ac aml gynorthwyon eraill, fel y gŵyr amryw, ac yn neillduol Mr. Charles, Merthyr; ac hefyd ei lythyrau i Lundain ataf, (pan oeddwn yno yn casglu,) a'r effaith oeddynt yn gael ar y teulu y cefais yr anrhydedd o letya ynddo, yn *Kingsland*. O y gweddiau a weddiwyd drosto ef, ei deulu, yr eglwys, a minau, yn y teulu hynod hwnw, sef tŷ J. Balbirnie, Ysw. Bendithion Duw Daniel, wr anwyl, iddynt oll byth.

7. Nid gormod genyf ddywedyd i wrthrych eich Cofiant gael rhan helaeth o ysbryd yr oes apostolaidd, y merthyron, a'r hen ddiwygwyr; ond wrth edrych ar yr ochr alarus, cwynaf a dywedaf yn gwynfanus, Soar, Castellnedd, Sciwen, Melincwrt, Cwmnedd, a Godre'rhos, chwi a gawsoch golled; ysgolion Sabbothol, chwi a gawsoch golled; wrandawyr, chwi a gawsoch golled; wrthgilwyr, O, cawsoch chwithau golled; Morganwg, ti a gefaist golled; gweinidogion fy Nuw, ni a gawsom golled; y gwyliau arbenig, chwi a gawsoch golled, a cholled fawr, ond *efe* dragywyddol enill. Bydded i'w weddw alarus a'i anwyl blant gael y nefoedd ar y ddaear, a'r nefoedd yn y nefoedd byth. Bydded hanes bywyd ein brawd anwyl yn mhob tŷ yn Nghymru, ac yn mhob lle y mae yr iaith Gymraeg drwy y byd, ac aed i'r Saes'neg hefyd. Byddwn ffyddlon nes cano cloch y dragywyddol wledd, yna cawn fyned at Herbert a Griffiths a'n carodd, ac a garasom, a'r lluoedd aneirif sydd uchod.

Arosaf yr eiddoch, fel cynt, fy anwyl frawd,

LEWIS POWELL.

Caerdydd, *Rhag*. 12*fed*, 1846.

At y Parch. P. Griffiths, Alltwen.

ANWYL GYFAILL,—Da genyf oedd clywed eich bod yn bwriadu cyhoeddi Cofiant i'r diweddar Barch. Daniel Griffiths, o Gastellnedd. Ni ddylai bywyd a llafur y fath ag oedd efe fyned yn ddisylw; ac os nad ydwyf yn camgymeryd yn fawr, y mae genyf obaith cryf y bydd hanes ein cyfaill ymadawedig, nid yn unig yn dra boddhaol i'w geraint a'i berthynasau, ond hefyd o fudd nid bychan i eraill, yn enwedig i weinidogion ein henwad yn y Dywysogaeth.

Yr oedd llawer yn fwy adnabyddus o'm brawd na myfi, ond eto cefais gyfle digonol i wybod mai nid dyn cyffredin ydoedd. Yr oedd Pen yr Eglwys wedi ei gynysgaeddu â doniau anarferol, y rhai, mewn cysylltiad â chariad gwresog at y Cyfryngwr ac eneidiau dynion, oeddynt yn ei addasu mewn modd neillduol i fod yn weinidog da i Iesu Grist. O ran ei ysbryd, yr oedd yn neillduol hawddgar a didramgwydd. Yr oedd o feddwl hynod rydd a dirodres; hawdd ei adnabod, yn ddilen ac yn ddiragrith. Addfwynder ac hynawsedd Crist oedd yn ei nodweddu; a gellid yn briodol ddywedyd am dano mai mewn symlrwydd a phurdeb duwiol, nid mewn dichell na doethineb cnawdol, yr ymddygodd ef yn y byd, drwy ras Duw, yn siampl i'r ffyddloniaid mewn gair, mewn ymarweddiad, mewn ffydd, mewn cariad.

Gwyddom ei fod, fel pregethwr a gweinidog, o gymeriad uchel a theilwng. Fel gwas i Grist, yr oedd ei lwyddiant a'i ddefnyddioldeb yn dra helaeth a boddhaol. Yn ei ddull o bregethu, nid oedd neb yn Nghymru yn fwy efengylaidd a grasol. Ei athrawiaeth a ddefnynai fel gwlaw, a'i ymadrodd a ddiferai fel gwlith; a gras mawr oedd ar ei weinidogaeth, yn gymaint a bod Duw yn ychwanegu beunydd at yr eglwys dan ei ofal, o nifer y rhai a fyddent gadwedig. Crist, a hwnw wedi ei groeshoelio, oedd testun mawr ei holl bregethau. Nid oedd yn golygu fod yn angenrheidiol i gadw athrawiaethau yr efengyl o'r golwg i'r dyben i bregethu yn ymarferol, ac, felly, nid oedd am ddarnguddio gair Duw, ond traethu holl gynghor y nef, heb attal dim o'r pethau buddiol. Credai mai yr unig fodd, yn ol trefniad Duw, i ddwyn dynion i fyw yn sobr, yn gyfiawn, ac yn dduwiol yn y byd sydd yr awr hon, oedd, nid dal ar ddyledswyddau ac ymarferiadau yn ddigysylltiad â chymhelliadau *athrawiaethol* yr efengyl, ond pregethu gras Duw i ddynion, yr hwn sydd yn eu dysgu i ymwadu â phob annuwioldeb a chwantau bydol. Yr oedd ei ddull o draddodi y gwirionedd yn sylfaenedig ar yr egwyddor fawr efengylaidd, sef mai *yr ymadrodd am y groes yw nerth Duw*—mai perffaith wendid yw pob cyfundraeth arall i adferu dyn, ac mai yn unig drwy bregethu Crist croeshoeliedig y mae y Duw mawr wedi bwriadu achub pechaduriaid. Yn gyson a hyn yr oedd ein brawd ymadawedig yn gofalu yn fawr, fel un ffyddlon i'r gwirionedd, i osod o flaen ei wrandawyr y Gwaredwr a'i ragoriaethau—cyfoeth ei ras—ei swyddau cyfryngol—y cyfamod tragywyddol—yr Ysbryd Glan a'i weithrediadau—breintiau duwiolion ac addewidion y Gair—profedigaethau, gorthrymderau, a buddugoliaeth credinwyr, yn nghyd â dylanwad y gwirioneddau hyn yn eu perthynas â bywyd, angeu, barn, a thragywyddoldeb; ac onid y testunau hyn a ddylent gael y lle blaenaf yn mhob pregeth? Nid ydym, ac nid oedd ein hanwyl frawd, yn erbyn pregethu ar foesau, ond i ba ddyben fyddai hyny heb ysbryd ac anogaethau yr efengyl? Yr oedd yr hen foes-athrawon cenedlig wedi gwneuthur hyny yn hyawdl ac yn rymus, ond parhau oedd y byd yn anfoesol ac yn annuwiol. Y mae llawer eto yn ein dyddiau ni, ar enw pregethwyr yr efengyl, yn dilyn camrau yr hen foesathrawon hyny, ac mor ddilwydd, ond yn llawer llai diesgus nag oeddynt hwy. Nid felly yr oedd Griffiths o Gastellnedd wedi dysgu ei waith; ac os nad oedd mor ffol â phregethu wrth ddynion damniol ar yr hen egwyddor ddeddfol a Phariseaidd, "Gwna hyn a byw fyddi," yr oedd mor ofalus hefyd i ymgadw oddiwrth yr egwyddor benrydd ac Antinomaidd, "Gwnawn ddrwg fel y del daioni." Nid oedd, fel y newyddian yn y ffydd, yn llai hoff o wirioneddau am eu bod yn hen, ac nid oedd yn ystyried mai arwydd o synwyr anarferol oedd gweled yn barhaus ryw bethau newydd yn y gyfundraeth efengylaidd. Mwy dyogel ydoedd yn ei feddwl sefyll ar y ffyrdd, ac edrych a gofyn, dan arweiniad y nef a chyfarwyddyd y gair ysbrydoledig, am yr hen lwybrau, gan ochelyd cerdded llwybrau ffordd ddisathr. Digon yn ei olwg oedd pregethu y gwirioneddau hyny a ddadymchwelasant Baganiaeth yn moreu Cristionogaeth, ac wedi hyny a gawsant eu pregethu mor llwyddiannus er dadymchweliad Pabyddiaeth gan y diwygwyr Protestanaidd. Fel y bu y pryd hwnw y mae yn awr, ac y bydd hyd ddiwedd amser: nid oes dim a rydd derfyn ar eilunaddoliaeth, coel-grefydd, ac anffyddiaeth y byd, ond efengyl gras Duw; a'n gweddi ddylai fod ar i'r Arglwydd gyfodi mwy o ddynion fel ein diweddar frawd o Gastellnedd, i fod yn ffyddlon i'r gwirionedd, i fynegu i'r bobl eu camwedd, eu pechodau i dŷ Jacob, ac i gyhoeddi yr efengyl yn ei symledd ysgrythyrol, yr hon yn unig yw gallu Duw er iachawdwriaeth i Iuddewon a chenedloedd.

Terfynaf yn awr, anwyl gyfaill, gan ddymuno i chwi bob daioni a llwyddiant.—Yr eiddoch yn ddiffuant, EDWARD DAVIES,

Rhagfyr 19*eg*, 1846. Athraw Athrofa Aberhonddu.

At y Parch. P. Griffiths, Alltwen.

BARCHEDIG FRAWD,—Y mae yn dda genyf glywed eich bod yn bwriadu anrhegu y cyhoedd â Chofiant y Parch. D. Griffiths, Castellnedd. Meddyliwyf y bydd yn hoff iawn gan gannoedd a miloedd yn Nghymru i weled côfgolofn eu hanwyl gyfaill a garwyd ganddynt mor gu. Y mae yn ddiau genyf y bydd darllen ei Gofiant yn dwyn ar gof i laweroedd y teimladau nefolaidd a fwynhawyd lawer gwaith dan ei weinidogaeth nerthol. Llawer gwaith wedi ei farwolaeth y mae fy meddwl wedi ehedeg yn ol i'r flwyddyn 1822, pryd yr oeddem ein dau yn yr athrofa, dan ofal y Parch. Dr. Phillips, Neuaddlwyd. Yn y flwyddyn hono bu adfywiad mawr ar grefydd yn y cymydogaethau hyny, y fath nas gwelais i erioed. Yr oedd teimladau cynes, ac hyawdledd dawn ein brawd, y pryd hwnw, er nad oedd ond ieuanc, y fath fel y byddai y tyrfaoedd a ymdyrent yn nghyd i wrando, yn cael eu llyncu i fyny mewn teimladau dwysion am fawredd Duw, eu trueni eu hunain a'r angen am Geidwad, nes byddent yn tori allan mewn bonllefau mawrion, gan ddywedyd, "Beth a wnawn am fod yn gadwedig?" Y mae llawer yn ddiau yn fyw hyd heddyw, a ddwg dystiolaeth i hyn. Yr oedd ef yn hynod iawn y pryd hwnw yn ei ddawn i ymddyddan yn bersonol â dynion am fater eu heneidiau; byddai yn barod iawn i wneud hyn, ac yn fedrus wrth ei wneud. Pan ddaethum gyntaf i sir Forganwg, a'i glywed ef yn pregethu, gwelais fod ei deimladau cynes, ac hwylusdod ei ddawn, yn parhau yr unwedd ag oedd yn amser diwygiad mawr Neuaddlwyd, a pharhaodd fel hyn hyd nes iddo ddystewi yn yr angeu. Apolos hynod oedd efe; byddai ei weled yn cyfodi i fyny yn yr areithfa yn lloni y dorf fyddai o'i flaen, ac anaml y byddai yn pregethu heb wneud i'r dorf fod â'u llygaid yn ffynonau o ddagrau. Canwyll yn llosgi oedd efe, a lluoedd yn llawenychu wrth ei oleuni ef; ond yn awr y mae y ganwyll wedi llosgi allan, a rhai oedd gynt yn llawenychu, yn awr yn galaru ar ei ol. Gwr mawr yn Israel oedd efe. Yr oedd efe yn un mawr mewn gweddi dros ddynion gyda Duw. Pan weddïai yn gyhoeddus, yr oedd ei ddawn mor rhyfedd yn ymddyddan â Duw, nes effeithiai deimladau gweddio ar y rhan amlaf o'r rhai a'i clywent. Yr oedd efe yn un mawr fel pregethwr dros Dduw at ddynion. Ei dir cyffredin yn ei weinidogaeth gyhoeddus oedd llwmder a thlodi dyn fel pechadur, a golud gras Duw yn nhrefn achub drwy iawn Crist. Gosodai ddrychfeddyliau cyffredin allan mewn dull annghyffredin, tarawiadol, grymus, a bywiog, nes y byddai ei wrandawyr yn aml yn cael eu dylanwadu i'r un teimladau cynes ag oedd ynddo ef wrth lefaru. Peth chwithig iawn yw gweled y pregethwr yn llawn tân yn y pwlpud, a dim arwydd teimlo ar neb arall; ond anaml y gwelwyd ef fel hyn. Yr oedd efe yn un mawr yn ei ffyddlondeb yn ei gylch gweinidogaethol. Yr oedd yn ymdrechgar a ffyddlon iawn i fyned i gyfarfodydd blynyddol, chwarterol, a misol, ac yn ymdrechgar a ffyddlon yn ei gylch cartrefol. Pregethodd y gair—bu yn daer mewn amser ac allan o amser—gwnaeth yn amlfwy nag oedd ei gorph egwan yn alluog. Ond yr hwn oedd fawr yn Israel a syrthiodd; heddyw y mae yn gorwedd gyda ei deidiau hyd foreu mawr yr adgyfodiad cyffredinol. J. HUGHES.

Dowlais, Tach. 21*ain*, 1846.

At y Parch. P. Griffiths, Alltwen.

ANWYL FRAWD,—Da genyf eich bod wedi cymeryd at y gorchwyl teilwng o ysgrifenu Cofiant y diweddar Barch. D. Griffiths, Castellnedd—gwr cyfiawn a duwiol, yr hwn oedd yn dysgwyl am ddyddanwch yr Israel, a dderbyniodd gymaint o ddyddanwch ei hun, ac a fu yn bibell auraidd i'w gario i gynifer o filoedd; am hyny, ei goffadwriaeth fydd byth yn fendigedig, a'i wobr yn fawr yn y nefoedd. Gwr Duw, wedi ei alw ganddo at ei waith, a'i wisgo â nerth mawr o'r uchelder ydoedd; gwr medrus gyda ei waith, un lluniaidd a doeth o ymadrodd, a galluog o nerth ydoedd—yr oedd Duw gydag ef. Gwr anwyl gan Dduw a dynion oedd: un o ysbryd rhagorol; gwasanaethwr y Duw byw, a gwresog ei enaid yn ei wasanaeth—"Puredd a gaed ynddo ger ei fron ef." Darfu i holl Gymru grynu ac ofni rhag Duw Daniel, yr hwn sydd yn gwaredu, yn achub, ac yn gwneuthur arwyddion a rhyfeddodau yn y nefoedd ac ar y ddaear a waredodd Daniel o feddiant y llewod, a choronodd y nefoedd ei ymdrechiadau â llwyddiant mawr. Y Daniel hwn a lwyddodd—bu yn offeryn llwyddiannus: trodd lawer i gyfiawnder; pentwr ar bentwr o gedyrn gewri pechod a syrthiodd dan ei weinidogaeth. Aml y clywid dywedyd dan ei bregethau, "Dwg fi o'r fyddin, canys fe'm clwyfwyd." Ysbryd yr Arglwydd Dduw oedd arno ef. Eneiniwyd ef at y gwaith. Medrai lefaru gair yn ei bryd wrth yr enaid diffygiol. Pan yn efengylu, agorid carchar y rhai oeddynt wedi bod yn hir yn rhwym: llamai y cloffion, tafodau y mudaniaid a gânent, gwyr ieuainc a gwyryfon, henafgwyr a llanciau, a folent enw yr Arglwydd, gan ddywedyd, "Ei enw ef yn unig sydd ddyrchafedig, a'i ogoniant sydd goruwch y ddaear a'r nefoedd hefyd. Yr Arglwydd a wnaeth i ni bethau mawrion, am hyny yr ydym yn llawenhau. Teilwng yw'r Oen, yr hwn a laddwyd, i dderbyn y gogoniant, a'r gallu, a'r anrhydedd yn oes oesoedd. Amen."

Dyddiau y nefoedd ar y ddaear oedd dyddiau ei weinidogaeth ef. Pan yn taranu crynai y difraw, oblegid byddai y mellt mor danllyd, a'r taranau mor gryfion, nes y byddai cannoedd yn gwaeddi, "Beth a wnawn fel y byddom cadwedig." Troai tua Chalfaria, yn ei chwys a'i ddagrau, âg uchel floedd, —"Gogoniant! wele, 'wele Oen Duw, yr hwn sydd yn tynu ymaith bechodau y byd!' Wele ddigon i mi, a digon i chwithau, Ie a digon i'r holl fyd."

Un gwrol, ymdrechgar, a gweithgar ar y maes ydoedd ein hanwyl frawd; ni fu yn segur yn y winllan; ymaflodd yn y gwaith â'i holl egni, a gweithiodd tra y bu yn ddydd. 'Doedd dim o'r gwaith yn faich iddo, ond ynddo oedd ei hyfrydwch penaf ar y ddaear. Byddai yn aml yn peraidd ganu,—

"Yn dy waith y mae fy mywyd,
Yn dy waith y mae fy hedd;
Yn dy waith yr wyf am aros
Tra boi'r ochr hyn i'r bedd.

"Yn dy waith ar ol myn'd adref," &c.

Un ffyddlon a doeth, yr hwn a osododd ei Arglwydd ar ei deulu i roddi eu bwyd iddynt yn ei bryd; ac fe ddarfu i'w Arglwydd mawr, pan ddaeth, ei gael yn gwneuthur felly; ïe, yn un o werthfawr feibion Sïon; gwyliedydd effro ar furiau Sïon; un o'r sêr dysgleiriaf a lewyrchodd ar Sïon. Efe oedd ganwyll yn llosgi ac yn goleuo, ond, er galar i filoedd, y mae wedi llosgi i maes, ac wedi gorphen y gwaith a roddwyd iddo. Mae wedi ei ddwyn at ei dadau, yn gweled llygredigaeth, a'r ysbryd wedi myned at Dduw, yr hwn a'i rhoes.

Anwyl frawd, wedi cael llawn ddeugain mlynedd o adnabyddiaeth o hono, yr hon ni all amser na thywydd byth ei dileu, yr wyf yn ehedeg yn ol i ymofyn am dano i'r ysgol ddyddiol i Melincwrt—oddiyno i'r Ysgol Sabbothol—oddiyno i rodfeydd y Brenin gynt, lle y cododd ei law a'i faner, ac a'n enillodd ato o'n bodd—oddiyno i'r cyrddau gweddi yn Melincwrt, Pentre, yr hen gapel, y Crugau, Ty'refel, y Wern, a'r Tyrau—oddiyno i Dongarwad, y Creinant, Godre'rhos, Storehouse, Pontneddfechan, ac hyd Pontarnedd, ïe, a channoedd o leoedd eraill, lle y bu â'i draed yn weddaidd ar y mynyddoedd yn cyhoeddi heddwch, yn mynegi daioni, ac yn dywedyd wrth Sïon, Dy Dduw di sydd yn teyrnasu; ond yr ateb wyf yn gael yn mhob man ydyw, "Nid yw efe yma." Ni a awn ato ef, ond ni ddychwel ef atom ni.

WILLIAM MORGAN.

Llwyni.

At y Parch. P. Griffiths, Alltwen.

Barch. Syr,—Gan fod tu-dalenau Cofiant ein diweddar a'n hanwyl weinidog yn agor i ni, fel ei aelodau gynt, i anfon ychydig iddo, wele i chwi ychydig linellau. Os gwelwch hwynt yn addas ac o rhyw fudd i'w rhoddi i mewn, maent at eich ewyllys. Gyda golwg ar ei fywyd cyffredinol, a phethau hynod dechreuad ei oes, gellwch chwi eu gosod allan yn well na neb, am eich bod gydag ef, ac yn cyd-oesoli a chydlafurio ag ef drwy ei holl yrfa hyd ei farw; eto, gall fod rhai pethau bychain na wyddoch, neu nad ydych yn eu cofio, ag y gallaf fi eu henwi, ac at hyny y cynygiaf.

Yr wyf yn teimlo fy hun yn wael iawn wrth fyned i gasglu dim o hanes gwr mor fawr ag oedd ein gweinidog anwyl a pharchus—tywysog yn Israel oedd efe; ond oblegid ei fod yn dal cysylltiad mor agos â ni, gwnaf fy ngoreu. Mawr oedd ei ofal am eneidiau dynion, ac aml y soniai, yn ei flynyddoedd olaf, am y ddwy fil eneidiau oedd ganddo erbyn myned i'r farn. Nid oedd wedi cyfyngu ei gylch i fod a wnelai ond â dwy fil o ddynion, ond ei feddwl oedd cynulleidfa Soar. Yr hyn a achlysurodd y dull hwn o siarad oedd, i foneddwr cyfrifol (Charles Tennant, Ysw., o Langatwg,) ddymuno ar Mr. Griffiths i bregethu pregeth Saesoneg iddo ef yn Soar, yr hyn a wnaeth, oddiwrth y geiriau hyny, "Pa fodd y diangwn ni os esgeuluswn iachawdwriaeth cymaint," &c. Safodd y boneddwr ar ei draed drwy yr oedfa, gan ysgrifenu nodiadau y bregeth; ac wedi iddo ddiweddu, ysgydwodd y boneddwr law ag ef, gan ddymuno arno i ddyfod ato ef i'w balas, erbyn 9 o'r gloch dranoeth, i gymeryd ei foreu-fwyd, â'r hyn y cydsyniodd Mr. Griffiths yn ddiolchgar. Ac yn mhlith pethau eraill y buont yn siarad am danynt, dywedai y boneddwr wrtho, "Ni byddwch chwi farw fel dyn ag un enaid ganddo, ond bydd genych ddwy fil o eneidiau—yr holl gynulleidfa fawr neithiwr; byddwch ofalus o honynt." Llawer gwaith y clywais ef yn coffa am y ddwy fil, ac yn dweyd nad elai siars y boneddwr o'i gof tra fyddai byw; a chredwyf yn sicr nas gwnaeth.

Cyfaill mawr i'w Fibl oedd ein gweinidog ni—yr oedd felly er yn blentyn. Clywais ef yn dywedyd iddo gael pleser mawr wrth ei ddarllen yn ngoleu y fagïen (*glow-worm*), drwy symud y fagien o linell i linell. Aml y byddai yn ein harwain, ar wahanol amgylchiadau, at ei fanau neillduol o'r Bibl, sef Ioan xvii; Sal. ciii, cxxxix, a manau eraill; eto yr oedd yn bwyta y llyfr i gyd. Dywedai fod rhanau o hono yn lled ddifudd iddo pan yn fachgen, wedi dyfod o fudd a blas mawr iddo pan wedi dyfod yn ddyn.

Yr oedd yn un hynod yn ei holl gylchoedd; nid mewn rhai cyflawniadau, ond yr oedd yn ddyn cyflawn yn ei holl waith. Pan yn bedyddio, dywedai wrth y fam, "A all eich calon fod yn galed wedi bod megys yn rhydiau'r Iorddonen? ac a fedrwch chwi fod yn fud wrth Dduw am olchi a gwisgo enaid eich baban, pan y byddoch yn golchi a gwisgo ei gorff bychan?" Wrth y tad a'r fam dywedai, "Os byddwch am fyned i'r gwely yn ddiweddi, bydded i chwi daflu dillad dros wynebau y plant, yn lle eu bod yn eich gweled mor anystyriol." Ac yn mhlith llawer a ddywedai wrth y rhieni, dywedai, Chwi yw Bibl eich plant."

Yr oedd wrth fwrdd y cymundeb fel yn ei wisg oreu, a'i enaid yn mwynhau fel o wleddoedd y groes, gyda ei frodyr a'i chwiorydd, mewn rhag-fwynhad o'r boreu y cânt ei weled, nid mewn drych ac ar ddameg, ond wyneb yn wyneb.

Pan yn pregethu, dywedai ei fod wedi profi y bwyd ei hun oedd yn ei gynyg i ni, ac mai iachus, melus, maethlon, a nefolaidd fanna oedd ganddo ar ei fwrdd.

Pan yn derbyn i'r gyfeillach, dywedai wrth y gweiniaid am beidio ei ofni, ei fod ef am ddechreu gyda hwynt. Gofynai i rai mewn oed, "Pa le y buoch cyhyd cyn dyfod?" a pheth mwy rhyfedd, "Pa fodd y daethoch mor gynted?"

Yr oedd yn fawr am fod ei ymddygiad yn cydlefaru â'i eiriau: mynodd sefydlu casgliad cenadol nos Lun cyntaf y mis, am nas gallai weddio heb wneud rhyw beth gyda dweyd. Mae cannoedd a miloedd o bethau yn ymgynyg i'm meddwl, eithr rhaid i mi dewi, gyda dywedyd pa fodd yr oedd yn ein cynghori yn ein tai. Dywedai wrthym am ddysgu y plant henaf yn dda, am y gwnaent hwy ein cynorthwyo i ddysgu rhai ieuengach. "Os bydd rhyw ymryson yn y teulu," eb efe, "dygwch y Bibl i'r bwrdd." Gwn am rai a wnaeth ei gynghor, ac atebodd y dyben iddynt.

Ei gynghorion eglwysig i ni, O mor lluosog a gwerthfawr oeddynt—"Gofalwch am deimladau eich gilydd. Cadwch heddwch, tangnefedd a chariad yn eich plith. Gofalwch gadw rhyw un yn y pwlpud a fyddo yn ei lanw o Grist," &c. Rhaid i mi ei adael, y mae wedi myned i daith bell. Bu o'r blaen yn Nghaerludd, Llynlleifiad, Caerodor, a manau pell eraill, a daeth yn ei ol, ond ni ddychwel mwy byth, byth. Bellach nid oes genym ond dymuno ar i Dduw pob gras ofalu am danom ni, ac am ei weddw a'i blant amddifaid, ac i'n cymhwyso i fyned ato i fyw.—Yr eiddoch, anwyl Syr,

OWEN JONES.

Soar, Castellnedd.

PENNOD VI.

Am yr hyn a gymerodd le ar ol ei gladdu—Addurniad ei fedd—Penderfyniadau yr Eglwys o barth i'r weinidogaeth, ac arian y weinidogaeth—Meddiant beddrod i Mrs. Griffiths a'i theulu—Marwolaeth Elizabeth, ei ferch ieuengaf—Mary Anne, ei ferch henaf, ei chystudd, ei derbyniad, ei marwolaeth, &c.—Rhoddi maen o farmor ar bared y tŷ cwrdd er cof am dano—Tynu darlun o hono—Pregethu pregeth angladdol iddo yn mhob capel yn y dref.

Wedi claddu ein brawd, addurnodd Mrs. Griffiths ei fedd, drwy roddi *palisade* ardderchog o haiarn o amgylch ei fedd, a'r beddau eraill, sef beddau eu dwy ferch. Mae wedi ei wneud mor ardderchog â phe buasai y boneddwr mwyaf o gylch Castellnedd; a sicr mai boneddwr oedd yma ar ein daear ni, ond llawer mwy ydyw yn y nefoedd, mae gyda phendefigion pobl Dduw yno.

Yn fuan gwedi claddu ein hanwyl frawd, cyfarfyddodd eglwys Soar, a ffurfiasant bwyllgor, er trefnu pa fesurau a ddefnyddient er cario yr achos yn mlaen yn Soar, a phenderfynwyd,—

1. Fod eglwys Soar i fyw ar gariad a chynorthwy gweinidogion am flwyddyn; ac nad oeddynt i siarad â neb am ddyfod yn weinidog am yr ysbaid hyny.

2. Mewn cariad a gwres, fel arwydd o barch, ac nid o angen—Fod arian y weinidogaeth i gael eu rhoddi i Mrs. Griffiths am flwyddyn.

3. Fod lle dau fedd i gael ei roddi i Mrs. Griffiths a'i theulu yn ymyl bedd eu hanwyl briod, a'i mab Daniel, y rhai sydd yn cysgu yn yr un gwely llaith, i fod yn feddiant beddrod iddynt am byth.

4. Fod maen o farmor (*marble*) i gael ei roddi ar fûr Soar, oddifewn, uwchben eisteddle Mrs. Griffiths, fel arwydd o barch iddo, ac er trosglwyddo i'r oesoedd a ddel ei goffadwriaeth anrhydeddus."

Mae'r maen wedi ei osod, a'r ysgrifen ganlynol wedi ei cherfio yn gampus arno :—

A Tribute to Departed Worth.

SACRED

TO THE MEMORY OF THE

REV. DANIEL GRIFFITHS,

THE BELOVED AND MUCH RESPECTED PASTOR

OF THE CHURCH WORSHIPPING AT THIS PLACE, AS WELL AS AT

MELINCWRT, GODRE'RHOS, AND SKEWEN,

BY WHOSE EXERTIONS THIS AND SKEWEN CHAPELS WERE BUILT.

HE WAS ORDAINED FEB. 13, 1823;

DIED APRIL 1st, 1846;

AGED 48 YEARS.

HE WAS A MAN OF SUPERIOR NATURAL POWERS,

OF EMINENT PIETY,

AN ELOQUENT SPEAKER,

AND A MOST ACTIVE AND LABORIOUS MINISTER.

'HE WAS A BURNING AND SHINING LIGHT,

BEING DEAD YET SPEAKETH.'

Er yr holl deimlad, parch, a phob peth a allodd cynulleidfa Soar eu gwneud i goffadwriaeth eu hanwyl weinidog, ei weddw, a'i phlant amddifaid, (a diau bod eu siampl yn deilwng o gael ei hefelychu gan eglwysi y byd,) eto, er y cwbl, methasant guddio fy anwyl chwaer rhag i awelon chwerwon a gwynt, megys gwynt y dwyrain, guro yn erbyn y mûr :—Gorphenaf 24, 1846, sef yn mhen pedwar mis wedi claddu ei hanwyl briod, daeth angeu i dŷ Mrs. Griffiths, a thorodd Elizabeth, ei merch ieuengaf, yn ddwy flwydd oed, i lawr, a chladdwyd hi yn ymyl ei thad a'i brawd. Wedi i'r cwmwl du hwn deneuo ychydig, wele un duach eto yn codi, daeth yr un genad annhrugarog i mewn i'w phabell, ac anelodd ei saethau llymion at Mary Anne, ei merch henaf, a throsglwyddodd ei henaid gwerthfawr i fyd yr ysbrydoedd, Hydref 16, 1846, yn 17eg oed, a chladdwyd hi gyda ei chwaer, ac yn ymyl ei hanwyliaid, ei thad a Daniel ei brawd. Yr oedd Mary Anne yn ferch fach hynod yn ei bywyd a'i marwolaeth; yr oedd mor esmwyth achall â phe buasai yn hen wraig. Gofalai am y plant eraill, i'w dysgu a'u hyfforddi yn mhob daioni. Yr oedd yn eu dwyn i fyny yn yr ysgoldŷ wrth y tŷ, nes y byddent yn alluog i ddarllen ac ysgrifenu cyn yr elent i ysgolion eraill. Yr oedd mor ddiwyd ag y bu dynes erioed rhwng yr holl blant, a hwythau yn ufudd iddi, fel pe buasai yn fam iddynt. Yr oedd fel Dorcas, gwnai ei gwisgoedd, a phob peth oedd yn ei ffordd â'i hedafedd a'i nhodwydd, er nad oedd yn iach er ys amryw flynyddoedd. Cafodd dwymyn gref, a bu yn sâl iawn, agos i angeu, a glŷnodd rhywbeth wrthi ar ol y clefyd hwn, fel nad ymuniawnodd byth fel cynt, eto yr oedd yn yr ysgol, ac ar hyd y tŷ rhwng y plant. Pan oedd yn ieuanc o ddyddiau, teimlodd ryw awydd am fyned at grefydd. Glynodd rhywbeth gyda ei meddwl wrth glywed ei thad yn pregethu ar Ioan : 3 : 31, "Rhaid ydyw iddo ef," &c. Hysbysodd hyny i'w thad a'i mam; ac o herwydd ei bod mor ieuanc, dim ond naw mlwydd oed, rhwng eu hofnau a'u lleithder, ni ddarfu iddynt ei hanog na'i rhwystro. Colled enbyd oedd hyny, oblegid arafodd y peth ar feddwl y plentyn, a bu amryw flynyddau yn cyrchu i'r moddion, pan yn alluog: ac yr oedd yn neillduol o addas, fel pe buasaai yn aelod o'r fath harddaf, ond yn unig nad oedd mewn cymundeb gydag eglwys y Duw byw ar y ddaear. Yn fuan wedi marw ei thad, adnewyddodd y peth yn ei meddwl, ac hysbysodd hyny i'w mam, ac aeth i'r gyfeillach i Soar. Yr oedd yn hynod o wan a sâl, er ei bod wedi gwella llawer o'r modd yr oedd pan fu farw ei thad. Penderfynwyd i'r ysgrifenydd roddi Sabboth i Soar i gael derbyn Mary Anne. Yr oedd yn ymdrechu cryfhau erbyn y Sabboth hwnw: bu allan dydd Llun; a dydd Mawrth bu allan yn nhŷ cymydog; y dyddiau Mercher a Iau yr oedd yn arw a gwlawiog, fel na fu ddim allan o'r tŷ. Dydd

Gwener hi a gododd fel arferol, a bwytaodd ei chiniaw yn galonog. Yn y prydnawn galwodd y Parch. W. Morgans, Llwyni, yno, wrth ddyfod o gyfarfod Ty'nycoed, ac yr oedd hi ar hyd y tŷ fel arferol. Dywedai ei mam wrth Mr. Morgans fod Mary Anne i gael ei derbyn y Sabboth canlynol, gan obeithio y byddai yn dywydd heb wlaw, rhag y byddai i hyny o amcan gael ei rwystro. Tarawodd ar feddwl ei mam rhag ofn i ryw beth ddyfod i'w hattal, mai gwell fyddai i Mr. Morgans gael ei derbyn y prydnawn hwnw, a dywedodd, "Mi a anfonaf am un o'r diaconiaid i *Gastellnedd,*" ac felly y gwnaeth. Daeth y diacon i fyny, a derbyniodd Mr. Morgans hi; ac wedi ei derbyn, dywedodd, "Yr wyf yn awr yn ddedwydd *(I am now happy).*" Aeth i fyny i'r llofft, a thynodd ei dillad allan, gan eu rhoddi ar y bwrdd, a dywedodd wrth y forwyn mai'r dillad hyny oedd i fod am dani yn ei harch; a rhybuddiodd y ferch i beidio dywedyd hyny wrth ei mam y pryd hwnw. Yna aeth i'r gwely, a galwodd ei brawd William, a rhoddodd ofal y plant oedd ieuengach nag ef iddo i'w dysgu a'u hyfforddi; ac fel arwydd ei fod yn derbyn y gofal, ceisiodd ganddo ei chusanu; ac felly cusanodd ei mam, a'r holl blant; a galwodd am rai o'r cymydogion, i gael ffarwelio â hwynt; ac am ei hathraw yn yr Ysgol Sabbothol, gan ffarwelio â hwnw, a phawb mewn syndod am y peth. Ymdrechent ei chysuro, y caent ei gweled yn yr ysgol eto, ac os na chaent, y byddai iddynt hwy gael colled. "Gwir, (ebe hi,) chwi a gewch golled, ond mi gaf fi enill. Mi gaf fi fyned at Elizabeth, fy chwaer fach, ac at Daniel fy mrawd, ac at fy nhad; ond pan welwyf yr Iesu, nid arosaf i siarad â hwynt." Yna ceisiodd godi i'r gadair, ac oddiyno yn ol i'r gwely; ond am naw o'r gloch anadlodd yr anadliad olaf, ac ehedodd ei henaid gwerthfawr i swper fawr y nefoedd, yn mhen pedair neu bump awr wedi cael ei derbyn yn aelod. Felly y bu fyw a marw y chwaer anwyl hon. O na byddai plant y byd fel ag yr oedd Mary Anne.

Y dydd Mawrth canlynol ymgasglodd torf fawr i ymyl y tŷ, er dangos eu parch, ac i gydymdeimlo â'n chwaer ag oedd dan yr aml ergydion; pryd y gweddiodd y Parch. E. Watkins, Canaan, a phregethodd y Parch. D. Evans, Castellnedd; ac yn Soar, gan y brawd D. Griffiiths a'r ysgrifenydd. Canwyd yn y tŷ, ar hyd y ffordd, yn Soar, ac wrth y bedd; felly rhoddwyd ei chorff egwan i orwedd gydag Elizabeth ei chwaer, yn y gwely pridd, hyd foreu y codi cyffredinol.

Oddiwrth yr hanes uchod, gwelwn mai trwm yw gofid a chwerw yw cwpan ein hanwyl chwaer, Mrs. Griffiths. Cynorthwyed yr Arglwydd hi yn ei galar, a galluoged hi i sefyll yn ngwyneb ei theulu lluosog, er eu haddysgu yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. O disgyned deuparth ysbryd eu tad ar y plant oll. Amen.

Yn mhen ychydig ar ol ei gladdu, tynodd rhywun ddarluniad hardd o Mr. Griffiths, oddiwrth y darlun oedd wedi ei dynu o hono pan yn fyw, yr hwn oedd ganddo yn ei dŷ, ac y mae cannoedd lawer â hwynt yn eu *parlours*. Bu pregethu drwy bob capel yn Nghastellnedd, a'r rhan fwyaf drwy y sir, os nad y siroedd, ar yr achlysur o gladdedigaeth y Parch. D. Griffiths. Am y cyfryw barch, dymunwn, fel perthynas iddo, fod yn wir ddiolchgar i'm holl frodyr, o bob enwad—"A Duw'r heddwch fyddo gyda chwi oll. Amen."

PENNOD VII.

Mae yr ychydig nodiadau neu benau pregethau canlynol o eiddo ein brawd ymadawedig, wedi eu dewis genyf o blith y cannoedd pregethau a gyfansoddodd; ond er fod ei ddrychfeddyliau ynddynt, ac wedi eu rhoddi yn yr un geiriau hefyd ag oedd ef yn ddefnyddio wrth eu traethu, eto nid ydynt ond llythyrenau meirwon ar bapyr marw, ac yn mhell o fod yn ei ddangos fel yr oedd i'r *olwg*, y *clyw*, a'r *teimlad*. Cyn gellir ffurfio barn ar ei bregethau, rhaid i'r rhai a'i clywodd gofio ei ddull, ac nid darllen ei ôl; a'r rhai nas clywodd, fod yn y golled o'r budd oedd wrth ei wrando.

PREGETH I.

Traethu oes Crist.

ESAY 53 : 8,—"Pwy a draetha ei oes *ef?*"

O holl bethau yr Hen Destament, gellir casglu eu pwys oddiwrth ddau beth sef dyoddefaint Crist, a'r gogoniant ar ol hyny. Mae y Testament Newydd yn profi hyny yn 1 Pedr 1: 9, 10, 11; hefyd dywed Crist yn Luc 24: 26, 27. Ond nid oes dim yn yr oll o'r Hen Destament ac y mae y ddau beth hyn yn cyfarfod yn fwy, ac mor gryno a gogoneddus, ag ydynt yn y bennod hon. Gellir galw hon yn Efengyl Esay yr efengylwr, yn hytrach na Phrophwydoliaeth y prophwyd Esay. Sylwn yn fyr,—

I. Ar destun y traethu—"*Ei oes ef.*"

1. "Ei oes ef," fel Duw. Bu felly cyn ei weled fel dyn. Dyma'r hwn oedd cyn bod Abraham. Yr hwn oedd yn y dechreuad, cyn gosod cylch ar wyneb y dyfnder, a'i fynediad allan er dyddiau tragywyddoldeb; Ie, yr Alpha a'r Omega—"Ei oes ef."

2. "Ei oes ef," fel dyn. Nid oedd yn ddyn erioed, ac nid yw yn berson dynol ychwaith, ond fe wnawd y Gair yn gnawd; a "mawr yw dirgelwch duwioldeb, Duw a ymddangosodd mewn cnawd." Y Person Dwyfol a ymunodd a'r ddynoliaeth, "yn nghyffelybiaeth cnawd pechadurus." Felly, mae Duw gyda ni, yn ein natur ni, wedi bod yn ein byd ni. Efe a drigodd yn ein plith ni—*pabellodd.*

3. "Ei oes ef," fel Cyfryngwr. Ordeiniwyd ef i'r swydd er pob tragwyddoldeb. "Hwn yn wir a ragordeiniwyd er cyn syfaenu'r byd. Ymddangosodd yn y swydd hon mewn amser. "Y Messia a leddir, ond nid o'i achos ei hun," &c.; ac mae wedi gadael ein byd ni, yn eiriol yn y nefoedd, ar sail yr hyn a wnaeth ac a ddyoddefodd. "Am hyny Duw a'i tra-derchafodd yntau, ac a roddes iddo enw," &c.; "Aeth i mewn i'r cysegr i ymddangos gerbron Duw drosom ni," &c.

II. Bod oes Crist yn addas traethu am dani.

Hi fu, y mae, ac a fydd byth—gan Dduw, angelion, a gwaredigion Sïon. Cyfyngaf fy hun yn bresenol at *oes gyfryngol Iesu Grist.*

1. Mae'n oes arfaethol. Nid damwain oedd i Iesu Grist gael ei eni, ond bwriad tragywyddol, etholiad i'r swydd, cyfamodiad er myned i'w chyflawni. Yr oedd ei gnawdoliaeth, ei eni, ei fywyd, ei farwolaeth, ei gladdedigaeth, ei adgyfodiad, a'i esgyniad, yn gwbl yn ol terfynedig gynghor a rhagwybodaeth Duw Dad.

2. "Ei oes ef" yn destun *i'r Tad.* "Hwn yw fy anwyl Fab," &c. *Iddo ei hun.* Er mor arw oedd y ffordd, ac mor gyfyng oedd arno wrth feddwl am ei theithio, eto ni throdd yn ei ol, cuddiwyd edifeirwch o'i olwg. *I'r Ysbryd Glan.* Yr oedd yr Ysbryd yn sylwi ar "ei oes ef," ac yn cymeryd o eiddo Crist, ac yn ei fynegu i bechaduriaid.

3. "Ei oes ef"—mae yn dwyn elw mawr; mae'r angelion etholedig yn chwenych edrych iddi; mae holl dyrfa nefoedd y gogoniant yn manteisio byth oddiwrth "ei oes ef."

4. Oes dragywyddol i barhau, yn ei syndod a'i gogoniant am byth. "Pwy a draetha ei oes ef."

III. Nad all neb draethu digon byth ar y testun hwn, neu fod y testun yn ormod o waith i bawb am byth: "Pwy a draetha ei oes ef." A oes rhyw rai i gael drwy'r nefoedd neu'r ddaear a wnaiff yr orchest fawr hon hyd berffeithrwydd? nac oes neb, oblegid,—

1. Trwy "ei oes ef" y daeth i'r golwg gariad tragywyddol diddechreu, llydan, uchel, dwfn, ac uwchlaw gwybodaeth; dyfnderoedd a môroedd o ras, cyfiawnder a sancteiddrwydd, doethineb ac amynedd, holl briodoliaethau moesol y Jehofa, ac anfeidrol gyfoeth gorsedd gras, drwy "ei oes ef" a ddaeth i olwg a gafael ein byd ni.

2. "Ei oes ef." Er mwyn hon mae pob oes arall wedi ei chael: holl oesau y byd, oes hir amynedd Duw, oes o ras, ac oes o ogoniant.

3. "Ei oes ef" a lwnc bob oes arall iddi ei hun yn ei galar a'i llawenydd, ei mawredd, ei rhwysg, a'i gogoniant. Dystewa clychau pob oes arall gan wn clych gweinidogaeth "ei oes ef," ei genedlaeth ef, ei lwyddiant ef, ei

fuddugoliaeth ef, y rhai'n a bar byth bythoedd. "Dechreu canu, dechreu canmol, yn mhen mil o filoedd maith."

Defnydd.—1. Na ddylai neb fod yn fud am dano. 2. Y rhai sydd wedi dechreu traethu, yn mlaen â chwi, traethwch, traethwch yn ddigywilydd am "ei oes ef." 3. Dyma waith y nefoedd. Amen.

PREGETH II.

Ar yr achlysur o osod Sylfaen Addoldy yr Alltwen, yn 1831.

Ezra 10: 4,—"Cyfod; canys arnat ti y mae y peth: a ni a fyddwn gyda thi: ymwrola a gwna."

Sylwaf—

I. Ychydig ar yr hanes cysylltedig â'r testun, mewn modd *cyffredinol.*

Ezra oedd wr enwog gan Dduw a'i bobl yn ei oes; mab Seraiah, pen. 7: 1; arch-offeiriad i'r Duw byw, ac ysgrifenydd cyflym yn nghyfraith Moses, yr hwn a feddianwyd gan Ysbryd Duw, a'r hwn oedd yn llygad-dyst o'r dystiolaeth sydd yn y llyfr hwn. Yr oedd yn byw yn yr un amser â Daniel, Nehemia, Mordecai, a Zorobabel—cyd-oesolodd â goreuon y byd yr amser hwnw. Mae ei lyfr yn ganonaidd, ac yn cael ei ystyried felly gan eglwys Dduw. Rhydd hanes ynddo am y pethau hynod hyny—

1. Dychweliad y genedl Iuddewig yn ol o gaethiwed Babilon, gweler hyny yn pen. 1, 2.

2. Ynddo y cawn hanes ail-adeiladu y deml, a'r gwrthwynebiadau a gyfarfuasant yn y gwaith mawr a phwysig hwnw: pen. 4, 5, 6.

3. Dyfodiad Ezra i Jerusalem: pen. 7, 8.

4. Y gwasanaethgarwch y bu ynddo gwedi dyfod yno: yn trefnu ac yn peri i'r rhai a briodasant wragedd dyeithr i'w rhoddi ymaith (pen. 9); lle y gwelwn fod ei waith yn fawr, ei rwystrau yn aml, a'i wroldeb yn enwog dros achos ei Dduw.

II. Sylwadau cymhwysiadol at gynulleidfa yr Alltwen.

1. Fod gwaith neillduol i rai yn wahanol i'w gilydd yn eglwys y Duw byw yn mhob oes o'r byd, ac y gellir dywedyd wrth y cyfryw, "Arnat ti y mae y peth;" felly yma, mae yma un yn cael ei nodi fel blaenor i'r lleill. Gellir dywedyd gyda golwg ar bob gorchwyl crefyddol yn y byd yma, mai ar Dduw y mae'r peth—efe bia llwyddo a gweithio—efe yw y blaenaf; a gellir yn yr un cystal ei nodi fel gwaith i eglwys Dduw gyda golwg ar oleuo, halltu, a gwellhau y byd, mai "arnat ti y mae y peth." Hefyd, mae rhyw orchwylion hynod a dyeithrol i gael eu cyflawni yn y byd ar ryw amserau neillduol, ac y mae yr Arglwydd yn nodi rhyw bersonau neillduol i'w cyflawni. Gwaith neillduol Noah oedd adeiladu arch—Abraham, sefydlu gogoniant ffydd, "tad y ffyddloniaid"—Moses, dwyn Israel o'r Aifft, o dir caethiwed—

Aaron a'i blant, i ddelo â Duw dros y bobl drwy aberthu ac arogl-darthu—gwaith Dafydd oedd ymladd dros ogoniant Duw gydag Israel, a darparu defnyddiau er adeiladu teml i'r Arglwydd—gwaith Solomon oedd adeiladu teml i Arglwydd y lluoedd, i fod yn fan i Israel i gyd-gyfarfod â'u gilydd, yn gystal â chyfarfod â'u Duw, ac i fod yn destun syndod i holl wledydd y ddaear. Cododd Duw Cyrus y Persiad er gwneud gwaith drosto ef, sef gollwng Israel o'r caethiwed—gwaith neillduol Zorobabel oedd ail-adeiladu y deml yn Jerusalem, "Dwylaw Zorobabel a sylfaenasant y tŷ hwn, a'i ddwylaw ef a'i gorphen." Pan esgynodd Crist i'r gogoniant, "efe a roddes rai yn apostolion, rhai yn broffwydi, rhai yn efengylwyr, rhai yn athrawon ac yn fugeiliaid," i bob un ei waith priodol, a'r cwbl i'r un dyben, "i berffeithio 'r saint, i fesur oedran cyflawnder Crist"—i gael ymgyfarfod oll yn y gymanfa nefol. A thyma un o brif orchwylion Ezra, sef dyfod i Jerusalem, ac ymddwyn fel eiriolwr dros y bobl am eu gweithredoedd drwg, yn yr hyn y llwyddodd am drugaredd iddynt. Y mae *prif bobl, prif amser,* a *phrif waith* gan Dduw eto yn ein hoes ni, fel y gellir dywedyd yn ngwyneb y *gwaith,* yr *amser,* a'r *personau,* "Arnat ti y mae y peth." Ni bu, nid oes, ac ni bydd eto neb pobl gan Dduw heb roddi cymhwysderau a nerth iddynt i gyflawni eu prif orchwylion. Rhydd i rai *gyfoeth,* eraill ddoethineb, eraill ddysgeidiaeth, eraill wroldeb, eraill ffyddlondeb: pum' talent i un, dwy i arall, ac un i'r nesaf—i bob un yn ol ei allu ac yn ol ei eisiau; eto, er y cwbl, nid oes ond yn anaml le i feddwl nad oedd rhwystrau a digalondid i fyned i gyflawni y cyfryw orchwylion, er fod y nefoedd wedi eu rhodi iddynt. Aml y gellir dywedyd gyda Phaul, "Pwy sydd ddigonol," &c. Dyma iaith gweinidog, diaconiaid, aelodau, a phob dyn, yn ngwyneb ei waith personol; ond y mae yr ail sylw sydd yn ymgynyg i'n meddwl yn gymhorth—mae Aaron a Hur yn fyw eto i fod dan freichiau y prif weithiwr.

2. Fod undeb yn ddyledswydd er cyflawni y prif orchwyl a roddir i Sïon—"A ni a fyddwn gyda thi." Mae bod yn un yn weddus a rhesymol, yn enwedig i deulu Duw. Sylwaf—

(1.) Ar egwyddorion sylfaenol yr undeb hwn, sef undeb yr Hanfod Dwyfol ag ydym yn broffesu ei addoli—tri yn tystiolaethu yn y nef: y Tad, y Gair, a'r Ysbryd Glan, a'r tri hyn un ydynt—undeb y ddwy natur yn mherson y Cyfryngwr, yr hwn ydym yn ei arddel—"Ac yn ddiddadl, mawr yw dirgelwch duwioldeb, Duw a ymddangosodd yn y cnawd," &c. Undeb y wir eglwys â Christ—"Myfi ynddynt hwy, a hwythau ynof fi, fel y byddont hwythau un ynom ni." Undeb pob aelod â'u gilydd yn y corph dirgeledig: mae hwn yn undeb fel llaw i lygad, a llygad i droed, yn agos fel rhanau corph dyn; cyffredinol drwy bob oes, pob gwlad, a phob enw a enwir gan ddynion sydd yn enwi enw Crist, drwy nef a daear. Mae eglwys Dduw, drwy y nefoedd a'r ddaear, yr un, &c.

(2.) Natur yr undeb hwn—"A ni a fyddwn gyda thi." Mae yn rhesymol. Os ydyw yn rhesymol i weision a morwynion yr un meistri i fod yn un o blaid i waith eu *employwyr*, dyma fwy. Os ydyw yn rhesymol i fyddin fod gyda eu gilydd i ymladd dros eu brenin, dyma fwy. Os ydyw felly yn gyfiawn i blant fod yn un i amddiffyn enw ei tad, ei achos, a'i feddiannau, dyma fwy i blant Duw, i fod gyda'u gilydd i amddiffyn gogoniant eu Creawdwr, eu Cynhaliwr, a'u Barnwr bendigedig. Mae'n fanteisiol iawn i fod yn un, a hyny i'r meddwl, i'r amgylchiadau, ac er llwyddiant. Pod aelod â'i waith: y llaw, y troed, y llygad, y fraich, y bunt, y swllt, y geiniog, y ddimai, a'r ffyrling, meini onics, sidan glas, porphor, crwyn daear-foch, blew geifr, phiolaid o ddwfr oer, y dagrau, y meddwl am ei enw ef, &c. Ysgwydd gref yw undeb—cofier am y ddeuddeg gwialen a adroddir yn yr hystori hono. Pa beth, neu pwy, a orchfyga, os bydd gweinidog ac eglwys yn un? Mae undeb yn brydferth a diboen i'w ganlynwyr; nid fel lladron yw; nid fel yn byw yn annuwiol, drwgweithredu, (*ball*), a'r chwareyddiaethau, &c., &c.; ond cysgir yn dawel ar ol cyd-feddwl, cyd-ddywedyd, a chydweithredu yn ngwaith ein Duw. Mae undeb yn ei natur yn ogoneddus iawn; undeb pob llwyth, iaith, pobl a chenedl, o bob oes, o bob lliw, o bob oedran, â phob angel, ac â'r Duwdod mawr anfeidrol. O ogoneddus gadwyn nad â yn rhydd am byth: Heb. 12 : 22, 24. Mae i fod yn gyffredinol drwy holl gynulleidfa teulu Duw: pob un gyda ei afael er dod â'r gwaith mawr i ben—gweddia di, ninau a gydseiniwn ein hamenau; pregetha di, ninau a wrandawn; rho di hymnau allan, ninau a ganwn; casgla di, ninau a gyfranwn; os cystudd, ninau a gydymdeimlwn; sylfaena di addoldy, ninau a'i hadeiladwn—"Ni a fyddwn gyda thi." Mae'r undeb sydd rhwng pobl Dduw i fod yn dragywyddol ei barhad. Yr oedd Ruth am fyw gyda Naomi, marw gyda hi, a'i chladdu yn yr un lle; ac mae saint Duw am gyfarfod, a hwy gânt gyfarfod felly yn yr un orphwysfa nefol.

III. Anogaethau i undeb—"Ymwrola, a gwna." Dylem wneud rhywbeth yn ein dydd dros ogoniant Duw a lles dynion. 1. Teulu'r Alltwen, ymwrolwch a gwnewch, mae mwy tyrfa gyda chwi nag oedd gydag Elias; mae eglwysi Duw gyda chwi, ni gydymdeimlwn â chwi, ni weddïwn drosoch chwi, ni gyfranwn i chwi; cyfod weinidog, eglwys, a chymydogaeth, mae pell ac agos, cyfoethog a thlawd, creadigaeth a rhagluniaeth, yr elfenau a'r creaduriaid, yr aur a'r arian, yn barod i ddywedyd, cyn colli y dydd ar lwybr ymdrechiad teg dros ogoniant Duw, "A ni a fyddwn gyda thi." 2. Mae addewid Duw gyda chwi, efe bia'r arian, yr aur, a'r cwbl, ac efe bia calonau meibion dynion, gall eu troi i'w ogoniant ei hun a lles ei achos. Dywedodd unwaith, dywedyd eto, llanwaf y tŷ hwn â'm gogoniant. Ymgryfhewch ac ewch yn mlaen i gael lle i arch Duw Israel—dechreuwch y tŷ gyda Duw. 3. Byddwch un, ac yna chwi a lwyddwch. Ymdrechwch ei orphen yn yr Arglwydd, a byw ynddo er ei glod. Amen.

PREGETH III.

Santeiddio y Sabboth.

DAT. 1 : 10,—" Ac yr oeddwn i yn yr ysbryd ar ddydd yr Arglwydd."

Yr oedd yn arferiad gan lawer o'r cenedloedd Paganaidd i addoli eu duwiau ar ddyddiau neillduol, ac o barch iddynt, yr oeddynt yn galw y diwrnodau hyny wrth, neu ar enw eu duwiau; megys y Persiaid yn addoli yr haul, ac yn galw y dydd yn ddydd yr haul (*Sunday*). Felly mae Ioan yma yn galw y dydd yr oedd ef yn addoli, yn ddydd yr Arglwydd. Enw paganaidd yw dydd *Sul,* ac enw Iuddewig yw'r *Sabboth* (gorphwysfa); arno y gorphwysodd Duw oddiwrth greu a threfnu, ac fe allai mai ar hwn y gorphwysodd Iesu Grist, wedi gwneud Iawn. Mae Ioan ac eraill yn ei alw dydd yr Arglwydd.

I. Sylwadau cyffredinol ar y dydd, fel dydd yr Arglwydd.

1. Yn ei osodiad. O'r holl osodiadau dyma'r cyntaf gwedi i ddyn gael ei greu: prydnawn y 6fed dydd, gosodwyd y seithfed yn ddydd i'w sancteiddio, yr oedd i ddechreu gweithio y dydd cyntaf i ateb dyben ei greadigaeth, sef addoli Duw; felly, rhesymol oedd i ddyn ddechreu ei waith gyda phrif ddyben ei greadigaeth. Eithaf rhesymol oedd i Dduw gael un dydd o saith at ei waith a'i wasanaeth. Mae'n orchymyn paradwysaidd—dywed rhai na, am nad oes son fod y Patrieirch yn ei gadw, hyny yw, am nad oes son am y Sabboth o Adda hyd Moses, ysbaid 2,500 o flynyddau; os oes grym yn yr ymresymiad yma, yr un modd gellir profi nad oedd aberthu o Abel hyd Noah, ysbaid 1,500 o flynyddau, am nad oes son yn y Bibl am hyny; ond gellir barnu nad oedd teulu Seth dduwiol ddim wedi byw yn esgeulus o gadw dydd yr Arglwydd yr holl flynyddoedd hyny. Hefyd, nid oes son am *enwaedu* o amser Joshua hyd Jeremiah, ysbaid 800 o flynyddoedd; ond nid yw debyg i Israel esgeuluso yr ordinhad hon yr holl amser hwnw. Felly, nid yw debygol fod Abel, Noah, Abraham, Isaac a Jacob, heb gadw yn sanctaidd y dydd Sabboth, a thebyg mai ar y dydd hwn yr oeddynt yn gwasanaethu Duw yn benaf; os nad oeddynt, o ba le y daeth yr arferiad i blith y Paganiaid, o rannu amser i seithau? Nid oedd modd iddo ddod ond drwy draddodiad. Rhana yr haul ein hamser yn flynyddoedd; y lleuad a'i rhana yn fisoedd; symudiad y ddaear a'i rhana ef yn ddydd a nos; ond nid oes dim a wnel natur â'r *seithau.* Gellir meddwl ar dir dyogel, i Noah drosglwyddo yr arferiad o'r hen fyd dros fôroedd y diluw i'r byd newydd. Felly hefyd, hawdd yw dywedyd, mai oblegid troseddau y rhoddwyd y gyfraith foesol ar Sinai.

2. Y Sabboth yn ei natur. Mae yn un o'r deg gorchymyn, yn rhanol, moes-

ol, a phendant. *Moesol*—Am ei fod yn tarddu oddiar natur, ac yn amlwg mewn natur pethau—"Byddwch gan hyny yn sanctaidd, oblegid sanctaidd ydwyf fi." Ac wele ddydd sanctaidd i chwi, at fy ngwaith sanctaidd. Nid rhoddiad gorchymyn moesol yw ei rym, ond mae ei rym yn codi oddiar natur y peth. Nid "na ladd" yw pwys y gorchymyn, ond *lladd* yw y grym, am ei fod yn afresymol a chreulawn; am hyny y gwaharddwyd ef, *na ladd*. Mae gorchymyn pendant yn dyfod oddiar ewyllys Duw, ac yn codi yn hollol oddiar amgylchiadau; nid yw ynddo ei hun na da na drwg—bod Duw yn gorchymyn yw ei rym. Ni byddai ei wneud o un lles, na pheidio ei wneud o un drwg, oni buasai fod Duw wedi ei orchymyn ef. Nid oedd ffrwyth y pren, yn nghanol yr ardd, na da na drwg ynddo ei hun, ond Duw a'i gwaharddodd, am hyny yr oedd yn ddrwg ei fwta. Cyrhaedd y niwed y pechadur am fod Duw yn gwahardd, ac mae rhwymau mwy os bydd rheswm drosto. Felly, mae rhoddi rhan o'n hamser i addoli Duw yn foesol; buasai yn dda pe buasai Duw heb ei orchymyn. Ond y seithfed ran o'n hamser sydd yn bendant, neu yn orchymyn o'r natur hyny; gallasai fod y chweched neu'r pymud ran yr un cystal; gallasai Duw ddwyn y byd i fôd a threfn mewn pump neu chwech mynud, fel chwech diwrnod. Mae rhoddi rhan o'n hamser i addoli Duw yn foesol, ac mae rhwymau moesol arnom i ufuddhau iddo yn hyny; ac mae arnom rwymau pendant i roi y seithfed ran o'n hamser at y cyfryw wasanaeth. Mae y gorchymyn hwn o gadw y Sabboth yn wreiddiol yn foesol, fel y naw eraill a roddwyd i Adda. Felly wedi hyny ar Sinai y naw arall, o'r un genau, ar yr un llechau, yn yr un amser, ac yn yr un lle. Felly mae mor eang, mor gryf, ac mor barhaus â'r lleill, nes llenwi y gorchymyn mawr hwnw: "Câr yr Arglwydd dy Dduw â'th holl galon, ac a'th holl enaid," &c.

3. Y Sabboth yn ei newidiad. Am mai rhoddi rhan o'n hamser i addoli Duw sydd yn foesol yn y pedwerydd gorchymyn, nid yw y gorchymyn yn cael ei ddiddymu wrth newid yr amser, oblegid yr hyn sydd bendant ynddo sydd yn cael ei newid, a'r hyn sydd foesol yn cael ei gadw; ac mae hyny yn cael ei wneud ar diroedd teilyngach. Sylwaf ar greu ac achub. Crewyd drwy air, heb rwystr; ac yr oedd y gwaith mor dda a gogoneddus fel yr oedd yn rhaid cael un dydd o saith yn gyflawn i fyfyrio, rhyfeddu, a moli y Peiriannydd mawr. Ond nid felly y bu wrth achub—nid drwy air y dygwyd i mewn gyfiawnder tragywyddol, &c., &c.—y cyrhaeddwyd y gair Gorphenwyd: ond costiodd chwys a gwaed—i'r cyfoethog fyned yn dlawd—costiodd lefain cryf a dagrau—angeu a bedd. Cafodd ein Prynwr eithaf cyfiawnder gofynol deddf sancteiddrwydd—cafodd ei brofi; ond er Edom a Bosra, daeth ein blaenor i fyny yn ymdaith yn amlder ei rym. "O," fel pe dywedasai y Tad, "fe gaiff fy nghof golofn i am greu fyned i ti, fy anwyl Fab, am brynu mwyach. Ti wnest fwy nag a wnawd erioed o'r blaen." Lladdodd Duw Na-

dab ac Abihu am halogi yr hen Sabboth, Num. 3: 4; felly, pe na fuasai y newidiad yn gyfreithlon, buasai Duw wedi dangos ei anfoddlonrwydd yn hir cyn hyn; ond yn lle hyny, y mae mwy o lwyddiant oddiar ddydd y Pentecost nag a fu er creadigaeth y byd.

4. Y Sabboth yn ei ddybenion. Dydd i natur gael gorphwys yw. Caiff croen a chrombil y ddaear lonydd gan ddyn ac anifail i dynu ei anadl ato, yn neillduol pan y caiff y diwrnod hwn ei amcanion i ben—dydd i ddyn ysgwyd llwch y byd hwn i gerdded, ac i barotoi erbyn tragywyddoldeb, drwy fyned i dy Dduw i wrando ei eiriau, i weddio arno; i ddysgu, a chael ein dysgu i ddarllen, siarad, myfyrio, ac adrodd yr hyn a wnaeth i'n heneidiau—dydd i'r nefoedd i wlawio manna, a ninau i'w gasglu—i'r nefoedd daro y graig, a ninau i yfed y dwfr—dydd i drwsio y lampau—dydd i'r byd i ddangos o ochr pwy y maent.

II. Dyledswyddau y dydd yma—bod yn debyg i Ioan, yn yr Ysbryd ar ddydd yr Arglwydd, neu ei sancteiddio. Gwneir hyny—

1. Trwy barotoi yn brydlawn ar ei gyfer brydnawn dydd Sadwrn. Mae hyn yn cael ei orchymyn gan Dduw yn Exod. 16: 23. Mae rhai yn halogi dydd Duw cyn ei ddyfod—rhy hwyr ar ei traed nos Sadwrn—cysgu yn rhy hir boreu Sabboth; felly yn ddiweddar yn dyfod i'r oedfa, ac efallai, cysgu ar ol dyfod—myned i'r gwely yn gynar nos Sabboth er mwyn cyfodi yn foreu dydd Llun; felly, rhwng pob peth, dydd Duw yn cael ei wasgu yn deneuach na gwartheg culion Pharaoh, lle y dylai fod yn gyflawn ddiwrnod, ac yn frasaberth i'r Arglwydd. Trueni mawr yw hyn, gan iddo roddi chwech i ni, a dim ond un iddo ei hun, na chelai yr Arglwydd hwnw yn llwyr genym. Glanheir y tai genym pan yn dysgwyl rhywun cyfrifol i ddyfod i ymweled â ni. Mae cyhoeddiad y mwyaf o bawb genym ar y diwrnod hwn—carther allan y lefain, &c. Dylai dydd Duw gael parch dydd marchnad a ffair. Mae myned i'r gwely yn gynar erbyn y ffair, codi yn foreu, ymolchi, gwisgo, a gofalu am awr y gwerthu a'r prynu; ond esgeulusir dydd Duw yn fwy na'r dyddiau hyny. Yr oedd yr Iuddewon yn gadael y cwbl am bedwar, nos y darparwyl, er parotoi erbyn y seithfed dydd. Paham mae y gweithwyr yn cael rhoddi i fyny eu gorchwylion am bedwar nos Sadwrn, onid, efallai, er mwyn hyn.

2. Trwy fyned i addoli Duw yn gynulleidfaol. Mae llawer man a modd i addoli, ond cofiwch byrth Sion: yr oedd barnau Duw yn disgyn ar Israel am beidio myned i Jerusalem i addoli; ond, yn lle hyn, cysgu, gwledda, rhodiana, ac ofera mewn tafarndeiau, y gwelir miloedd yn y deyrnas hon ar ddydd Duw. Mae darllen gair Duw yn dda, ond y mae braidd yn bechod ei wneud gartref ar amser yr oedfa. Pob dyledswydd yn ei lle priodol ddylai fod; eto gellir dyfod i'r moddion, oedfaon gras, ac halogi dydd Duw er hyny, pan gym-

erir ef yn was i ddyddiau eraill—dyfod i'r oedfa er mwyn gweled rhywrai, &c.

3. Sancteiddiwn y Sabboth drwy roddi yr holl ddiwrnod i Dduw, heb roddi dim o hono at un gwaith ond rhai o angenrheidrwydd, a rhai o drugaredd. Mae camddefnyddio dydd Duw fel ffwrn dwyman er cynhauafu dynion i fyned i uffern, Esay 58: 13.

4. Trwy wneud ein goreu er cael eraill i'w barchu. Nid oes un ddadl i fod rhwng y meistr a'r gwas pwy bia'r dydd, oblegid Duw a'i pia. Beiwch y *Parliament* am y peth a feioch, nid oes lle i'w feio am hyn. Mae cyfraith ein tir am i Dduw gael ei eiddo, oblegid cosbir am deithio, meddwi, rhegu, &c. Feistri a meistresi, rhieni a phenau teuluoedd, pa le y mae eich plant a'ch tylwyth yn treulio y dydd Sabboth? Cofiwch, y maent wedi eu hy*mddiried* i'ch gofal chwi—"Tydi, a'th fab, a'th ferch," &c.

III. Anogaethau i'w gadw.

1. Mawredd y pechod o'i halogi. Mwy nâ lladd, lladrata, godinebu, &c. Un o bynciau y llech gyntaf yw hwn. Mae hwn yn nglŷn â'r gorchymyn mawr: Matt. 22: 36, 37. Mae Duw fel yn rhoddi pwys-lais arno, *cofia;* gan hyny, cofia pa bryd y mae—pwy a'i pia—i bwy mae yn perthyn—i beth mae da—cofia ei gadw oll, nid rhan o hono—a chofia ei sancteiddio. Mae llawer o farnedigaethau Duw wedi disgyn ar ddynion am ei halogi. O! gymaint foddodd wrth nofio, mewn badau (*pleasure boats*) &c. Pa bryd y torodd y plâ allan yn Llundain, onid ar hwn? pa bryd y llosgodd melin wynt Llansamlet, onid ar hwn? Ai am falu? Nagê, ond am falu ar y *dydd hwn*. Cofia, fe laddwyd un am gasglu ychydig o friwydd ar y dydd hwn. A welwyd rhyw eglwys yn llwyddo erioed ag oedd â dydd Duw dan draed yn ei dysgyblaeth? Naddo, ac nis gwelir ychwaith byth.

2. Mae llwyddiant crefydd yn ymddibynu i raddau mawr ar y parch mae dydd Duw yn ei gael gan ddynion. Dim ond un oedfa y dydd—Ichabod yw arwydd y lle.

3. Wrth ddangos parch i ddydd Duw, dangoswn ein parch i Dduw y dydd. Yr oedd y greadigaeth yn gymhorth i gadw y Sabboth Iuddewig, ond y mae iachawdwriaeth yn gymhorth i ni gadw yr un Cristionogol. Gellir gwadu yr enw Cristion os heb barch i ddydd yr Arglwydd.

4. Mae sancteiddio y Sabboth yn gymhorth i ti gadw y gorchymynion eraill. O sancteiddio y Sabboth, ti a gari Dduw, ti a berchi ei enw, ti a anrhydeddi dy dad a'th fam, ti a gari dy gymydog fel ti dy hunan, &c., &c.

4. Y cysur a ganlyn ei gadw. Nid oes dim Och yn y fynwes. Melus fydd yr hûn, a melus fydd myfyrio dranoeth. Nid felly y mae ar bawb yn ein cymydogaethau ni. Gwystl yw o'n Jubili ni yn y nefoedd, ac o'n gorphwysfa nefol. Adnewyddol flas sydd i gael arno ar bethau Duw. Adnewydda ryw ronyn

ar dànau y delyn nad aiff byth o hwyl ar ol cyrhaedd y Sabboth tragywyddol.

Defnydd.—1. Galarwn am y Sabbothau a dorwyd. 2. Y rhai sydd yn wylo am anwiredd y ddinas, gweddiwch wrth rym y Sabbothau, fel o nerth i nerth, nes y cyrhaeddoch y wlad a'r Sabboth lle na ddaw un Llun ar ol hwnw. Amen.

PREGETH IV.

Creadur newydd yn Nghrist.

2 Cor. 5: 17,—"Gan hyny od oes neb yn Nghrist, y mae efe yn greadur newydd: yr hen bethau a aethant heibio; wele, gwnaethpwyd pob peth yn newydd.

Hanfod ac enaid gwir grefydd yw y testun hwn. Dau beth sydd yma yn cael eu hamlwg nodi: sef,—

I. Darluniad o'r gwir Gristion, "*yn Nghrist.*" Pa beth yw bod ynddo ef? Gellir bod yn debyg i hyn, ac heb fod yn *real;* gellir ein bedyddio yn ei enw, a ninau heb fod ynddo; gellir bod yn eglwys Crist, yn perthyn i lawer sydd ynddo mewn gwirionedd, ac heb fod ein hunain felly; llawer o had Abraham sydd heb ffydd Abraham. Bod ynddo, yw bod wedi ein huno *âg ef*, ac â'i drefn drwy ffydd; tebyg i undeb cangen â'r pren, er derbyn bywyd, nerth, tyfiant a ffrwythlonrwydd; neu fel undeb gwr a gwraig yn un, Eph. 5: 31, 32. Pwy bynag sydd ynddo Ef, maent yn ei adnabod Ef, yn ei garu, ufuddhau iddo, ac yn caru ei waith, ei ddeddf, ei dŷ, ei blant, a'r cwbl sydd yn perthyn iddo; ac maent yn rhoddi eu hunain yn gwbl at ei wasanaeth yn y byd drwg yma, pwy bynag a fyddont.

II. Bod pwy bynag sydd ynddo ef yn greadur newydd,—"Y mae efe yn greadur newydd." Sylwaf ar swm y greadigaeth newydd yma, natur y gorchwyl, a'i effeithiau dymunol.

1. Swm y greadigaeth newydd. Gwaith goruwchnaturiol o eiddo Ysbryd Duw yn troi ac yn adnewyddu yr enaid i debygoli i Dduw ei hun. Dywedir am y gwaith hwn, yn y dwyfol air, mai ail-eni ydyw—geni o Dduw—geni o ddwfr ac o'r Ysbryd—bywhau pan yn feirw mewn camweddau a phechodau a bod yn gyfranogion o'r dduwiol anian. Ysbryd Duw yw'r prif achos o hono, oblegid nis gall neb arall ei wneud ond efe, mwy nag y gall tywyllwch greu goleuni, marwolaeth roddi bywyd neu ddim greu bodoliaeth. Yr offerynol achos yw y gair dwyfol yn fwyaf neillduol. Yr amcan neu'r dyben o'r gwaith yw dwyn y ddelw a gollwyd oddiar yr enaid yn ol, er ei addasu i fwynhau Duw mewn dedwyddwch byth. Cofiwn mai nid rhoddi enaid newydd y mae Duw, na chorph newydd ychwaith, ac nid newid yr anian y mae, ond rhoddi anian at anian—newid y *motion* neu'r duedd lywodraethol yn y dyn—troi o dywyllwch i oleuni. Yr un enaid sydd ganddo yn awr ag oedd ganddo o'r blaen, a'r un yw gweithrediadau y cyneddfau hyny: caru mae'r serch,

ewyllysio mae'r ewyllys, cofio mae'r côf, barnu mae'r gydwybod, a deall mae'r deall, fel oeddynt o'r blaen, ond fod tuedd lywodraethol yn troi yr enaid at bethau newydd—"Gwnaethpwyd pob peth yn newydd." Felly hefyd synwyrau ac aelodau y corph: yr un traed ag oedd yn rhedeg i ddrygioni sydd yn teithio i foddion gras, yr un tafod ag oedd yn meilldithio Duw sydd yn bresenol yn ei foli, &c.

2. Natur y gwaith yma.

(1.) Mae yn beth newydd. Cymhara y testun ef i greadigaeth neu fyd newydd. Pwy a greodd erioed ond Duw? Mae gallu Duw i fod mewn creu; ond mae mwy o allu nag oedd i greu y byd yn angenrheidiol i greu o newydd yn Nghrist Iesu. Crewyd y byd heb un rhwystr, dim ond dywedyd, Bydded; ond wrth y gwaith hwn y mae rhwystrau fwy nâ rhif. Ni chostiodd creu yn y cyntaf ddim ond *Bydded;* ond mae creu yn Nghrist wedi costio dyfod o'r nefoedd i'r ddaear, chwysu, dyoddef, gwaedu, "Fy Nuw, fy Nuw, paham y'm gadewaist," Ie, a marw hefyd.

(2.) Gorchwyl grasol ydyw hwn. Nid oes ynom ni ddim ond pob peth yn groes i haeddiant i gael ein hachub; "ond yn ol ei drugaredd yr achubodd efe nyni drwy olchiad yr adenedigaeth, ac adnewyddiad yr Ysbryd Glân." Gall y creadur newydd ddywedyd, "mai drwy ras yr ydym ni yn gadwedig, drwy ffydd, a hyny nid o honoch eich hunain—rhodd Duw ydyw."

(3.) Gwaith gogoneddus iawn ydyw. Yr oedd, y mae, ac fe fydd gwaith ei fysedd yn ogoneddus yn y nefoedd serenog byth; ond meddyliwyf mai gwaith *calon Duw* yw y gwaith hwn. Bydd y greadigaeth newydd neu'r Cristion yn ogoneddus oll o fewn—"Mewn gemwaith aur y dygir hi at y Brenin." Cywilyddia yr haul a'r holl oleuadau wrth deulu y greadigaeth newydd.

"Oll yn eu gynau gwynion,
Ac ar eu newydd wedd,
Yn debyg idd eu Harglwydd,
Yn d'od i'r lân o'r bedd."

(4.) Gorchwyl a effeithia byth ar y gweithredydd a'r dyoddefydd. Bydd pob darn o'r greadigaeth newydd yn moli y Creawdwr mawr, a holl fawredd y Creawdwr yn fwyniant i'r creadur newydd. Bydd yr enw byth i Dduw, a'r lles byth i ddynion.

3. Ei effeithiau dymunol yma—"Gwnaethpwyd pob peth yn newydd." Mae'r hen bethau wedi myned heibio: yr hen dduw, cyfeillion, gwaith, pleserau, a'r holl hen arferiadau, ond nid yr enaid a'r corph—yr hen enaid a'r hen gorph—ond gwaith newydd a roddwyd iddynt: caru Duw yn lle ei gasâu, cofio geiriau y bywyd yn lle gwagedd, plygu i ewyllys Duw yn lle anufuddhau iddi, &c., &c.—"Wele gwnaethpwyd pob peth yn newydd." Pob peth mewn bwriad, rheol a dybenion: Duw newydd, gwaith newydd, cyfeillion newydd, a phleserau newyddion. Mae teulu Duw ganddo fel yr oedd Naomi

gan Ruth—"Dy Dduw di fydd fy Nuw inau; lle lletyech di y lletyaf finau; lle cleddir di y cleddir finau."

DEFNYDD.—1. Tragywyddol ben draw bod yn gadwedig heb Dduw. 2. Gwelwn obaith am y gwaelaf a'r gwaethaf. Mae gallu creu heb wanychu.

PREGETH V.

Ar yr achlysur o gynhauaf gwlyb.

HAGGAI 1: 7,—"Fel hyn y dywed Arglwydd y lluoedd: Ystyriwch eich ffyrdd."

Haggai, Zechariah, a Malachi a brophwydasant ar ol y caethiwed, pan ddychwelodd y genedl yn eu hol o Babilon. Condemnia y ddau brophwyd cyntaf y bobl am eu diogi a'u difaterwch i adeiladu y deml; a'r trydydd yn eu beio am beidio ymddwyn yn uniawn yn y tŷ wedi ei adeiladu. Mae Haggai yn nodi dau ddrwg mawr y bobl yngholwg yr Arglwydd, sef,—1. Gwrando ar y Persiaid yn eu gwaharddiad i adeiladu tŷ yr Arglwydd eu Duw. Nid oedd dim o'r amser wedi dod i adeiladu tŷ, er fod y bygythiad wedi ei roi, etó aros oeddynt heb godi oddiwrth eu diogi a'u musgrellni. Mae llawer eto yn wan a difywyd i ymaflyd yn ngorchwyl eu hoes. Nid oes dim o'n gwaith ni yr oes hon i'w adael i'n plant; bydd gwaith gan Dduw, nad ydym ni yn ei weled, ar gyfer ein plant ni yr oes nesaf. Felly mae pob oes wedi bod yn ei llafur. 2. Barn Duw arnynt am hyny. Troi y bendithion yn felldithion; y pethau mwyaf tebyg er eu cyfoethogi, y rhei'ny yn eu tlodi; y gwlith, y gwlaw, a'r haul, &c., y cwbl er niwed iddynt am beidio gwrando arno, ac adeiladu ei dŷ sanctaidd. Y marsiandwr yn gwneud ei oreu i gasglu arian, a'r rhai hyny yn myned drwy ei logell i'r llawr—"côd dyllog." Y ffermwr yn hau llawer, medi ychydig: adn. 6, 9, 11. Hwy gânt drugareddau, ond ni chânt fendith arnynt; cânt had, ond ni chânt ffrwyth; dillad, ond dim cynhesrwydd; bwyd, ond dim digoni; diod, ond bydd y syched yn parhau o hyd—mae hyn yn ddrwg, a'r cwbl o achos anufuddhau cyngor y Goruchaf. Felly mae eleni* yn llawn bryd i waeddi gyda'r prophwyd, "Ystyriwch eich ffyrdd." Sylwaf ar y ddyledswydd yn ei chynwysiad, ei natur, a'i hanogaethau.

I. Yn ei chynwysiad.

1. Ystyriaeth o law yr Arglwydd allan yn erbyn ein cysuron i raddau. Duw'r haul yn cuddio ei wyneb rhag gwenu ar ein meusydd; mae rhyw ddrwg yn bod, nid oes un wên ar wyneb y cawr nerthol sydd yn dod o'i ystafell bob boreu; mae'r cymylau rhyngom ag ef; mae yn ei datgloi eleni er tywallt eu cynwysiad ar y ddaear, yn beth ag y gŵyr Duw am dano, ac am beth y mae—"Yr Arglwydd sydd yn teyrnasu, cryned y bobloedd." Mae'r gwair gyda'r llif, yn llwyd ac yn bwdr; y llafur yn egino, a'r gwellt yn

---

* Traddodwyd y bregeth hon ganddo yn mis Hydref, 1839.

pydru, &c. Fe ŵyr Duw hyny, a mwy; gwyr Duw am beth mae hyny—"Ystyriwch eich ffyrdd."

2. Edrych yn fanol i ni ein hunain, beth yw'r achos o hyn. Nid ydyw y Duw mawr ddim yn digio heb achos, ac achos cyfreithlon; ein digywilydddra ni yn pechu yw yr achlysur fod cywilydd ar yr haul megys i ddangos ei wyneb i ni. Y *vapor* o'n sychder ysbrydol ni yw'r holl gymylau sydd uwchben ein cysuron eleni; ein heddwch ni a'n pechodau yw yr achos o'r holl gythrwfl sydd rhwng gwynt, gwlaw, a chymylau; sychder ein llygaid ni yn wylo am ein beiau, yw yr achlysur fod y cymylau yn gorfod wylo cymaint wrth ein ceryddu, gan hyny, "ystyriwch eich ffyrdd."

3. Meddwl yn fanol pa beth ydym wedi ei wneud o'n lle i haeddu y farn yma: eistedd i fwyta, a chodi i chwareu; cael heb haeddu, a derbyn heb ddiolch; ceisio a chael, ac heb ganmol y Rhoddwr. Dyma ein ffyrdd,—"Ystyriwch eich ffyrdd.

4. Mae'r ddyledswydd yn cynwys meddwl sobr pa un a dâl y ffordd hon byth ai ni wnaiff. Crefydd yn y lle iselaf ac olaf, a'r gelyn yn y lle uwchaf a blaenaf; crefydd yn y cefn, a'r diafol yn y ffront; diafol yn cael yr hufen, a chrefydd y maidd; blys yn cael y swllt, crefydd y ddimai; balchder yn cael y sidan, yr arch yn cael y carpiau; y byd yn yr *Inn*, a'r Iesu yn yr ystabl. A dâl hyn bobl? Na wnaiff, rhaid ystyried mwy ar y mater.

5. Ystyried pa beth a wnawn i brofi ein hedifeirwch gerbron Duw. Beth a wneir? *Troi yn ol* oddiar y ffyrdd hyn; "Gadawed y drygionus ei ffordd, a'r gwr anwir ei feddyliau," &c. Yn nesaf, *cwympo lawr*. Llwyddodd y Ninifeaid ar lawr, a llawer gyda hwynt. Ninau a allwn ddywedyd, "Pwy a ŵyr a drugarha efe, a throi oddiwrth angerdd ei ddigofaint, fel na ddifether ni."

II. Natur y ddyledswydd yma, neu'r ystyriaeth.

1. Mae yn bersonol at y genedl, neu at yr holl bersonau oedd yn cyfansoddi y genedl. *Eich ffyrdd*.—Ceir gan lawer i ystyried ffyrdd rhai eraill, ond nid eu ffyrdd eu hunain; dyma lef llawer, "Beth a wna hwn?" Nid felly y Salmydd pan waeddodd, "Chwilia *fi*, O Dduw."

2. Dyledswydd brydlon yw hon. Bydd yn rhy ddiweddar i ystyried ein ffyrdd pan fydd drws yr Arch wedi ei gau—bydd gagendor mawr wedi ei gloi am byth. O mor drwm y bydd i orfod gwaeddi, "O na wrandawsem ar lais ein hathrawon." Gan hyny yn awr i ystyried ein ffyrdd tra mae modd dychwelyd.

III. Rhai anogaethau i ddod i ystyried ein ffyrdd.

1. Colli'r dydd a wna'r anystyriol. Mae gormod gyda Duw yn erbyn y difraw. Mae holl weision Duw yn erbyn yr anystyriol. Mae pob peth wrth law gan Dduw: yr haul, y lleuad, y môr, y cymylau, y gwlaw, y gwlith, y lindys, y locust, a phryf y rhwd, a cheiliog y rhedyn; ac mae ganddo gleddyf, oni thry yr annuwiol yn eu hol: "Oni ddychwel yr annuwiol, efe a hoga ei gleddyf, efe a anelodd ei fwa ac a'i parotodd."

2. Ni chollodd neb erioed ar dir edifeirwch, os do, dywedwch pwy. Dywed llawer ffordd arall: dywed Manasseh, Saul, Mari Magdalen, y Corinthiaid, a rhai yma, mai ar lawr yr enillwyd y dydd gyda Duw.

3. Er ein hanogaeth i ymostwng. Mae trugaredd gyda'r Arglwydd, ac aml ymwared gydag ef; gwaredodd filoedd a miloedd o weithiau, yn mhob oes, o bob drygau, eto mae aml ymwared gydag ef.

DEFNYDD.—1. O na byddent ddoethion, nad ystyrient hyn, a'u diwedd sobr—mae yn wir bwysig—Duw yn gorchymyn—y golled sydd o beidio. Ystyriwn ein ffyrdd, â'r cymylau i gerdded eto: efe a wna'r gwlaw yr hyn a fyno ei berchen er cael had i'r hauwr, a bara i'r bwytâwr. 2. Ceisiwn, a chwiliwn ein ffyrdd.

PREGETH VI.

Anerchiad i'r Ieuenctid.

GALARNAD 3: 27,—"Da yw i wr ddwyn yr iau yn ei ieuenctid."

Cyfeirir yma at gaethiwed ieuenctid Israel, a gorthrymder plant Duw. Mae cyngor *da* yn costio yn ddrud iawn; ond cael un da mae'n werth talu yn ddrud am dano—tâl yn ol ar ei ganfed. Yn mysg holl gynghorion da y Bibl, mi alwaf y testun yn un o honynt. Sylwaf yn—

I. Ar briodoldeb darluniad y testun o grefydd Crist—"Dwyn yr iau." Mae'r gair iau yn y Bibl yn arwyddo seremoniau Iuddewig. "Sefwch gan hyny yn y rhyddid â'r hwn y rhyddhaodd Crist ni, fel na ddalier chwi drachefn dan iau caethiwed," Gal. 5: 1. Rhwymau priodasol: "Na ieuer chwi yn anghymarus gyda'r rhai di-gred," 2 Cor. 6: 14.—Yr offeryn hyny a ddefnyddir er gweithio ychain ynghyd, *Iau* ar war yr ych; hefyd grym a llywodraeth crefydd yn yr enaid. Mae hyn yn briodol,—

1. Oblegid ei bod yn dofi creaduriaid, yn enwedig ychain, er gweithio yn ufudd. Sonir hefyd am asyn gwyllt gwedi ei gynefino â'r iau. Tebyg y bu nerth crefydd i Saul o Tarsus, a'r dyn cythreulig dan yr efengyl, a rhai o honom ninau.

2. Iau, oblegid ei bod yn uno creaduriaid er cydweithio. Heblaw ein huno ni â Duw, mae crefydd Iesu Crist wedi uno Iuddewon a Chenedloedd â'u gilydd, dynion ac angelion; dynion o bob math yn un dorf, o bob llwyth, iaith, pobl, a chenedl, yn un dorf fawr. Cofia Saul, a'r brodyr Jonathan a Dafydd, Ruth a Naomi—y Duw hwn yw ein Duw ni byth ac yn dragywydd; "Ac mae yn ddyogel genyf nas gall nac angeu nac einioes," &c.

3. Iau, oblegid ei bod yn rhwymo ei gwrthrychau i gadw eu lle; gwrandawant yr un gwr, cerddant yr un ffordd, tynant tua'r un Ganaan; maent yn cyd-garu, cyd-weddio, cyd-ganu, cyd-ddyoddef, cyd-ymdrechu, cyd-gredu, cyd-obeithio, a hwy gânt gyd-breswylio gyda eu gilydd byth.

II. Y ddyledswydd a enwir—"Dwyn yr iau." Dylem ddwyn iau Crist arnom—

1. Yn ufudd a dirwgnach. Duw a'i pia, ac mae yn iawn i ni ei dwyn arnom.

2. Yn wrol. Nid dywedyd fod llew ar y ffordd, ond gwynebu er pob tywydd â'r iau ar ein gwârau, gan waeddi, Awn a meddiannwn y wlad. Yn wrol y buom ni yn gwasanaethu y gelyn; yn wrol y bu Crist fyw a marw drosom pan yn ein deddfle ni, a gwrol mae pob peth o'n tu ac yn ein plaid.

3. Ei dwyn yn wastadol. Nid rhyw *fit* yw crefydd, ond bywyd; ac y mae eisiau bod yn fywiog gyda'r iau yma. Yr oedd Dafydd yn blysio am gynteddau yr Arglwydd, ac yr oedd am breswylio yn nhŷ yr Arglwydd yn dragywydd; nid am ychydig ddyddiau, ond byth dan yr iau i Grist, yn y gauaf caled fel yr haf teg. Mae crefydd gyson yn ganmoladwy gan Dduw a'i angelion, a chan holl dduwiolion y Bibl; ac y mae annuwiolion hefyd yn hoffi gweled dynion yn gyson gyda'r achos da. Dywedodd Duw am un iddo ei gyflawn ddylyn. Mae yr angylion yn gwasanaethu ar y saint, ac yn castellu o'u hamgylch. Llawenydd mwy nid oedd gan Ioan nâ chael o blant ei frodyr rai yn rhodio yn y gwirionedd. Mae Darius yn canmol Daniel, ei grefydd, a'i Dduw.

4. Yn ddiwyd—"Dwylaw y diwyd a gyfoethoga—enaid y diwyd a wneir yn frâs."

5. Dwyn yr iau hyd y diwedd. Dechreu da, ffyddlondeb, a pharhad—"Yr hwn a barhao hyd y diwedd, hwnw a fydd cadwedig." Nid ydym ni o'r rhai sydd yn tynu yn ol i golledigaeth, namyn o ffydd i gadwedigaeth yr enaid.

III. Y cymhwysder canmoladwy at y ddyledswydd—"Yn ei ieuenctid." Gwr profiadol ddywedodd y geiriau, ac ni wn i am ddim sydd gryfach nâ phrofiad o beth. Mae yn *dda* i ogoniant Duw, i ddifyrwch angelion, i gysur y duwiolion, i les annuwiolion, ac i dawelwch cydwybod yn bersonol. Amcanwn gylymu cymhwysder crefydd â'r ieuenctid: un ieuanc yw crefydd i gyd—Duw ieuanc—cenadwri newydd. Mae'r angylion yn chwenych edrych iddi—mae oll yn newydd.

1. Gorchymyn gwr hen, doeth, a da oedd, i'r ieuenctid ddwyn yr iau pan yn ieuainc, Preg. 12: 1.

2. Mae cymhwysder yn yr ieuenctyd i'w dwyn o ran eu eu *cyrph*, eu *heneidiau*, a'u *hamgylchiadau*.

3. Bydd y gydwybod yn esmwythach erbyn marw wedi arddel Iesu a'i groes yn moreu ein dyddiau—Melus fydd hûn y gweithiwr.

IV. Anogaethau i'w chodi a'i chario drwy ein holl siwrnai—"Da yw i wr," &c. *Da oedd, yw, ac a fydd byth.* Mae'r da y mae crefydd wedi ei wneud yn anogaeth i ddyfod ati. Gwnaeth dda i'r byd, cymydogaethau, i'r teuluoedd, ac i'r personau a'i meddodd. *Da i'r byd.* Hon wnaeth drefn arno, a'i heffaith hi yw'r aredig, llyfnu, planu. adeiladu, &c. Edrych ar y byd Paganaidd. Colofnau y byd yw gwir grefyddwyr. Cofia Noah a Lot. Cadwyd llawer yn fyw yn hir o'i hachos, a hi yw goleuni y byd a halen y ddaear; a phryd y darfyddo yr halen a'r goleu, bydd ein daear yn tanio. *Da i'r cymydogaethau.* Cofia ein hoes ni. *Da i'r teuluoedd.* Cafodd y Sunamees fab, a chafodd ef yn fyw wedi iddo farw, am dderbyn Eliseus. Naaman yr Asyriad a gafodd iachâd drwy forwyn o gaethglud Israel. *Da personol.* Bu dda i'r llanciau a Daniel, Jacob a Job, Moses a Joseph, a miloedd eraill, ei meddu hi cyn hyn. Rhan dda yw hi—dewisodd Mair hi. *Da yw hon.* Bu llawer peth yn dda cyn hyn, ond darfu; ond mae crefydd yn parhau yn dda yn awr; da bydol, teuluaidd, a phersonol. Dyma halen a goleuni y byd, a thyma breswylfa bendith Duw. Mae yn fendith cael gwasanaeth-forwyn dduwiol i dŷ. Bendithiodd yr Arglwydd dŷ Obed-Edôm er mwyn yr arch. Nid hyfryd yw teulu heb un weddi, pa mor wych bynag a fyddo. *Da personol.* Dyma lle mae tad a mam yn ddefnyddiol, yn ngafael crefydd bersonol. Crefydd i fyned drwy y byd yw un bersonol. Heb ei bod yn bersonol, nid yw dwyn yr iau o un pwys oni bydd ar wàr pob un ei hunan ger bron Duw. Hefyd,—*Da fydd hi byth.* Llawer peth oedd yn dda, ac nid yw felly yn awr . ac mae llawer peth yn dda na fydd felly yn mhen amser i ddyfod; ond dyma beth oedd yn dda, sydd yn dda, ac a fydd byth felly. Hen arfau yw arfau crefydd fu yn ddefnyddiol, sydd yn ddefnyddiol, ac a fyddant byth felly. Da oedd ffydd mewn tystiolaeth, a gobaith mewn addewid; felly y mae ac y bydd byth. Da oedd gwylio a gweddio; felly y mae ac y bydd. Cofia yr hen deulu da: Daniel, y llanciau, Moses, a Dafydd; cawsant hwy ddwyn yr iau, ac y mae yn dda iddynt heddyw, ac i dragywyddoldeb. "Mae gan dduwioldeb addewid o'r bywyd sydd yr awr hon, ac o'r hwn a fydd. Duwioldeb sydd fuddiol i bob peth.

GALARNADAU

AR OL GWR DUW, SEF

Y DIWEDDAR BARCH. D. GRIFFITHS, SOAR.

(A gyfansoddwyd ar ddymuniad fy anwyl a'm parchedig frawd, P. Griffiths, Alltwen.)

GAN L. POWELL, CAERDYDD.

Y Bibl oedd ei lyfr gweddi,
A'i lyfr canu ddydd a nos;
Dyma lyfr ei bregethau
Ddyddiau a blynyddau 'i oes;
Llyfr Duw, ei lyfr yntau,
Pethau'r nef ei bethau ef,
Canlyn wnaeth yr hen bortread
Gafodd gan ei Dad o'r nef.

Safodd ynddo ac ni wyrodd
  Draw i'r aswy nac i'r de,
Gwaeddodd ef ar g'oedd y miloedd—
  Dyma ei drefn ryfedd E';
Dyma gariad rhad trag'wyddol,
  Dyma ethol cyn bod byd,
Dyma Geidwad colledigion
  Rhag ergydion Dwyfol lid.

Dacw Feichiau y dyledwr,
  Talwr i'r Gofynwr mawr,
Hen ryddhawr y carcharorion,
  Iesu, Brenin nef a llawr;
Rhodd ei gorph i gyd mewn cleisiau,
  Do, a chlwyfau poenus iawn
O'i foreuddydd boreu, boreu,
  Ac ar Galfari prydnawn.

Dyma'r man aberthwyd aberth,
  Aberth mawr yr aberth hedd;
Dyma'r dydd y gwaeddodd nefoedd,
  Deffro heddyw, deffro gledd;
Yma concrwyd y gelynion,
  Buddugoliaeth ga'w'd yn awr,
Testun cân yr holl ganiadau—
  Rhoddwyd bod i'r *Anthem* fawr.

Yma byddai yntau 'n aros,
  Safai 'n agos wrth y groes,
Yma'r boreu a'r diwedydd,
  Yma'r dydd ac yma'r nos;
Yma'n iach, *pan byddai felly,*
  Yma yn ei ddirfawr boen,
Yn myfyrio a gweddio,
  A phregethu 'r addfwyn Oen.

Codai 'r faner fawr i fyny,
  Baner oreu 'n daear ni,
Gwisgodd ef holl arfau 'r nefoedd,
  Cerddai megys blaenor llu;
Ac udganai yn yr udgorn
  O Sinai neu Galfaria fryn,
Nes rhoi miloedd maith ar unwaith
  Yn danllwyth boeth oedd oer cyn hyn.

Ni arbedodd, ni arbedai,
  Ei gorph na'i enaid, ni wnai e':
Teithiai ddydd a nos yn ddiddig,
  B'le mae'i debyg, d'wedwch b'le?
Tystia bröydd a bryniau hefyd,
  Tystia gauaf, tystia haf,
Tystia'r gwynt, y gwlaw, a'r 'stormydd,
  Mae ei iaith oedd, *Af*, mi *af*.

Tystia *Liverpool* a *Bryste*,
  Tystia'r môr, a thystia'r tir,
Dinas *Llundain* dystia hefyd,
  I fod hyn yn hyfryd wir;
Tystia *Cymru*, tystia *Lloegr*,
  Tystia 'r pagan, tystia 'r saint,
Tystia ddae'ren, hithau 'r wybren,
  Tystiaf finau—dyma 'i fraint.

Ond i b'le yr af fi heddyw,
  B'le mae'r man ? os gwyddoch, b'le,
D'weded rhyw rai, d'weded rhyw un,
  Rhoddwch i mi enw 'r lle;
Im' gael eistedd, ynte sefyll,
  A'm hysgrifell yn fy llaw,
I roi coffadwriaeth hiraeth
  Dros ryw oesoedd maith a ddaw.

Och! nid oes un man im' fyned
  Na bydd griddfan o fy mlaen,
Dagrau 'n peri i'm fethu gwenu,
  Ac yn boddi 'm *galar gân*;
Wylo 'u gyd mae meibion Sion,
  A'i holl ferched hi o'r bron,
Canu cân y galarnadau
  Raid tra pery'r ddaear hon.

Deuwch, O lyth'renau, deuwch,
  Rhoddwch help eich sain i mi,
Sefwch yma 'n daclus, sefwch,
  Gwisgwch chwithau wisgoedd du;
D'wedwch, er mor drwm yw'r d'wediad,
  Marw priod, marw tad,
Marw brawd, a mab-yn nghyfraith,
  Marw un o'r goreu ga'd.

O ! 'r fath syndod a rhyfeddod
  Ymaflodd yn yr hynod dref,
Pan gyrhaeddodd yno 'r newydd,
  Newydd blin ei farw ef ?
Pwy adroddodd ? Pa'm adroddwyd ?
  Pa'm na chèlwyd hyny, pa'm ?
Rhag gofidio, a rhag blino
  Ei anwyl blant, a'u hanwyl fam.

Ië, rhag rhoi 'r holl bérth'nasau
  Mewn rhyw fôr o ddagrau 'u gyd,
Ac och'neidiau fel mynyddau
  Mwy tra byddont yn y byd;
Rhodd y newydd hwnw 'r achau
  Mewn gruddfanau nos a dydd—
Nid oes dim i'w weled heddyw
  Ond rhyw hiraeth ar eu grudd.

Angeu dû fu'n faith yn bygwth
  Saethu 'm brawd, a'i daro i lawr;
Hen gystuddiau gurodd arno;
  Do, a gurodd arno 'n fawr;
Ond er bygwth rhaid oedd peidio
  Taro gwas yr orsedd wen,
Hyd nes gorphen pob gwasanaeth
  Ydoedd ganddo is y nen.

Weithian rhaid oedd dattod c'lymau,
  C'lymau natur, c'lymau byd,
C'lymau pell a ch'lymau agos,
  Rhaid eu dattod hwynt i gyd;
Gyda'u dattod daeth ei Jubil,
  Daeth ei Jubil oreu 'rioed,
Pan nad oedd, wrth gyfrif blwyddau,
  Ddim ond wyth a deugain oed.

Dyna ei weddw, O, fy Arglwydd!
  D'wed y byddi iddi 'n Dduw,
Er i'w phriod gynau farw,
  Dy fod di yn briod byw;
Ac yn eistedd ar dy orsedd
  Yn mhell uwchlaw gorseddau 'r llawr:
Ac yn Farnwr mawr y gweddwon
  Megys cynt dy fod yn awr.

Dyna hwy 'r amddifaid anwyl
  Gyda 'u mam mewn dillad dû,
Ac mewn dagrau yna 'n d'wedyd,
  O, heb dad, heb dad y'm ni!
Tad amddifaid yw dy enw,
  Moliant am yr enw hyn;
Fe fu 'th anwyl fab yn wylo
  Wrth ryw fedd, O olwg syn.

Mewn *deep mourning* ffowch at Iesu,
  Gwaeddwch am eich golchi 'n wyn,
Dyma 'i waith er oesau lawer,
  Dyma 'i waith yr oesau hyn;
Minau af mewn dû fel chwithau,
  At hen ôl y waywffon,
Can's mae *credit* golchi'r duon
  Byth i fod i'r ffynon hon.

Dyna deulu galar DANIEL
  GRIFFITHS parchus genyf fi,
Anwyl iawn gan a'i hadwaenai,
  Anwyl gan y nefoedd fry;
Mi rhof hwy i law Cyfryngwr
  I'w cyflwyno idd ei Dad,
Wedi'u gwisgo, wedi'u golchi,
  Wedi 'u cànu yn ei waed.

Crefydd Crist, O aros, aros,
Paid, O paid, a myn'd i maes!
Cadw 'r meddiant a enillaist
Gynt drwy Ddwyfol nerthol ras;
Holl berth'nasau 'm brawd fu farw,
Holl berth'nasau 'm chwaer sy'n fyw,
Dywedaf *holl*, heb un yn eisiau,
Fyddo byth yn eiddo Duw.

Byth ni sang ar risiau pwlpud,
Ni ddaw iddo fel o'r blaen,
I gael anerch y tyrfaoedd,
Darfu hyny heddyw 'n lan;
Darfu rodio ar y palmant,
Darfu mwy ddyddanu 'r plant:
Y mae 'r *monuments* yn d'wedyd,
Darfu, do, fe aeth i bant.

Nid yw 'n sefyll, nid yw 'n eistedd,
Wrth y bwrdd yn mhorth y ne';
Ni yw 'n plygu ar ei liniau,
I roddi ei sain i lanw'r lle.
Nid yw 'n myn'd a d'od i'r *Tonnau*,*
Nac yw ef, na'r *Aber*† chwaith,
Ond heb hiraeth mae e' heddyw
Yn canu draw ar ben ei daith.

Tra bo *Soar* fe fydd cofio,
Tra bo *Nedd* a'i chylchoedd hi,
Tra bo meini, tra bo *marble*,
Fe fydd cof am danat ti.
Tra bo *Castellnedd* a'i *strydoedd*,
Tra bo 'i muriau 'n para i fod,
Tra bo 'i phobloedd hi a'i hieithoedd,
Cofir am dy hynod glod.

Nid â'n anghof gan y werin
Am y dyn a'i ddoniau mawr,
A'r ddeg dalent roddwyd iddo,
Os nid mwy, gan nefoedd fawr.
Marchnataodd ac enillodd,
Enill gras, nid haeddiant ddim;
Fe drafaelodd y marchnadoedd,
Hen drugaredd oedd ei rym.

Rhaid, fy mrawd, im' dd'wedyd, Ffarwel,
Hiraeth prudd sy'n dweyd yn awr,
Ar dy ol, a llawer hefyd
Aeth i dragywyddoldeb mawr.

---

* Y lle yr oedd yn byw.

† Lle ei fam-yn-nghyfraith dyner.

Nid yw 'm dyddiau inau mwyach
  Fawr yn mhellach yma i fod,
Cefais fwy o flwyddau lawer
  Nâ hwy oedd well ac uwch eu clod.

Ond mi gawn roi hiraeth heibio,
  Cawn, a'i wisgoedd gydag ef,
Gwisgoedd gwynion yn lle duon—
  Dyna wisgoedd nef y nef.
Nid yw 'm brawd mewn du fel gwelais,
  Ond mewn gwisgoedd gwyn i gyd;
Dyna 'r olwg heddyw arno
  Sydd o fewn y nefol fyd.

Arglwydd llwydda yr eglwysi
  Y bu 'n ymdaith yn eu plith,
A'r cangenau gynt a garai,
  Heddwch ynddynt, heddwch byth,
Ewch yn mlaen drwy 'r anial dyrus,
  Iê 'n hwylus law yn llaw,
Cewch gyfarfod Griffiths eto
  Yn hapus ar y ddeheulaw.

Tybiaf i chwi gael y newydd,
  Mi ddych'mygaf fod y sôn
Wedi dyfod gan angelion,
  Ffyddlon weision teulu 'r Oen,
Fod t'wysog ieuanc tyner
  Ynys Madagascar draw,
A Thywysog tywysogion,
  Heddyw 'n hawddgar siglo llaw.

Dewch newyddion, brysiwch, brysiwch,
  D'wedwch o eithafion byd,
Fod y gau grefyddau wedi
  Eu malurio oll i gyd.
Dim ond crefydd hen Galfaria,
  Neb ond Iesu mawr yn Ben;
A'r ynysoedd a'u holl ieithoedd
  Yn gwaeddi gyda mi, Amen.

Yn y bedd mae corph y 'tifedd
  Wedi roddi ynddo 'nawr,
I gael huno heb gystuddiau,
  'Mhell o swn gofidiau 'r llawr;
Ond daw dydd ei adgyfodiad,
  Dydd agoriad pyrth y bedd,
Gwneir y caethion yna 'n rhyddion
  Ganddo ef, Tywysog hedd.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

Celt 5116.4
Coflant y diweddar Barch.
Widener Library 005165475
3 2044 080 767 429